Етюд у багряних тонах[1]

Повість

Частина перша

Зі спогадів Джона Г.Ватсона,

доктора медицини, відставного військового хірурга

1. Містер Шерлок Холмс

1878 року я закінчив Лондонський університет і, діставши ступінь доктора медицини, одразу вирушив до Нетлі, на курс військових хірургів. Після того, як я пройшов курс, мене відрядили помічником хірурга до П’ятого Нортумберлендського стрілецького полку. Полк стояв тоді в Індії. Не встиг я до нього прилучитися, як спалахнула друга афганська війна. Висадившись у Бомбеї, я довідався, що мій полк подолав перевал і просунувся далеко в глиб ворожої території. Разом з іншими офіцерами, що опинилися в такому ж становищі, я вирушив навздогін за полком і безпечно дістався Кандагара, де нарешті знайшов своїх і одразу взявся до виконання обов’язків.

Війна ця багатьом принесла нагороди й підвищення, мені ж не дісталося нічого, окрім невдач і нещастя. Мене перевели до Беркширського полку, разом з яким я брав участь у фатальній битві при Майванді. Рушнична куля пробила мені плече, пошкодила кістку й зачепила артерію під ключицею. Я, напевно, потрапив би до рук нещадних газі[2], якби не відданість і мужність Мюррея, мого ординарця, що перекинув мене через спину коня і щасливо довіз до табору англійців.

Змучений раною, зморений нескінченними негараздами, я разом з багатьма іншими пораненими мучениками був висланий до головного шпиталю в Пешаварі. Там я поволі почав одужувати і нарешті так зміцнів, що міг ходити по палаті й навіть виходити на веранду, щоб трохи погрітися на сонці; аж раптом мене звалив черевний тиф — справжнісіньке прокляття індійських колоній. Кілька місяців мене вважали за безнадійно хворого, а коли я врешті одужав, то ледве стояв на ногах від виснаження й утоми, тож лікарі вирішили негайно відправити мене назад до Англії. Я вирушив туди на військовому транспорті "Оронтес" і за місяць зійшов на пристані в Портсмуті — з непоправно підірваним здоров’ям і з по-батьківському ласкавим дозволом уряду поправити його впродовж дев’яти місяців.

В Англії я не мав ні родичів, ні друзів, тож був вільний, як вітер — тобто як людина, яка може витрачати не більше, ніж одинадцять шилінґів шість пенсів на день. За таких обставин я, природно, линув до Лондона — цієї велетенської канави, куди неминуче потрапляють усі ледарі й нероби імперії. Там я деякий час мешкав у готелі на Стренді — жив незатишно, по-дурному, марнуючи свої гроші безжурніше, аніж варто було б. Нарешті гаманець мій так спорожнів, що мені стало зрозуміло: треба або тікати зі столиці й шукати прихистку десь у селі, або зовсім змінити свої звички. Обравши останнє, я спочатку вирішив залишити готель і підшукати собі якесь простеньке дешеве помешкання.

Того самого дня, коли я дійшов цього висновку, в барі "Критеріон" хтось ляснув мене по плечу; обернувшись, я побачив молодого Стемфорда, що працював колись у мене фельдшером у лікарні. Яке щастя для самотньої людини — побачити в неосяжних лондонських нетрях знайоме обличчя! Раніш у мене зі Стемфордом не було надто дружніх стосунків, але тепер я привітав його трохи не з радістю, та й він, здавалося, радий був мене бачити. Я запросив його поснідати зі мною в Голборні, і ми тут-таки найняли кеб і поїхали.

— Що ви зробили з собою, Ватсоне? — з неприхованою цікавістю спитав він, коли кеб загримотів переповненими лондонськими вулицями. — Ви схудли, мов тріска, й почорніли, як горіх!

Я коротко розповів йому про свої поневіряння і ледве встиг закінчити, як ми вже приїхали.

— Бідолаха! — щиро сказав він, дізнавшися про мої злигодні. — Що ж ви тепер поробляєте?

— Шукаю помешкання, — відповів я. — Намагаюся розв’язати загадку, чи можна знайти в світі затишне житло за невелику ціну.

— Ото диво, — зауважив мій приятель. — Ви — другий, від кого я сьогодні чую про це.

— А хто ж був перший? — спитав я.

— Один чолов’яга, що працює в хімічній лабораторії при нашій лікарні. Цілий ранок скаржився, що відшукав чудові кімнати, та ніяк не знайде собі напарника, бо платити за них одному йому не по кишені.

— Хай йому біс! — вигукнув я. — Коли він справді хоче розділити кімнати й платню, то я до його послуг. Я теж волію оселитися вдвох, ніж жити самому.

Молодий Стемфорд якось дивно поглянув на мене поверх своєї склянки з вином.

— Ви ще не знаєте, хто такий цей Шерлок Холмс, — мовив він. — Може, ви й не схочете жити разом.

— Чому? Хіба він недобра людина?

— Та ні, я не кажу, що він недобра людина. Він просто такий собі дивак — надто заповзятий у деяких галузях науки. Проте людина він, як мені відомо, порядна.

— Студент-медик, напевно? — спитав я.

— Ні, я навіть не доберу, чого він хоче. Анатомію, як на мене, він знає чудово, і хімік теж першорядний, але медицину, здається, ніколи не студіював як слід. Він займається наукою якось по-дивному, недоладно — нагромадив безліч нікому не потрібних відомостей, що добряче спантеличили б навіть професорів.

— А ви ніколи не питали в нього, що він вивчає? — поцікавився я.

— Ні, у нього не так легко щось вивідати, хоча тоді, коли він чимось захоплений, його не зупинити.

— Радий буду з ним познайомитись, — мовив я. — Коли вже мати сусіда, то нехай це буде тихий і вчений чоловік. Я ще не так одужав, щоб переносити всілякі хвилювання й галас. Я вже стільки звідав усякої всячини в Афганістані, що мені вистачить аж до кінця моїх днів. То як нам зустрітися з вашим другом?

— Зараз він, напевно, в лабораторії, — відповів мій приятель. — Він або кілька тижнів не заглядає туди, або сидить там з ранку до ночі. Коли хочете, поїдемо до нього відразу після сніданку.

— Звичайно, — відказав я, і розмова повернула в інше річище.

Поки ми їхали з Голборна до лікарні, Стемфорд ще дещо розповів мені про джентльмена, з яким я збирався оселитися разом.

— Не нарікайте на мене, коли ви не миритимете з ним, — сказав він. — Адже я знаю його лише з випадкових зустрічей у лабораторії. Ви самі

погодились на цю пропозицію, тож не вважайте мене винним за все інше.

— Якщо ми не миритимемо, нам ніщо не завадить розлучитися, — відповів я. — Але здається мені, Стемфорде, — додав я, пильно дивлячись на свого приятеля, — що ви з якоїсь причини одразу хочете вмити руки. У нього нестерпна вдача, чи що? Не крийтеся!

— Це непросто — пояснити непояснюване, — усміхнувся він. — Як на мене, то Холмс надто вже занурився в науку — аж до того, що збайдужів до всього світу. Я легко можу уявити собі, як він впорсне своєму другові невелику дозу нового рослинного алкалоїду — не зі злості, звичайно, а просто з цікавості, щоб мати точні відомості про його дію. Проте, правду кажучи, я певен, що він так само охоче зробить це й собі. У нього пристрасть до точних і достовірних знань.

— То дуже добре.

— Так, але й тут він може дійти до крайнощів. Якщо він лупцює в анатомці палицею трупи, то природно, що це здається трохи дивним.

— Лупцює трупи?

— Так, щоб переконатися, чи можуть після смерті з’являтися синці. Я бачив це на власні очі.

— І ви кажете, що він не медик?

— Ні. Бог зна, що він там вивчає. Але ось ми й приїхали, тож судіть про нього самі.

Розмовляючи так, ми повернули вузенькою стежкою в двір і увійшли до флігеля, що прилягав до великої будови лікарні. Тут усе було мені знайоме, і я не мав потреби в провідникові, коли ми зійшли темними

кам’яними сходами нагору й пішли довгим коридором уздовж нескінченних вибілених стін із бурими дверима обабіч. Майже в самому кінці вбік відходив низенький склепінчастий коридорчик, що вів до хімічної лабораторії.

То була висока кімната, де на полицях блищали незліченні пляшечки. Всюди стояли низькі, широкі столи, загромаджені ретортами, пробірками й бунзенівськими пальниками[3], над якими тріпотіло блакитне полум’я. В кімнаті був лише один чоловік, що схилився над столом у кутку, заглиблений у працю. Почувши наші кроки, він озирнувся й підхопився з радісним вигуком.

— Знайшов! Знайшов! — кинувся він до нас із пробіркою в руках. — Я знайшов реактив, що осаджується лише гемоглобіном і нічим іншим. — Якби він знайшов золотоносну жилу, то й тоді його обличчя не сяяло б такою радістю.

— Доктор Ватсон, містер Шерлок Холмс, — мовив Стемфорд, знайомлячи нас.

— Як ся маєте? — привітно сказав Холмс, стискуючи мою руку з такою силою, що її ніяк не можна було в нього запідозрити. — Як бачу, ви побували в Афганістані.

— Звідки ви це знаєте? — здивовано спитав я.

— Дурниці, — усміхнувся він. — От гемоглобін — то інша річ. Ви, безперечно, розумієте вагу мого відкриття?

— З погляду хімії це, звичайно, цікаво, — відповів я, — але практично...

— Боже милий, та практично це ж найважливіше відкриття в судовій медицині за останні роки. Хіба ви не бачите, що це дає можливість без

помилок визначити криваві плями? Ходіть-но сюди! — Він нетерпляче схопив мене за рукав і підвів до столу, за яким працював. — Беремо трохи свіжої крові, — сказав Холмс і, уколовши довгою голкою собі палець, витяг піпеткою краплинку крові. — А тепер розчиняємо цю краплину в літрі води. Вода, як бачите, здається чистісінькою. Співвідношення крові до води — не більше, ніж один до мільйона. І все-таки немає сумніву, що ми матимемо характерну реакцію. — Говорячи це, він кинув у склянку кілька білих кристаликів і додав трохи прозорої рідини. Вода в склянці миттю стала каламутно-багряною, а на дні з’явився бурий осад.

— Ага! — Він заляскав у долоні і радо всміхнувся, мов дитина, що дістала нову іграшку. — Що ви про це скажете?

— Це, мабуть, дуже сильний реактив, — зауважив я.

— Чудовий! Чудовий! Давніший спосіб із ґуаяковою смолою був дуже громіздкий і непевний. Так само, як і огляд кров’яних тілець під мікроскопом. Це взагалі марно, якщо кров була пролита кілька годин тому. А цей реактив діє однаково добре — чи свіжа то кров, чи ні. Якби його відкрили раніше, то сотні людей, що гуляють зараз на волі, давно вже дістали б кару за свої злочини.

— Он як! — пробурмотів я.

— Розкриття злочинів часто стикається з цією загадкою. Людину починають підозрювати в убивстві за кілька місяців після його скоєння. Оглядають білизну чи одяг і знаходять бурі плями. Що то — кров, глина, іржа, сік чи щось іще? Ось питання, що спантеличувало багатьох фахівців, і чому? Тому, що не було надійного реактиву. Але тепер ми маємо реактив Шерлока Холмса — і труднощам кінець!

Очі його заблищали, він притис руку до серця і вклонився, немовби відповідаючи на оплески уявного натовпу.

— Вас можна привітати, — зауважив я, неабияк здивований його захватом.

— Рік тому у Франкфурті розслідували справу фон Бішофа. Його неодмінно повісили б, якби тоді знали мій спосіб. А справи Мейсона з Бредфорда, і відомого Мюллера, і Лефевра з Монпельє, і Семсона з Нового Орлеана? Я можу назвати десятки справ, у яких мій реактив міг би вирішити все.

— Ви просто ходячий календар злочинів, — засміявся Стемфорд. — Вам слід видавати особливу газету. Назвіть її "Поліційні новини минулого".

— І то була б прецікава річ, — підхопив Шерлок Холмс, заліплюючи малесеньку ранку на пальці шматочком пластиря. — Доводиться бути обережним, — вів далі він, обернувшися з усмішкою до мене, — я частенько працюю з усілякими отрутами. — Сказавши це, він простяг руку, і я побачив, що пальці його вкриті такими самими шматочками пластиря та плямами від їдких кислот.

— Ми прийшли до вас у справі, — мовив Стемфорд, сідаючи на високий триногий стілець і носком черевика підсовуючи до мене інший. — Мій приятель шукає собі житло, а ви скаржились, що не можете знайти товариша; отож я й вирішив звести вас обох разом.

Шерлоку Холмсу, напевне, припала до вподоби думка розділити зі мною кімнати.

— Я нагледів одне помешкання на Бейкер-стрит, — сказав він, — що якнайкраще підійде нам обом. Сподіваюся, ви не проти пахощів міцного тютюну?

— Я сам завжди палю "корабельний", — відповів я.

— От і чудово. Я звичайно маю вдома хімікалії й часом роблю досліди. Це не заважатиме вам?

— Анітрохи.

— Стривайте-но, які ще в мене вади? Часом я нудьгую й цілісінькі дні не розтуляю вуст. Не думайте, що я ображаюся на вас. Просто облиште мене, і все швидко минеться. А в чому ви можете зізнатися? Поки ми ще не оселилися разом, слід вивідати один про одного все найгірше.

Цей допит потішив мене.

— Я маю цуценя бульдога, — сказав я, — і не терплю ніякого шуму та галасу, бо нерви мої зовсім розхитані; можу півдня пролежати в ліжку і взагалі я страшенний ледар. Коли я здоровий, у мене ще з’являються вади, але зараз ці — найголовніші.

— А гру на скрипці ви теж вважаєте шумом? — стурбовано спитав він.

— Це залежить від того, як грати, — відповів я. — Добра гра — то Божий дар, а погана...

— О, тоді все гаразд! — весело усміхнувся він. — Гадаю, справу можна вважати скінченою, якщо вам сподобаються кімнати.

— Коли ми їх оглянемо?

— Приїжджайте до мене сюди завтра, опівдні; ми разом поїдемо і все владнаємо, — відповів він.

— Гаразд, рівно опівдні, — сказав я й потис йому руку.

Він знов узявся до своїх хімікалій, а ми зі Стемфордом пішки подалися до готелю.

— До речі, — сказав я раптом, обернувшися до Стемфорда, — як він здогадався, що я приїхав з Афганістану?

Мій приятель загадково всміхнувся.

— Це найголовніша його риса, — мовив він. — Багато хто хотів би довідатись, як він це робить.

— То тут є якась таємниця? — вигукнув я, потираючи руки. — Це вже цікаво. Дуже дякую вам за те, що познайомили нас. Самі знаєте: "Щоб пізнати людство, треба вивчити людину".

— Отож і вивчайте його, — мовив Стемфорд на прощання. — Проте ви самі невдовзі побачите, що він — міцний горішок. Я ладен закластися, що він більше знатиме про вас, ніж ви про нього. На все добре!

— На все добре, — відповів я і попрямував до готелю, дуже зацікавлений своїм новим знайомим.

2. Наука робити висновки

Наступного дня ми зустрілися, як і домовились, і поїхали оглядати кімнати на Бейкер-стрит, у будинку 221-б, про які Холмс згадував напередодні. Там були дві затишні спальні й простора, світла вітальня з чудовими меблями та двома широкими вікнами. Кімнати припали нам до вподоби, а розділена на двох платня виявилась такою невеликою, що ми одразу про все домовились і вступили у володіння помешканням. Того самого вечора я перевіз туди з готелю свої речі, а вранці приїхав Шерлок Холмс із кількома скринями та саквояжами. Днів зо два ми поралися, розпаковуючи і розкладаючи наше майно, щоб знайти для кожної речі

найкраще місце. Зробивши це, ми поволі почали призвичаюватись до нового житла та пристосовуватись до нових умов.

Холмс, безперечно, був не з тих людей, з ким важко ладнати. Жив він спокійно й мав притаманні йому звички. Нечасто він лягав спати після десятої години вечора, а вранці зазвичай снідав та кудись ішов ще тоді, коли я лежав собі в ліжку. Часом він просиджував цілий день у хімічній лабораторії, часом — в анатомці, а іноді десь гуляв, — мабуть, у найдальших лондонських закутках. Завзяття його не знало меж, коли він брався до роботи, та коли находила на нього хандра, він днями лежав на канапі у вітальні, не мовлячи ані слова й не ворушачись. Я помічав тоді у його очах такий замріяний, відсторонений погляд, що міг би запідозрити його у вживанні якогось наркотика, якби поміркованість і чиста мораль його життя не заперечували такої думки.

Минали тижні, й моя цікавість до нього та його життєвої мети все дужче, все глибше давала про себе знати. Навіть зовнішні його риси могли вразити уяву випадкового спостерігача. На зріст він мав більш ніж шість футів, але через надзвичайну свою худорлявість виглядав ще вищим. Очі його були гострі, проникливі, — крім отих днів заціпеніння, про які я вже розповідав; тонкий яструбиний ніс надавав його обличчю виразу живої енергії та рішучості. Підборіддя, що виступало вперед, теж свідчило про рішучу вдачу. Його руки завжди були в чорнилі й кислотних плямах, але з речами він поводився якнайобережніше, — я частенько це помічав, коли бачив, як він орудує зі своїм тендітним хімічним знаряддям.

Читач вважатиме мене занадто вже охочим пхати носа до чужого проса, коли я признаюся, як ця людина збуджувала мою цікавість і як часто я намагався пробити той мур стриманості, яким вона обгороджувала все, що стосувалося її особи. Але перш ніж судити мене, згадайте, яке безцільне було тоді моє життя, як мало довкола було такого, що привернуло б мою увагу. Здоров’я не дозволяло мені виходити надвір у негоду, а друзів, що відвідували б мене, я не мав, тож ніщо не порушувало одноманітності моїх буднів. Через те я навіть радів

тій таємниці, що огортала мого товариша, і марнував чимало часу у спробах її розкрити.

Холмс не вивчав медицину. Він сам відповів так на це запитання, підтвердивши Стемфордову думку. До того ж він ніколи не студіював якихось праць, що придалися б до здобуття вченого ступеня й відкрили б йому дорогу до світу науки. Проте деякі речі він вивчав так старанно і в окремих дивних галузях мав такі вичерпні знання, що я часом бував просто приголомшений. Невибагливий читач нечасто може похвалитися глибиною своїх знань. Ніхто не обтяжуватиме своїх думок усілякими дрібницями, коли на те немає вагомої причини.

Але невігластво його було таким же дивовижним, як і знання. Про сучасну літературу, філософію й політику він, здавалося, не знав нічого. Якось мені випало згадати Томаса Карлайля[4], і Холмс наївно спитав, хто це такий і що він зробив. Але коли виявилось, що він нічогісінько не знає про Коперникову теорію та про будову Сонячної системи, здивування моє дійшло краю. Щоб освічена людина в дев’ятнадцятому столітті не знала, що Земля обертається круг Сонця, — такому незбагненному фактові я просто не міг повірити.

— Ви, здається, здивовані, — всміхнувся він, поглянувши на моє ошелешене обличчя. — Дякую, що ви розповіли це мені, але тепер я мушу якнайшвидше все забути.

— Забути?!

— Бачте, — пояснив він, — я вважаю, що людський мозок — це маленьке порожнє горище, яке ви можете обладнати, як собі хочете. Дурень захарастить його всіляким непотребом, що лише трапиться йому під руку, тож корисні, потрібні речі йому вже нікуди буде покласти або ж до них не докопаєшся серед того всього мотлоху. А розумна людина найстаранніше відбирає те, що вміщує до свого мозку. Вона візьме лише знаряддя, що знадобиться їй для роботи, але його буде багато, і все це

вона порозкладає на місця. Даремно ви гадаєте, що оця комірчина має м’які стіни, які можна розтягувати досхочу. Будьте певні — настане час, коли ви, здобуваючи нові знання, забудете щось із минулих. Отож украй важливо, щоб непотрібні факти не витіснили собою потрібні.

— Але ж Сонячна система! — заперечив я.

— На біса вона мені? — нетерпляче перервав він. — Ну, нехай, як ви кажете, ми обертаємось навколо Сонця. А якби ми оберталися круг Місяця, чи допомогло б це хоч на пенс мені та моїй роботі?

Я вже хотів спитати, що то за робота, але раптом відчув, що він буде з того невдоволений. Я замислився над нашою короткою розмовою і спробував зробити деякі висновки сам. Він сказав, що не хоче задурювати голову знаннями, непотрібними для його мети. Отже, з усіх здобутих знань він має намір якимось чином користатися. Я подумки перелічив усі галузі науки, що в них він виявив найкращу обізнаність. Я навіть узяв олівець і позаписував усе це на папері. Перечитавши той папірець, я не міг не всміхнутися. Ось що там було записано:

Шерлок Холмс — його можливості.

1. Знання з літератури — жодних.

2. З філософії — жодних.

3. З астрономії — жодних.

4. З політики — слабкі.

5. З ботаніки — нерівномірні. Знає дію беладони, опію та інших отрут. Нічого не знає про садівництво.

6. З геології — практичні, але обмежені. З першого погляду розрізняє ґрунти. Після прогулянок показує мені бризки бруду на штанях і за їхнім кольором та складом визначає, з якої вони частини Лондона.

7. З хімії — глибокі.

8. З анатомії — точні, але несистемні.

9. З кримінальної хроніки — величезні. Знає кожну подробицю кожного злочину, скоєного впродовж століття.

10. Чудово грає на скрипці.

11. Добре боксує, фехтує на шпагах та еспадронах.

12. Має добрі практичні знання британських законів.

Дійшовши до цього місця, я з відчаю кинув папірець у вогонь. "Скільки не перелічуй того, що знає цей чолов’яга, — сказав я собі, — нізащо не здогадаєшся, навіщо це йому треба і який фах вимагає такого сполучення! Краще вже не сушити собі голову даремно".

Здається, я вже згадував, що Холмс чудово грав на скрипці. Але й тут було чимало химерного, як і в усіх його заняттях. Я знав, що він може виконувати п’єси, і досить важкі: часто на моє прохання він грав Мендельсонові[5] пісні та інші мої улюблені твори. Проте коли він залишався на самоті, нечасто можна було почути навіть щось схоже на музику. Увечері, поклавши скрипку на коліна, він умощувався у кріслі, заплющував очі й недбало ковзав смичком по струнах. Часом лунали гучні, сумні акорди; часом — несамовиті, веселі. Напевно, вони відтворювали його думки, але чи то звуки породжували ці думки, чи то гра була наслідком якихось чудернацьких думок або примх, — я ніяк не міг зрозуміти. Я врешті збунтувався б проти цього нестерпного

музикування, якби після нього, ніби винагороджуючи мене за терпіння, він не програвав цілої низки моїх улюблених мелодій.

Впродовж першого тижня нас ніхто не відвідував, і я почав уже думати, що товариш мій, як і я, самотній. Але невдовзі переконався, що знайомих у нього безліч, і до того ж із найрізноманітніших суспільних кіл. Якось три-чотири рази на тиждень з’являвся маленький худорлявий, чорноокий чоловічок із щурячим личком: мені його відрекомендували як містера Лестрейда. Одного ранку завітала ошатна молода дівчина й просиділа з Холмсом не менш ніж півгодини. Того самого дня прийшов сивий, обшарпаний, схожий на крамаря-єврея дід — мені здалося, що він украй схвильований, а слідом за ним — стара жінка в зношених черевиках. Іншим разом з моїм товаришем розмовляв літній сивий джентльмен, потім — залізничний носій у вельветовій уніформі. Щоразу, коли з’являвся хтось із оцих незрозумілих відвідувачів, Шерлок Холмс просив дозволу зайняти вітальню і я йшов до своєї спальні. "Доводиться використовувати цю кімнату для ділових зустрічей, — пояснив він одного разу, просячи зазвичай у мене вибачення за такі незручності. — Ці всі люди — мої клієнти". Мені випала нагода спитати його про все відверто, але я знову-таки з ввічливості не схотів випитувати чужу таємницю. Мені здавалося тоді, що Холмс має якісь серйозні причини ховатися зі своєю професією, проте невдовзі й він сам, заговоривши про це самохіть, довів, що я помиляюся.

Четвертого березня — я добре запам’ятав той день — я прокинувся раніше, ніж звичайно, і побачив, що містер Шерлок Холмс уже закінчує снідати. Наша господиня так звикла до того, що я пізно встаю, що досі не встигла зварити мені кави. Образившись на все людство, я подзвонив і досить-таки зухвало сказав, що чекаю сніданку. Схопивши зі столу якийсь часопис, я заходився тим часом гортати його, а мій приятель мовчки жував грінки. Заголовок одного допису був підкреслений олівцем, тож я, природно, почав перебігати його очима.

Допис звався дещо претензійно — "Книга життя". Його автор намагався довести, як багато може довідатись людина, що ретельно й

старанно спостерігає все, що трапляється на її дорозі. Мене вразила ця дивовижна суміш розумного й недолугого. Якщо в міркуваннях автора було щось логічне й переконливе, то висновки здавалися мені нарочитими, навіть висмоктаними з пальця. Автор наголошував, що з мимовільного виразу обличчя, поруху м’язів чи погляду можна вгадати найпотаємніші людські думки. Зі слів його виходило, що людину, яка вміє спостерігати й міркувати, обдурити просто неможливо. Її висновки будуть незаперечні, як Евклідові аксіоми. І наслідки будуть такі дивні, що люди вважатимуть спостерігача за чаклуна, аж поки не зрозуміють способу його міркувань.

"З однієї краплі води, — писав автор, — логік може зробити висновок про можливість існування Атлантичного океану чи Ніаґарського водоспаду, навіть коли він їх не бачив і ніколи про них не чув. Усяке життя — це величезний ланцюг причин та наслідків, природу якого ми можемо пізнати з однієї ланки. Як і всі інші мистецтва, мистецтво робити висновки осягається тривалою, старанною працею, але життя надто коротке, тож жоден смертний не може досягти тут повної досконалості. Перш ніж звернутися до морального та розумового аспектів цієї справи, що являють собою найбільші труднощі, дослідник має почати з розв’язання дещо простіших загадок. Нехай він, поглянувши на першу-ліпшу людину, навчиться одразу визначати її минуле та фах. Спочатку це здаватиметься дитинним, але такі вправи загострюють увагу і вчать, як і на що слід її звертати. За нігтями людини, за рукавами її піджака, за черевиками, за колінами штанів, за мозолями на великому і вказівному пальцях, за виразом обличчя й манжетами сорочки — за кожною з цих дрібниць можна визначити її професію. І немає жодного сумніву, що все це вкупі підкаже обізнаному спостерігачеві потрібні висновки".

— Що за дурниці! — вигукнув я, пожбуривши часопис на стіл. — Ніколи ще не читав такої бридні.

— Про що це ви? — поцікавився Шерлок Холмс.

— Про оцей допис, — відповів я, тицьнувши в часопис ложечкою, і взявся до сніданку. — Як бачу, ви вже читали його, бо підкреслили заголовок. Написано хвацько, не перечитиму. Але мене це просто дратує. Добре йому, оцьому неробі, сидіти собі в кріслі посеред кабінету й вигадувати отакі дивовижі! Запроторити б його до метрополітену, у вагон третього класу, та й змусити вгадувати професії пасажирів. Тисяча проти одного, що нічогісінько в нього не вийде.

— І ви програєте, — спокійно зауважив Шерлок Холмс. — А писав це я сам.

— Ви?!

— Так. Я маю здібності до спостережень і міркувань. Думки, що їх я тут висловив, здаються вам надто вже химерними, але насправді вони надзвичайно практичні — такі практичні, що я завдячую їм своїм шматком хліба з сиром.

— Але яким чином? — спитав я мимоволі.

— У мене, бачте, рідкісний фах. Мабуть, я один такий на весь світ. Я детектив-консультант, якщо вам зрозуміло, що це таке. У Лондоні багато державних детективів і не менше приватних. Коли ці хлопці розгублюються, вони біжать до мене, і мені вдається скерувати їх на правильний слід. Вони знайомлять мене з обставинами справи; а я, добре знаючись на історії злочинів, найчастіше можу підказати їм, де тут помилка. Всі злочини мають багато спільних рис, і якщо ви знатимете подробиці тисячі справ, то дивно буде не розплутати тисяча першу. Лестрейд — відомий детектив. Але він нещодавно заплутавсь у справі з фальшуванням, отож і прийшов до мене.

— А всі інші?

— Найчастіше їх посилають до мене приватні детективні агентства. Все це — люди, що попали в біду й потребують невеличкої поради. Я вислуховую їхні історії, вони вислуховують мої зауваження, і я кладу до кишені платню.

— Невже ви хочете сказати, — мовив я, — що можете, не виходячи з кімнати, розплутати вузол, над яким марно б’ються ті, хто знає всі подробиці краще за вас?

— Саме так. Я маю таке собі чуття. Щоправда, трапляється часом трохи важча справа. Отоді доводиться побігати, щоб побачити дещо на власні очі. В мене, як бачите, є багато особливих знань, які я застосовую до кожного випадку окремо; вони на диво полегшують працю. Оті правила робити висновки, що їх я виклав у дописі, про який ви відгукнулися з такою зневагою, просто неоціненні в моїй роботі. Спостережливість — моя друга вдача. Ви начебто здивувалися, коли під час нашої першої зустрічі я сказав, що ви приїхали з Афганістану?

— Вам, звичайно, хтось розповів про це.

— Аж ніяк. Я здогадався, що ви приїхали з Афганістану. Завдяки давній звичці перебіг моїх думок виникає так швидко, що я доходжу висновку, ще навіть не помітивши проміжних ланок. Проте ці ланки були. Ось він, перебіг моїх думок: "Цей джентльмен схожий на лікаря, але постава в нього вояцька. Отже, військовий лікар. Він щойно приїхав з тропіків — обличчя зовсім засмагло, але це не вроджена засмага, бо зап’ястки в нього біліші. Обличчя стомлене, — напевно, зазнав негараздів та захворів. Був поранений у ліву руку — тримає її нерухомо й трохи неприродно. Де саме в тропіках англійський військовий лікар міг зазнати негараздів і дістати рану? Звичайно ж, в Афганістані". Увесь цей перебіг думок зайняв менш ніж хвилину. Тоді я зауважив, що ви приїхали з Афганістану, а ви здивувалися.

— Як по-вашому, то це дуже просто, — усміхнувся я. — Ви нагадуєте мені Дюпена в Едґара Аллана По[6]. Я думав, що такі люди існують лише в романах.

Шерлок Холмс підвівся й закурив люльку.

— Ви, звичайно, думаєте, що лестите мені, порівнюючи мене з Дюпеном, — зауважив він. — А як на мене, то цей Дюпен — не бозна-який розумака. Оця витівка — збивати з пантелику свого друга якимось висловом "до речі" після чвертьгодинної мовчанки — надто вже дешева й поверхова. Він мав, безперечно, певні здібності до міркування, проте його ніяк не можна назвати феноменом, за який, очевидно, вважав його По.

— А чи знаєте ви романи Ґаборіо[7]? — спитав я. — Чи до смаку вам Лекок як детектив?

Шерлок Холмс ущипливо реготнув.

— Лекок був жалюгідний шмаркач, — роздратовано сказав він. — Тільки й мав, що завзяття. Від цих книг мене просто нудить. Теж мені загадка — встановити особу вже ув’язненого злочинця. Я зробив би це за двадцять чотири години. А Лекок порпається з півроку. За цими книгами слід учити детективів, як не треба працювати.

Він так зарозуміло розвінчав моїх улюблених героїв, що я знову почав сердитись. Я підійшов до вікна і став там, стежачи за вуличним натовпом. "Нехай він справді розумний, — говорив я подумки, — але ж хіба можна бути таким самовпевненим?"

— Тепер нема ані злочинів, ані злочинців, — бурчав він далі. — Розум у нашій професії нічого не вартий. Я пречудово знаю, що міг би здобути славу. В світі не було й немає жодної людини, яка віддала б розкриттю злочинів стільки праці й таланту, як я. І що ж? Розкривати нема чого —

хіба якесь недолуге шахрайство з такими прозорими причинами, що навіть агенти Скотленд-Ярду все побачать наскрізь.

Мені вже набридли ці вихваляння, тож я вирішив змінити тему розмови.

— Цікаво, чого він там шукає? — спитав я, показавши на дужого, просто вбраного чоловіка, що поволі прямував іншим боком вулиці, приглядаючись до номерів будинків. У руці він ніс великий блакитний конверт, — напевно, то був посильний.

— Хто, оцей відставний сержант флоту? — перепитав Шерлок Холмс.

"Пихатий хвалько! — подумав я. — Адже знає, що мені його не перевірити!"

Тільки-но мені майнула ця думка, як чоловік, за яким ми спостерігали, побачив номер на наших дверях і швидко перебіг через вулицю. Чути було гучний стукіт, унизу залунав густий бас, і зі сходів долинули важкі кроки.

— Містеру Шерлоку Холмсу, — мовив посильний, ступивши до кімнати, й передав листа моєму приятелеві.

Це була чудова нагода вщент розбити його пиху. Адже минуле посильного він визначив наздогад.

— Скажіть-но, друже, — найулесливішим голосом спитав я, — ким ви працюєте?

— Посильним, сер, — похмуро відказав він. — Уніформу віддав полатати.

— А ким були раніше? — питав я далі, дещо зловтішно позираючи на Холмса.

— Сержантом королівської морської піхоти, сер. На відповідь не чекати? Слухаю, сер.

Він клацнув закаблуками, козирнув і пішов.

3. Таємниця Лористон-Ґарденс

Правду кажучи, я був добряче приголомшений тим, як справдилися теорії мого приятеля. Повага моя до його здібностей відразу зросла. І все-таки на думці в мене спливала підозра, що все це було задумано заздалегідь, щоб ошелешити мене, хоча навіщо — я ніяк не міг добрати. Коли я поглянув на нього, він дочитував лист і очі його були неуважні та байдужі, що свідчило про напружену роботу мозку.

— Як ви про це здогадалися? — спитав я.

— Про що? — похмуро відгукнувся він.

— Ну, про те, що це відставний сержант флоту.

— В мене нема часу на дурниці, — одрізав він, але тут-таки з усмішкою додав: — Пробачте мені ці грубощі. Ви перервали мої роздуми, але це, може, навіть на краще. То ви справді не зуміли побачити, що це колишній сержант флоту?

— Ні, звичайно.

— Мені легше було здогадатися, ніж пояснити, як саме я здогадався. Уявіть собі, що вам треба довести, що двічі по два — чотири; важкувато, еге ж, хоча ви твердо це знаєте. Навіть по той бік вулиці я помітив на

його руці витатуйований синій якір. Тут уже пахне морем. Постава в нього вояцька, і він носить вояцькі бакенбарди. Отже, моряк військового флоту. Поводиться він поважно, — напевно, звик командувати. Вам слід було б помітити, як високо він тримає голову, як вимахує ціпком. А зовні це статечний чоловік середнього віку — оце всі прикмети, з яких я дізнався, що він був сержантом.

— Просто диво! — вигукнув я.

— Дурниці, — відповів Холмс, але з обличчя його я помітив, що він задоволений моїм зачудуванням. — Я щойно скаржився вам, що тепер не буває злочинців. І, здається, помилився — ось погляньте-но! — Він подав мені лист, що його приніс посильний.

— Це якийсь жах! — скрикнув я, пробігши лист очима.

— Так, щось начебто не дуже звичне, — спокійно зауважив мій приятель. — Прочитайте, будь ласка, мені вголос.

Лист, що його я прочитав, був таким:

"Дорогий містере Шерлоку Холмсе!

Цієї ночі в будинку номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс, на Брикстон-Роуд, сталася препогана історія. Близько другої години наш черговий помітив у будинку світло, а оскільки там ніхто не мешкає, запідозрив недобре. Він побачив, що двері відчинено, а в першій кімнаті, зовсім порожній, лежить труп ошатно вбраного джентльмена. На візитних картках у його кишені стояло ім’я "Енох Дж. Дребер, Клівленд, Огайо, США". Ні слідів пограбування, ні слідів насильства не було. На підлозі були криваві плями, але на трупі жодної рани не знайшли. Ми не можемо зрозуміти, як він потрапив до порожнього будинку; і взагалі вся ця справа — чистісінька загадка. Якщо ви приїдете до дванадцятої, то застанете мене на місці. Поки вас не буде, я залишатиму все як є. В разі

ви не зможете приїхати, то я перекажу вам усі подробиці й буду щиро вдячний, якщо зволите поділитися зі мною своєю думкою.

Щиро ваш

Тобіас Ґреґсон".

— Ґреґсон — найкмітливіший з детективів Скотленд-Ярду, — зауважив мій приятель. — Вони з Лестрейдом вирізняються з-поміж інших нездар. Обидва жваві й завзяті, хоча старомодні до краю. Між собою вони не ладнають. Ревнують один одного до слави, як красуні акторки. Ото сміху буде, коли вони обидва натраплять на слід.

— Але ж не варто, напевно, марнувати ані хвилини! — вигукнув я. — Піти покликати кеб?

— А я не знаю, чи поїду, чи ні. Я ж найперший у світі ледар, коли на мене нападають лінощі, але часом буваю й бадьорим.

— Але ж ви мріяли про такий випадок.

— Любий мій друже, що мені до того? Я, скажімо, розплутаю цю справу, але все одно Ґреґсон, Лестрейд і К° покладуть усю славу собі до кишені. Така вона, доля приватної особи.

— Але він благає вас допомогти.

— Так. Він знає, що до мене йому далеко, і навіть сам казав про це мені, але він радше язик собі втне, ніж скаже це комусь третьому. Проте їдьмо погляньмо. Візьмуся до роботи на свій власний ризик. Хоч посміюся з них, коли нічого не вийде. Ходімо!

Він кинувся по своє пальто: напад завзяття взяв гору над його байдужістю.

— Беріть капелюх, — мовив він.

— Ви хочете, щоб я поїхав з вами?

— Так, якщо вам більше нема чого робити.

За хвилину ми вже сиділи в кебі, що мчав нас на Брикстон-Роуд.

Був хмарний, понурий ранок; над дахами навис темний туман, що, здавалося, віддзеркалював брудні вулиці внизу. Приятель мій був у чудовому настрої, без упину балакав про кремонські скрипки й про різницю між скрипками Страдіварі та Аматі. Я сидів мовчки; похмура погода і сумна справа, до якої ми взялися, гнітили мене.

— Ви нібито зовсім не думаєте про цю справу, — перервав я нарешті Холмсову музичну балаканину.

— Я ще не маю фактів, — відповів він. — Припускати щось, не знаючи всіх обставин, — найприкріша помилка. Це зашкодить подальшим міркуванням.

— Скоро ви матимете факти, — зауважив я, показуючи пальцем. — Ось Брикстон-Роуд, а отам, коли не помиляюся, — той самий будинок.

— Саме так. Стій, хлопче, стій!

Ми зупинилися ярдів за сто від будинку, але Холмс наполягав, щоб ми вийшли тут і закінчили подорож пішки.

Будинок номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс виглядав лиховісно й погрозливо. То був один із чотирьох будинків, що стояли трохи збоку од вулиці; у двох із них хтось мешкав, два інші стояли порожні. Будинок номер 3 дивився надвір трьома рядами темних вікон; то тут, то там на брудній шибці, наче більмо на оці, біліла картка "Здається внайми". Перед кожним будинком був маленький садочок, що одділяв його від вулиці, — кілька деревець над ріденькими кущиками; через садок пролягла вузька жовтава стежка, що являла собою, очевидно, суміш глини з піском. Уночі дощило, й зараз усюди були калюжі. Вздовж вулиці височів цегляний мур у три фути заввишки, з дерев’яною решіткою вгорі; до муру притулився здоровило констебль, оточений невеликою юрмою роззяв, що витягали шиї, марно сподіваючись хоч на мить уздріти, що коїться за тим муром.

Мені здавалося, що Шерлок Холмс одразу увійде до будинку й візьметься розслідувати цю загадку. Але це немовби зовсім не входило до його намірів. Із безжурністю, яка за таких обставин межувала б із хвальковитістю, він пройшов туди-сюди тротуаром, позираючи то на землю, то на небо, то на будинки навпроти, то на решітку над муром. Закінчивши огляд, він поволі пішов стежкою — чи радше моріжком уздовж неї, — уважно придивляючись до землі. Двічі він зупинявсь, і одного разу я помітив на його обличчі усмішку й почув задоволений вигук. На вологій глинястій землі було багато слідів, але її вже добряче витоптала поліція, тож я просто не уявляв собі, що сподівався відшукати там мій приятель. Проте я встиг переконатись у його надзвичайній проникливості й не мав сумніву, що він може побачити багато такого, що залишиться непомітним для мене.

На порозі будинку нас зустрів високий, ясновидий, білявий чоловік із записником у руці; він кинувся до нас і гаряче потис руку моєму приятелеві.

— Як добре, що ви приїхали, — мовив він. — Я все залишив тут, як було.

— Крім отого! — відповів Холмс, показуючи на стежку. — Навіть череда буйволів не залишила б по собі такого місива. Але ви, Ґреґсоне, безперечно, оглянули стежку, перш ніж дозволити її так затоптати?

— Я мав багато роботи в будинку, — ухильно відповів детектив. — Тут є мій колега, містер Лестрейд. Я сподівався, що він простежить за цим.

Холмс позирнув на мене й насмішкувато підняв брови.

— Ну, після таких майстрів, як ви та Лестрейд, мені тут нема чого робити, — мовив він.

Ґреґсон самовдоволено потер руки.

— Еге ж, ми, гадаю, зробили все, що могли, — відповів він. — Проте справа ця досить химерна, а я знаю, що вам такі до вподоби.

— Ви приїхали сюди в кебі? — спитав Шерлок Холмс.

— Ні, сер.

— А Лестрейд?

— Теж, сер.

— То ходімо оглядати кімнату, — зовсім уже не до ладу закінчив він і зайшов до будинку. Ґреґсон з подивом на обличчі попрямував за ним.

Невеликий дощаний запилюжений коридор вів до кухні та до інших служб. Ліворуч і праворуч було двоє дверей. Одні з них, мабуть, не відчинялися вже багато тижнів; інші вели до їдальні, де й було скоєно

загадкове вбивство. Холмс увійшов туди; я подався за ним з тим гнітючим почуттям, яким огортає наше серце присутність смерті.

Велика квадратна кімната здавалася ще більшою через те, що в ній не було жодних меблів. Яскраві дешеві шпалери були вкриті пліснявою, а подекуди вони поодривалися й звисали, мов лахміття, оголюючи жовтий тиньк. Навпроти дверей стояв камін із полицею з фальшивого білого мармуру; скраю полиці був приліплений недогарок червоної воскової свічки. В неясному, непевному світлі, що пробивалося крізь брудні шибки єдиного вікна, все довкола виглядало мертвотно-сірим; до того ж на підлозі лежав товстий шар пилюки.

Всі ці подробиці я помітив пізніше. Спершу мою увагу привернула людина, розпростерта на дощаній підлозі, її порожні, незрячі очі, що втупились у стелю. То був чоловік сорока трьох — чотирьох років, невисокого зросту, широкоплечий, із жорстким кучерявим волоссям та коротенькою борідкою, що стирчала догори. Він був убраний у сукняний сурдут та жилет, світлі штани й чисту білу сорочку. Поряд лежав начищений до блиску циліндр. Руки його були розкинуті, пальці стиснуті в кулаки, ноги скорчені в смертельній агонії. На неживому лиці застиг вираз жаху і, як здалося мені, ненависті — такого на людському обличчі я ще не бачив. Страшний, лютий вигляд, низьке чоло, приплюснутий ніс і випнута щелепа робили небіжчика схожим на мавпу — цю подібність іще більше посилювала його викручена, неприродна поза. Я бачив смерть у різних її проявах, але ніколи ще вона не здавалася мені такою жахливою, як у цій темній, похмурій кімнаті на одній із головних вулиць лондонського передмістя.

Худорлявий, схожий на тхора Лестрейд стояв у дверях; він привітався з моїм приятелем і зі мною.

— Наробить ця пригода галасу, сер, — зауважив він. — Такого мені ще не траплялося, а я вже не новачок.

— І немає жодного ключа? — спитав Ґреґсон.

— Жодного, — відказав Лестрейд.

Шерлок Холмс підійшов до трупа, став навколішки і взявся старанно оглядати його.

— Ви певні, що тут немає ран? — спитав він, показуючи на бризки й плями крові довкола тіла.

— Цілком! — відповіли обидва детективи.

— Тоді, звичайно, це кров когось іншого, — напевно, вбивці, якщо це було вбивство. Це нагадує мені обставини смерті Ван-Янсена в Утрехті, 1834 року. Пам’ятаєте цю пригоду, Ґреґсоне?

— Ні, сер.

— Прочитайте — варто прочитати, їй-право. В світі немає нічого нового. Все вже бувало раніше.

Поки він говорив, його чутливі пальці без упину кружляли над мертвим тілом — обмацували, натискували, розстібали, оглядали, а в очах застиг той самий байдужий вираз, про який я вже згадував. Огляд був такий швидкий, що навряд чи хто-небудь зрозумів, як ретельно його було зроблено. Нарешті Холмс понюхав губи померлого й поглянув на підошви його лакованих черевиків.

— Його не пересували? — спитав він.

— Ні, лише оглядали.

— Можете відвезти його до покійницької, — мовив Холмс. — Тут ми більше нічого не довідаємось.

Четверо полісменів з ношами були напоготові. Ґреґсон покликав їх до кімнати, вони поклали труп на ноші й понесли. Коли його піднімали, об підлогу дзенькнула й покотилася обручка. Лестрейд схопив її й почав роздивлятися.

— Тут була жінка! — вигукнув він. — Це жіноча обручка.

Він простяг її нам на долоні. З’юрмившись довкола Лестрейда, ми теж утупили очі в обручку. Поза всяким сумнівом, цей гладенький золотий обідок оздоблював колись палець нареченої.

— Справа ускладнюється, — мовив Ґреґсон. — А вона й так уже надто химерна.

— А чи певні ви, що це її не спрощує? — заперечив Холмс. — Але годі вже милуватись обручкою — це нам не зарадить. Що ви знайшли в кишенях?

— Усе тут, — мовив Ґреґсон, показуючи на купку речей, розкладених на одній із нижніх сходинок. — Золотий годинник фірми Баро, Лондон, номер 97163. Золотий ланцюжок, дуже важкий і товстий. Золотий перстень з масонським знаком. Золота шпилька — голова бульдога з рубіновими очима. Футляр до візитних карток із російської шкіри; на картках написано "Енох Дж. Дребер, Клівленд" — це збігається з мітками "Е. Д. Д." на білизні. Гаманця немає, але в кишенях було сім фунтів тридцять шилінгів. Кишенькове видання "Декамерона" Бокаччо з написом "Джозеф Стенджерсон" на першій сторінці. Два листи — один адресовано Е. Дж. Дреберові, інший — Джозефові Стенджерсону.

— Яка адреса?

— Стренд, Американська біржа, до запитання. Обидва — з пароплавства "Ґійон", пов’язані з відбуттям їхніх пароплавів до Ліверпуля. Зрозуміло, що цей нещасний збирався повернутися до Нью-Йорка.

— Чи розшукали ви цього Стенджерсона?

— Одразу почав шукати, сер, — мовив Ґреґсон. — Я дав оголошення до всіх газет, а один з моїх людей поїхав на Американську біржу, але досі ще не повернувся.

— А чи розпитували ви в Клівленді?

— Надіслав цього ранку телеграму.

— Про що саме ви питали в ній?

— Просто повідомив, що сталося, й просив надіслати відомості.

— А чи не питали ви про якісь подробиці, що здалися вам найважливішими?

— Я спитав про Стенджерсона.

— І більше нічого? Чи нема тут якихось обставин, що їх варто було б з’ясувати? Ви вже не будете телеграфувати туди?

— Ні, я спитав про все, що мав спитати, — ображено відповів Ґреґсон.

Шерлок Холмс посміхнувсь і хотів уже щось сказати, аж раптом знову з’явився Лестрейд, що залишався в кімнаті, коли ми розмовляли в передпокої. Він гордовито, самовдоволено потирав руки.

— Містере Ґреґсоне, — промовив він, — я щойно зробив відкриття величезної ваги! Якби я не надумав оглянути стіни, ми нічого б не дізналися.

Очиці маленького детектива блищали: він, схоже, невимовно радів з того, що обіграв свого колегу на одне очко.

— Ходіть-но сюди, — сказав він, кидаючись назад до кімнати, де нібито стало трохи ясніше після того, як звідти винесли страхітливий труп. — Станьте отут!

Він тернув сірником об підошву й підніс його до стіни.

— Дивіться! — переможно мовив він.

Я вже згадував, що шпалери подекуди були обідрані. В цьому кутку од стіни одірвався великий їх шматок, оголивши жовтий квадрат грубого тиньку. На ньому кривавими літерами було написано єдине слово:

RACHE

— Що ви про це скажете?! — вигукнув детектив, мов штукар у вертепі. — Це найтемніший закуток у кімнаті, й нікому не спало б на думку зазирнути сюди. Убивця — чоловік чи жінка — написав це своєю власною кров’ю. Погляньте-но: тут пляма — кров текла по стіні! Принаймні це не самогубство. А чому вбивця обрав саме цей куток? Зараз я скажу вам. Бачите недогарок на каміні? Коли він горів, цей куток був найсвітлішим, а не найтемнішим.

— Добре, напис ви знайшли, а як ви його розтлумачите? — зневажливо кинув Ґреґсон.

— Як? А ось як: убивця хотів написати жіноче ім’я "Рейчел", але не встиг закінчити — щось, мабуть, йому завадило. Запам’ятайте мої слова: рано чи пізно з’ясується, що тут замішана жінка на ім’я Рейчел. Смійтеся собі на здоров’я, містере Шерлоку Холмсе. Ви людина розумна, кмітлива, але врешті-решт старий пес-нюхач зробить усе незгірш!

— Вибачайте! — мовив мій приятель, що роздратував чоловічка своїм вибухом сміху. — Звичайно, честь цього відкриття належить вам і більш нікому, і напис, безперечно, зробив другий учасник нічної драми. Я ще не встиг оглянути цю кімнату і з вашого дозволу розпочну це зараз.

Сказавши це, він дістав з кишені рулетку й велику круглу лупу. З цими двома знаряддями він почав мовчки ходити по кімнаті, раз у раз зупиняючись і стаючи на коліна; одного разу він навіть ліг на підлогу. Він так захопився своєю роботою, що зовсім, здавалося, забув про нас, а ми чули то бурмотіння, то стогін, то легенький свист, то схвальні і радісні вигуки. Я дивився на нього, й мені мимоволі спадало на думку, що зараз він схожий на чистокровного, добре вишколеного гончака, який нишпорить туди-сюди лісом, скімлячи з нетерпіння, поки не натрапить на загублений слід. Хвилин з двадцять, а може й більше, він продовжував свої пошуки, старанно виміряючи відстань між якимись непомітними мені слідами, і часом — так само незрозуміло для мене — щось міряв рулеткою на стіні. В одному місці він обережно підібрав з підлоги грудочку сірого пилу й сховав її в конверт. Насамкінець він розглянув крізь лупу напис на стіні, найуважніше роздивляючись кожну літеру. Зробивши це, він, напевно, зостався задоволеним, бо поклав рулетку й лупу назад до кишені.

— Кажуть, нібито геній — це нескінченна витривалість, — зауважив він, усміхаючись. — Дуже невдале визначення, але детективові якраз пасує.

Ґреґсон з Лестрейдом спостерігали за маневрами свого колеги-аматора з неприхованою цікавістю, хоч і дещо зверхньо. Вони, напевно,

не могли оцінити того, що почав розуміти я: найдрібніші дії Шерлока Холмса служили якійсь певній і практичній меті.

— Що ви про це скажете, сер? — спитали обидва.

— Не хочу відбирати у вас слави щодо розкриття цього злочину, — зауважив мій приятель, — тож не дозволю собі давати вам поради. Ви обидва так добре працюєте, що мені недоречно буде втручатися. — В голосі його почулося відверте кепкування. — Якщо ви повідомите мене про подальше ваше розслідування, — вів далі він, — я радий буду допомогти вам, чим зможу. А тим часом я хотів би поговорити з констеблем, що знайшов труп. Скажіть мені, будь ласка, його ім’я та адресу.

Лестрейд зазирнув у записник.

— Джон Ренс, — відповів він. — Зараз не на посту. Адреса — Одлі-Корт, 46, Кенинґтон-Парк-Ґейт.

Холмс занотував адресу.

— Ходімо, докторе, — мовив він до мене. — Вирушаймо просто до нього. А вам я скажу одну річ, що може придатися на слідстві, — звернувся він до детективів. — Це, безперечно, вбивство, і вбивця — чоловік. На зріст він трохи нижчий від шістьох футів, у розквіті літ, ноги має замалі для такого зросту, взуває важкі черевики з тупими передами й палить трихінопольські[8] сигари. Він і його жертва приїхали сюди в чотириколісному кебі, запряженому конем з трьома старими підковами та однією новою — на правій передній нозі. Судячи з усього, в убивці червоне обличчя й дуже довгі нігті на правій руці. Це дрібниці, але вони можуть стати вам у пригоді.

Лестрейд із Ґреґсоном, недовірливо посміхаючись, перезирнулися.

— Якщо цей чоловік убитий, то яким чином? — спитав один з них.

— Отрута, — коротко відповів Шерлок Холмс і пішов з кімнати. — Ще одна річ, Лестрейде, — додав він, обернувшися з порога. — "Rache" по-німецькому — "помста", тож не марнуйте часу на розшуки міс Рейчел.

Випустивши цю парфянську стрілу, він пішов, а обидва суперники дивилися йому вслід, роззявивши роти.

4. Що розповів Джон Ренс

Коли ми покинули будинок номер 3 в завулку Лористон-Ґарденс, була вже перша година. Шерлок Холмс повів мене до найближчої поштової контори й послав довгу телеграму. Потім викликав кеб і звелів візникові їхати за адресою, що її дав нам Лестрейд.

— Найкраще свідчення — це свідчення очевидця, — зауважив він. — Правду кажучи, я вже маю досить чітке уявлення про цю справу, але слід будь-що довідатись про все, про що тільки можна.

— Ви просто вражаєте мене, Холмсе, — мовив я. — Невже ви не маєте жодного сумніву, що все було так, як ви описали?

— Тут неможливо помилитися, — відповів він. — Перше, що я побачив, під'їхавши до будинку, — це сліди коліс на узбіччі дороги. Аж до минулої ночі дощу не було цілий тиждень, тож кеб, що залишив такі глибокі сліди, міг проїхати там лише цієї ночі. Потім я помітив сліди кінських копит, причому один з них був виразніший за інші, а отже, одна підкова була новіша. Кеб приїхав після того, як пішов дощ, а вранці, як сказав Ґреґсон, ніхто не приїздив, — отже, цей кеб під'їхав уночі і, звичайно ж, привіз туди цих двох.

— Так, усе це дуже просто, — погодився я, — але як ви вгадали зріст убивці?

— Ось як: зріст людини в дев’ятьох випадках із десяти можна визначити за довжиною її кроку. Це досить простий обрахунок, але я не хотів би набридати вам числами. Я виміряв крок убивці і на глинястій стежці, і на запилюженій підлозі. А потім дістав нагоду перевірити свої обрахунки. Коли людина пише на стіні, вона мимоволі писатиме на рівні своїх очей. Від підлоги до напису було шість футів. Одне слово, дитяча загадка.

— А його вік? — спитав я.

— Ну, коли людина так легко перестрибує чотири з половиною фути, то навряд чи вона — немічний дід. А саме чотирьох із половиною футів сягала калюжа на стежці в садку; її він, судячи з усього, перестрибнув. Лаковані черевики обійшли калюжу збоку, а черевики з тупими передами перестрибнули. Як бачите, ніякої таємниці немає. Я просто застосовую в житті деякі свої правила спостереження та міркування, що їх обороняв у тому дописі. Що вас іще спантеличує?

— Нігті й трихінопольська сигара, — відповів я.

— Він писав на стіні вказівним пальцем, умочивши його в кров. Крізь лупу я роздивився, що він, зробивши це, трохи подряпав тиньк: цього не сталося б, якби ніготь було підстрижено. На підлозі я підібрав трохи попелу. Він був темний і шаруватий — такий попіл залишається тільки від трихінопольських сигар. Я навмисне вивчав попіл різних сортів тютюну — і навіть, до речі, написав про це розвідку. Можу похвалитися, що з першого погляду зумію визначити за попелом сорт сигари або тютюну. Знання отаких дрібниць відрізняє майстерного детектива від якого-небудь Ґреґсона чи Лестрейда.

— А червоне обличчя? — спитав я.

— Оце вже сміливіший здогад, хоча нема сумніву, що й тут я маю рацію. Але про це ви мене поки не питайте.

Я провів рукою по чолу.

— У мене паморочиться в голові, — зауважив я. — Що більше думаєш про цей злочин, то таємничішим він стає. Як могли ці двоє — якщо їх було двоє — потрапити до порожнього будинку? Куди подівся візник, що привіз їх? Яким чином один змусив іншого ковтнути отруту? Звідки взялася кров? Яку мету мав убивця — якщо він навіть не пограбував свою жертву? Як потрапила туди жіноча обручка? А найголовніше — навіщо цей другий, перш ніж зникнути, написав німецьке слово "Rache"? Правду кажучи, я й гадки не маю, як пов’язати між собою всі ці факти.

Мій приятель лагідно всміхнувся.

— Ви стисло й до ладу підсумували всі труднощі нашого становища, — мовив він. — Багато що досі незрозуміло, хоч я за головними фактами вже знайшов розв’язок. А щодо відкриття бідолахи Лестрейда, то це просто витівка вбивці, щоб спрямувати поліцію хибним слідом, підкинувши думку про соціалістів чи якесь таємне товариство. Писав це не німець. Літеру "A", як ви помітили, він намагався накреслити готичним шрифтом. А справжній німець завжди пише звичайним латинським шрифтом, тож ми сміливо можемо сказати, що писав це невдаха-імітатор, який надто переграв. Це звичайні хитрощі, щоб заплутати слідство. Більш нічого я не скажу вам, докторе. Адже ви знаєте, що фокусник, який пояснив хоч один свій фокус, одразу втрачає славу; коли я відкрию вам метод своєї роботи, ви дійдете висновку, що я — звичайнісінька посередність.

— Оце вже нізащо! — відповів я. — Ви зробили велику справу: завдяки вам розкриття злочинів сягнуло меж точної науки.

Мій приятель аж зарум’янів з утіхи, почувши мої слова, мовлені серйозним, переконливим голосом. Я вже згадував, що він полюбляв хвалу своєму мистецтву не менш, ніж дівчина — хвалу своїй красі.

— Я розкажу вам іще дещо, — вів він далі. — Лаковані черевики й черевики з тупими передами приїхали в одному кебі і разом, по-дружньому, взявшись за руки, пішли до будинку. В кімнаті вони походжали туди-сюди — тобто лаковані черевики стояли, а ходили черевики з тупими передами. Я прочитав усе це в слідах на підлозі і ще прочитав, що чоловік, який походжав кімнатою, чимдалі більше й більше хвилювався. Він без упину щось говорив, поки не роздратував себе до краю. Отоді й сталася трагедія. Тепер я розповів вам усе, що знаю, а решта — самі здогади та припущення. Проте основу вони мають міцну. Але треба поспішати, бо я хочу встигнути на концерт, послухати Норман Неруду.

Отак ми розмовляли, поки наш кеб пробирався нескінченними брудними вуличками й похмурими провулками. У найбруднішому та найпохмурішому з них візник раптом зупинив коня.

— Ось вам Одлі-Корт, — промовив він, показавши на вузьку щілину між темними цегляними будинками. — Коли повернетесь, я чекатиму тут.

Одлі-Корт був не дуже привабливим місцем. Темний прохід привів нас до чотирикутного, вистеленого плитняком двору, оточеного брудними хижками. Протовпившися крізь юрбу замурзаних дітлахів, пролізши під вірьовками з вицвілою білизною, ми нарешті дісталися будинку номер 46; двері його оздоблювала маленька мідяна дощечка з вирізьбленим на ній прізвищем "Ренс". Нам сказали, що констебль іще спить, і попросили зачекати в невеличкій вітальні.

Нарешті з’явивсь і він сам, невдоволений, що ми перервали його відпочинок.

— Я вже доповів про все в дільниці, — сказав він.

Холмс дістав з кишені півсоверен і замислено покрутив його в пальцях.

— Нам краще було б почути все з ваших власних уст, — пояснив він.

— Що ж, охоче розповім усе, що знаю, — мовив констебль, прикипівши очима до золотого кружальця.

— Просто розкажіть нам про все, що сталося.

Ренс сів на канапу, набиту кінським волосінням, і насупив брови, немовби силкуючись пригадати кожну дрібницю.

— Почну все спочатку, — сказав він. — Чергував я вночі, з десятої до шостої ранку. Об одинадцятій у "Білому олені" побилися, а так усе було гаразд. О першій задощило; я стрів Гаррі Мерчера, — того, що чергує біля Голланд-Ґроу, — ми постояли разом на розі Ґенрієт-стрит, побалакали, а потім, — десь так о другій чи трохи пізніше, — я надумав пройти Брикстон-Роуд, подивитися, чи все там до ладу. Там був страшенний бруд, і довкола — ані душі, хіба що зо два кеби проїхало. Іду собі та й думаю, що добре було б зараз гаряченького джину перехилити, аж бачу — у вікні того самого будинку світло блиснуло. Ну, я знаю, що оті два будинки на Лористон-Ґарденс стоять порожні, і все через те, що господар не хотів ринви чистити, хоча останній наймач помер там від тифу... Отож побачив я у вікні світло, сторопів та й запідозрив щось недобре. Підійшов я до дверей...

— Ви зупинились, а потім пішли назад до хвіртки, — перервав його мій приятель. — Чому ви повернулися?

Ренс підскочив на місці й здивовано вирячився на Шерлока Холмса.

— А таки правда, сер! — мовив він. — Хоча звідки вам це відомо, хіба Бог один знає. Бачте, підійшов я ото до дверей, а там так порожньо й

тихо, що я подумав: візьму краще кого-небудь із собою. Я не боюся нікого, хто по землі ходить, а оті, що під землею... Я й подумав: може, це отой тифозний прийшов подивитись на ринви, що погубили його? Злякався я трохи, то й подався до хвіртки — гадав, може, Мерчерів ліхтар побачу, — але там уже нікого не було.

— І на вулиці нікого не було?

— Ані душі, сер, навіть собаки жодного не було. Тоді я врешті наважився, повернувся назад і відчинив двері. Там усе було тихо, тож я й подався до кімнати, де було світло. На каміні горіла свічка — червона, воскова, і я побачив...

— Так, я знаю, що ви побачили. Ви кілька разів обійшли кімнату, стали навколішки біля трупа, потім пішли й відчинили двері до кухні, а тоді...

Джон Ренс ураз підхопився, злякано й підозріливо поглянувши на Холмса.

— Стривайте-но, а де ж ви тоді сховалися? — вигукнув він. — Щось ви надто вже багато знаєте!

Холмс засміявсь і кинув свою картку на стіл перед констеблем.

— Тільки не заарештовуйте мене як убивцю, — мовив він. — Я не вовк, а один із собак; містер Ґреґсон чи містер Лестрейд підтвердять це. Що ви зробили далі?

Ренс знову сів, але вигляд у нього й досі був спантеличений.

— Пішов назад до хвіртки й свиснув. Надбіг Мерчер, а з ним ще двоє.

— А на вулиці й тоді нікого не було?

— Можна сказати, що нікого.

— Тобто як?

Констеблеве обличчя розпливлося в посмішці.

— Бачив я п’яниць на своєму віку, — мовив він, — але щоб отак чоловік нажлуктився — ніколи ще не бачив. Стояв, п’янюга, прихилившись до муру, коли я виходив, і пісеньку якусь про Коломбіну чи щось там іще горлав. Ледве стояв — аж ноги роз’їжджалися.

— А що то був за чоловік? — спитав Шерлок Холмс.

Джона Ренса, мабуть, роздратувало це недоречне запитання.

— П’яний, як чіп, та й квит, — відповів він. — Якби ми не були зайняті, то одволокли б його до дільниці.

— А обличчя, одяг? Хіба ви не помітили? — нетерпляче розпитував Холмс.

— Як не помітити? Ми з Мерчером спробували поставити його на ноги. Довготелесий, червонопикий, підборіддя шарфом закутане...

— Годі! — вигукнув Холмс. — Куди він подівся?

— У нас було досить роботи й без нього, — ображено відказав полісмен. — Сам, мабуть, якось доплуганився додому.

— Як він був убраний?

— У коричневе пальто.

— А чи мав він у руці батіг?

— Батіг? Ні.

— Виходить, кинув його десь поблизу, — пробурмотів мій приятель. — Може, ви бачили або чули, як потім проїхав кеб?

— Ні.

— Ось ваш півсоверен, — мовив мій приятель, підводячись і беручи капелюх. — Боюся, Ренсе, що вас ніколи не підвищать у чині. Головою треба думати, а не носити її, як оздобу. Минулої ночі ви могли заробити сержантські нашивки. Людина, яку ви ставили на ноги, — це людина, що має ключ до цієї таємниці; саме її ми розшукуємо. Зараз нема чого про це розводитись, але повірте мені, що це так. Ходімо, докторе.

Зоставивши констебля в спантеличеному, понурому настрої, ми попрямували до кеба.

— Несосвітенний дурень! — гірко мовив Холмс, коли ми їхали додому. — Лише подумайте: проґавити таку рідкісну нагоду!

— І все-таки я досі нічого не розумію. Справді, прикмети цієї людини збігаються з вашим описом другого учасника таємниці. Але нащо йому було вертатися туди? Убивці так не чинять.

— Обручка, друже, обручка — ось чому він повернувся. Якщо не вдасться спіймати його по-іншому, закинемо вудку з обручкою. Я зловлю його, докторе, — два проти одного, що зловлю. Я мушу подякувати вам за все. Якби не ви, я не поїхав би й проґавив те, що можна назвати найцікавішим етюдом: етюд у багряних тонах, авжеж? Чому б нам не скористатися говіркою митців? Убивство багряною ниткою проходить

крізь безбарвне прядиво життя, і наш обов’язок — розплутати її, відокремити, витягти кожен дюйм. А тепер попоїмо й поїдемо слухати Норман Неруду. Вона чудово володіє смичком. Що то за шопенівська п’єска, яку вона так мило грає? Тра-ля-ля, ліра-ліра-ля!

Глибше вмостившись на своєму місці, детектив-аматор виспівував, як жайвір, а я тим часом думав про те, яким різнобічним є людський розум.

5. До нас приходять за оголошенням

Ранкові хвилювання зовсім знесилили мене, і наприкінці дня я відчував страшенну втому. Після того, як Холмс поїхав на концерт, я ліг на канапу, сподіваючись хоч на дві години заснути. Але все було марно. Думки мої переповнювали сьогоднішні події, в голові роїлися найхимерніші образи та здогади. Варто мені було заплющити очі, як я бачив перед собою спотворене мавпяче обличчя вбитого. Воно здавалося таким лиховісним, що я мимоволі дякував тому, хто відрядив його хазяїна на той світ. Жодне обличчя в світі не відбивало, мабуть, так виразно наймерзенніші людські пристрасті, як обличчя Еноха Дж. Дребера з Клівленда. Проте я пам’ятав, що правосуддя має відбутись і гріхи жертви не виправдають убивцю перед очима закону.

Що більше я міркував над цією справою, то неймовірнішим здавалось мені припущення мого товариша, що небіжчика було отруєно. Я згадав, як він обнюхував його вуста, — безперечно, виявив щось таке, що навело його на цю думку. До того ж — коли не отрута, то що ж було причиною його смерті, якщо на тілі не залишилося жодної рани? Тоді чиєю ж кров’ю було забризкано підлогу? В кімнаті не було жодних ознак боротьби, а в жертви не знайдено зброї, якою можна поранити супротивника. І мені здавалося, що ми з Холмсом не спатимемо ночами, доки не дістанемо відповіді на всі ці запитання. Мій приятель поводився спокійно, впевнено, — він, напевно, вже мав якусь думку про ці факти, але яку саме — я не мав ані найменшого уявлення.

Повернувся він так пізно, що не було сумніву: після концерту в нього знайшлися й інші справи. Коли він увійшов, вечеря вже стояла на столі.

— Це було чудово, — мовив він, сідаючи до столу. — Пам’ятаєте, що Дарвін сказав про музику? Він писав, що людство раніше навчилося складати й слухати музику, ніж говорити. Через те, мабуть, музика так глибоко нас хвилює. В наших душах залишився неясний спогад про ті туманні віки, коли світ переживав своє дитинство.

— Це надто смілива думка, — зауважив я.

— Усі думки, що пояснюють явища природи, мають бути сміливими, як сама природа, — відказав він. — Але що це з вами? Ви страшенно стривожені. Вас, мабуть, непокоїть ця пригода на Брикстон-Роуд?

— Правду кажучи, так, — відповів я. — Після афганських злигоднів мені слід було б більше себе загартувати. Коли в Майванді моїх товаришів рубали на шматки, я й тоді не втрачав самовладання.

— Я розумію вас. Тут є таємниця, що підсилює уяву; де немає поживи для уяви, там немає страху. Ви бачили вечірню газету?

— Ні.

— Там чудово описано цю пригоду. Щоправда, жодної згадки про жіночу обручку, яка впала на підлогу, коли піднімали труп. Але тим ліпше для нас.

— Чому?

— Прочитайте-но оце оголошення, — відповів він. — Я порозсилав його до всіх газет уранці, одразу після відвідин місця злочину.

Він поклав переді мною газету, і я поглянув на вказане місце. То було перше оголошення в колонці "Знахідки". В ньому йшлося: "Цього ранку на Брикстон-Роуд, між винарнею "Білий олень" і Голланд-Ґроу, знайдено золоту обручку. Питати доктора Ватсона, Бейкер-стрит, 221-б, з восьмої до дев’ятої вечора".

— Пробачте, що я скористався вашим ім’ям, — сказав він. — Якби я назвав своє власне, хтось із цих бовдурів неодмінно про все здогадався б і втрутився в цю справу.

— Будь ласка, — відповів я. — Але раптом хтось з’явиться, а в мене немає обручки.

— Ось вона, — мовив Холмс, подавши мені обручку. — Підійде цілком. Вона майже така сама.

— І хто ж, по-вашому, відгукнеться на оголошення?

— Ну, звичайно ж, чоловік у коричневому пальті — наш червонолиций друг у черевиках з тупими передами. А якщо сам він не прийде, то вирядить спільника.

— Невже він не боїться такої небезпеки?

— Аж ніяк. Коли я все зрозумів як слід, — а в мене є всі підстави вважати, що це так, — то цей чоловік піде на все, аби повернути обручку. Здається мені, що він загубив її, коли схилився над Дреберовим тілом. А коли вийшов надвір, то почав її шукати й побіг назад, але там уже через власний його недогляд хазяйнувала поліція: адже він забув загасити свічку. Щоб одвести од себе підозру, він мусив удати п’яного. А тепер уявіть себе на його місці. Подумавши, він зрозумів, що міг загубити обручку на вулиці, після того, як вийшов з будинку. Що він тоді робитиме? Напевно, візьметься переглядати вечірні газети, сподіваючись відшукати оголошення про знахідку. І натрапить,

звичайно ж, на наше оголошення. Тоді він зрадіє. Хіба можна тут запідозрити пастку? Він певен, що нікому й на думку не спаде, що між обручкою та вбивством є зв’язок. Він мусить прийти. І він прийде. Ви його побачите менш ніж за годину.

— А потім? — спитав я.

— А решту вже залиште мені. Ви маєте зброю?

— Так, старий револьвер і кілька набоїв.

— Почистіть і зарядіть його. Він — людина відчайдушна, і хоч я спіймаю його зненацька, слід бути готовим до всього.

Я пішов до спальні і зробив усе, як він порадив. Коли я повернувся з револьвером, стіл уже було прибрано, а Холмс віддався своєму улюбленому заняттю — грі на скрипці.

— Справа ускладнюється, — мовив він, коли я увійшов. — Я щойно одержав з Америки відповідь на свою телеграму. Усе так, як я й гадав.

— А що таке? — нетерпляче спитав я.

— Треба купити нові струни до скрипки, — зауважив він. — Сховайте револьвер до кишені. Коли цей чолов’яга прийде, розмовляйте з ним по-простому. Решту справи зоставте мені. І не дивіться на нього надто пильно — не злякайте його.

— Вже восьма година, — мовив я, позирнувши на годинник.

— Так. Він, напевно, буде тут через кілька хвилин. Відчиніть потихеньку двері. Отак. Залиште ключ зсередини. Дякую! Я вчора купив на лотку оцю чудернацьку старовинну книжку "Про міжнародне

право"[9], видану латиною у Льєжі[10], в Нідерландах, 1642 року. Карлова голова ще міцно сиділа на плечах, коли вийшов друком оцей томик у брунатній обгортці.

— Хто видавець?

— Якийсь Філіп де Круа. На першій сторінці вицвілим чорнилом написано: "Ex libris Guliolmi Whyte". Цікаво, що то був за Вільям Вайт. Напевно, якийсь доскіпливий судовий засідатель сімнадцятого століття. У нього почерк справжнього крючка-судочинця. А ось, здається, і наш відвідувач.

Поки він говорив, пролунав різкий дзвінок. Шерлок Холмс підвівся й пересунув свій стілець ближче до дверей. З передпокою ми почули кроки служниці й клацання замка.

— Чи тут живе доктор Ватсон? — долинув чіткий, досить грубий голос. Ми не почули відповіді служниці, але двері зачинились, і хтось почав підніматися сходами. Кроки були шаркітливі й непевні. Обличчя мого приятеля відбило подив, коли він прислухався до них. Кроки в коридорі поволі гучнішали; потім пролунав несміливий стукіт у двері.

— Заходьте! — гукнув я.

У відповідь замість дужого чолов’яги перед нами з’явилася старезна, кульгава баба. Від яскравого світла вона зіщулила очі; вклонившися, вона стала біля дверей і, моргаючи підсліпуватими очицями, взялася нишпорити тремтячими пальцями в кишені. Я позирнув на Холмса: його вид був такий засмучений, що я ледве стримав сміх.

Стара відьма дістала вечірню газету й тицьнула пальцем у наше оголошення.

— Ось чого я прийшла, ласкаві джентльмени, — прошамотіла вона, вклонившися ще раз. — По оцю золоту обручку, що з Брикстон-Роуд. Це донька моя, Селлі, загубила, — вона лише рік тому заміж вийшла, а чоловік її буфетником на пароплаві служить; ото буде галасу, коли він повернеться, а обручки нема! Він і без того норовисту вдачу має, а вже коли вип’є — лишенько! Якщо хочете знати, вона вчора пішла до цирку разом з...

— Це її обручка? — спитав я.

— Дякувати Богові! — вигукнула стара. — Ото Селлі зрадіє! Еге ж, вона.

— Ваша адреса, будь ласка, — мовив я, беручи олівця.

— Дункан-стрит, тринадцять, Гаундсдич. Далеченько звідси.

— Брикстон-Роуд зовсім не по дорозі від цирку до Гаундсдича, — різко промовив Холмс.

Стара озирнулася й гостро поглянула на нього червоними очицями.

— Оцей джентльмен питає мене, де я живу, — сказала вона, — а Селлі мешкає в Пекгемі, Мейсфілд-Плейс, три.

— Ваше прізвище?

— Моє — Сойєр, а її — Деніс, вона вийшла заміж за Тома Деніса; розумний, тихий хлопець, коли в морі, пароплавство ним не нахвалиться, а вже коли зійде на берег, тут і дівки тобі, й чарка...

— Ось ваша обручка, місіс Сойєр, — перервав я, послухавшися поданого моїм приятелем знаку. — Вона, звичайно, належить вашій дочці, і я радий, що можу повернути її законній господині.

Бурмочучи слова благословення й подяки, стара відьма сховала обручку до кишені і пошкутильгала сходами вниз. Тільки-но вона вийшла з кімнати, як Шерлок Холмс підхопився й побіг до своєї спальні. За хвилину він з’явився в пальті та шарфі.

— Я піду за нею, — швидко кинув він. — Це, звичайно, спільниця, і вона приведе мене до нього. Чекайте на мене.

Коли двері внизу грюкнули за нашою гостею, Холмс уже біг сходами. Я поглянув у вікно: стара шкандибала по той бік вулиці, а Холмс, тримаючись трохи віддалік, ішов за нею. "Або всі його думки не варті й шеляга, — подумав я собі, — або зараз він проникне в самісіньке серце тієї таємниці". Прохання зачекати на нього було цілком зайве: я не міг заснути, не довідавшись, чим скінчилися його пригоди.

Він пішов близько дев’ятої. Я й гадки не мав, коли він повернеться, проте нерухомо сидів у вітальні, попахкуючи люлькою й перегортаючи сторінки "Життя богеми" Анрі Мюрже[11]. Годинник вибив десяту; я почув кроки служниці, що йшла спати. Об одинадцятій знов залунали кроки — поважні, величні; то збиралася до сну наша господиня. Під північ унизу різко клацнув замок. Тільки-но Холмс увійшов, як я побачив, що йому нічим похвалитися. На його обличчі боролися розчарування й сміх; почуття гумору врешті взяло гору, і він щиро зареготав.

— Аби лиш у Скотленд-Ярді про це не довідались! — вигукнув він, упавши в крісло. — Я так часто кепкував з них, що вони мені цього нізащо не пробачать. А посміятись із себе я маю право — все одно врешті-решт виграю.

— Що ж сталося? — спитав я.

— О, я й не думав отаке про себе розповідати. Оця стара йшла вулицею, потім почала кульгати, — з усього було видно, що їй болить нога. Нарешті вона зупинилася й покликала кеб, що саме проїздив мимо. Я намагався підійти ближче, щоб почути, куди вона поїде, але не було потреби — вона сама гукнула на всю вулицю: "Дункан-стрит, тринадцять, у Гаундсдичі!" "Невже це правда?" — подумав я, але коли вона сіла в кеб, я про всяк випадок причепився ззаду. Цим мистецтвом повинен володіти кожен детектив. Так ми й доїхали без зупинок, куди треба. Я зійшов раніше, ніж ми під'їхали до дверей, і неквапом пішов тротуаром. Кеб зупинився. Візник зіскочив, відчинив дверцята, а там нікого немає. Коли я підійшов, він саме розлючено заглядав до порожнього кеба, — і, правду кажучи, такої добірної лайки я на своєму віку ще не чув. Старої й сліду не було, тож довгенько йому тепер, боюся, доведеться чекати своїх грошенят. Ми пішли до тринадцятого будинку — там мешкає статечний оббивальник на ім'я Кезвік, а про Сойєрів чи про Денісів там ніхто й не чув.

— Невже ви хочете сказати, — здивовано вигукнув я, — що ця немічна кульгава баба вискочила на ходу з кеба так, що ні ви, ні візник її не помітили?

— Яка там у біса баба! — сердито скрикнув Шерлок Холмс. — То ми з вами — старі баби, коли нас так ошукали! То був молодий чоловік, дуже спритний, і до того ж першорядний актор. Загримувався він чудово. Він бачив, безперечно, що я стежу за ним, і втнув оцю витівку, щоб вислизнути. З усього видно, що людина, яку ми розшукуємо, діє не сама, — вона має друзів, які ладні піти заради неї на ризик. Але ви, докторе, зараз зовсім зійшли нінащо. Послухайте-но моєї поради та йдіть собі спати.

Я й справді добре натомився і охоче дослухався до його поради. Холмс сів біля каміна, де дотлівали жарини, і я ще довго чув тихі, сумні звуки його скрипки; я вже знав, що це означало — він обдумував нашу дивовижну таємницю, яку вирішив розплутати будь-що.

6. Тобіас Ґреґсон показує своє вміння

Наступного дня в газетах було повно вістей про "Брикстонську таємницю", як її охрестили. Кожна газета містила довгий звіт про цю пригоду, а деякі видрукували й дописи. Окремі відомості в них були новими для мене. Я й досі зберігаю в своєму альбомі численні газетні вирізки, а в записнику — нотатки про це вбивство. Ось зміст кількох із них.

"Дейлі Телеґраф" зауважував, що в історії злочинів рідко траплялися трагедії, супроводжувані такими химерними обставинами. Німецьке прізвище жертви, відсутність будь-якої причини, лиховісний напис на стіні — все свідчить про те, що злочин скоєно політичними біженцями та революціонерами. В Америці є багато соціалістичних товариств; небіжчик, напевно, порушив якісь їхні неписані закони, і його вислідили. Побіжно згадавши німецький фемґерихт[12], тофанську воду[13], карбонаріїв, маркізу де Бренвільє[14], вчення Дарвіна, вчення Мальтуса[15] та вбивства на Ретклiфському шляху, автор насамкінець закликав уряд бути насторожі й посилити нагляд за іноземцями в Англії.

"Стандард" підкреслював, що такі порушення закону трапляються зазвичай під владою лібералів. Причиною тому є мінливий настрій суспільства, що породжує зневагу до закону. Убитий був американцем і прожив у нашій столиці кілька тижнів. Він наймав кімнати в мадам Шарпантьє, на Торкі-Терас у Кембервелі. Разом з ним подорожував його особистий секретар — містер Джозеф Стенджерсон. У вівторок, третього числа, обидва попрощалися з господинею та поїхали на Юстонський вокзал, щоб відбути з міста ліверпульським експресом. На пероні їх востаннє бачили разом. Після того про них не було відомо нічого, аж поки, як уже зазначалося, тіло містера Дребера не знайшли в порожньому будинку на Брикстон-Роуд, за кілька миль від Юстона. Як він туди потрапив, яким чином зустрів свій кінець — усе це досі таємниця. Так само невідомо, де зараз Стенджерсон. "Ми раді чути, — писалося в газеті, — що слідство ведуть містер Лестрейд і містер

Ґреґсон із Скотленд-Ярду; можна запевно сказати, що відомі детективи проллють на цю справу світло".

"Дейлі Ньюс" не мали сумніву, що це політичне вбивство. Деспотизм континентальних урядів та їхня ненависть до лібералізму пригнали до наших берегів безліч біженців, що могли б стати чудовими британськими громадянами, якби не були отруєні спогадами про все, чого їм довелося зазнати. Серед цих людей існує суворий кодекс честі, найменше порушення якого карається смертю. Треба докласти всіх зусиль, щоб розшукати Дреберового секретаря Стенджерсона й довідатися про звички небіжчика. Вкрай важливе те, що пощастило встановити адресу будинку, де він мешкав, — цим слід цілком завдячити енергії та проникливості містера Ґреґсона із Скотленд-Ярду.

Ми прочитали ці дописи за сніданком; Шерлок Холмс на весь голос сміявся з них.

— Я ж казав вам: що б не сталося, Лестрейд із Ґреґсоном завжди виграють.

— Це залежатиме від того, як обернеться справа.

— О, ні, це нічогісінько не важить. Якщо вбивцю спіймають, то "завдяки" їхнім зусиллям; якщо він утече — то "незважаючи" на їхні зусилля. Одне слово, "мені пагінці, тобі корінці", і вони щоразу виграють. Хоч би що вони накоїли, все одно матимуть прихильників. Згадайте Буало[16]: "Дурнішого дурний дивує неодмінно".

— Боже, що це таке? — скрикнув я, почувши в передпокої й на сходах тупіт безлічі ніг і розгніваний голос нашої господині.

— Це загін кримінальної поліції з Бейкер-стрит, — серйозно відповів мій приятель.

Тим часом до кімнати вдерлося півдюжини брудних і обідраних вуличних хлопчаків.

— Струнко! — суворо вигукнув Холмс, і шестеро малих замазур вишикувались і застигли перед ним. — Надалі доповідати приходитиме сам Віґінс, а решта нехай чекають на вулиці. Ну-бо, Віґінсе, знайшли?

— Ні, сер, не знайшли, — відказав один із хлопчаків.

— Так я й думав. Шукайте, доки не знайдете. Ось ваша платня. — Він дав кожному по шилінґу. — А тепер ідіть і наступного разу приходьте з кращими новинами.

Він змахнув рукою, й хлопчаки, мов щури, помчали сходами вниз; за хвилину їхні дзвінкі голоси лунали вже з вулиці.

— З одного такого малого прохача більше користі, ніж з дюжини полісменів, — зауважив Холмс. — Самий уже їхній мундир запечатує людям уста, а ці бешкетники всюди пролізуть і все почують. Кмітливий народ, — їм бракує тільки дисципліни.

— Ви найняли їх для Брикстонської справи? — спитав я.

— Так, мені треба з’ясувати одну подробицю. Тут потрібен лише час. Оввa! Зараз ми почуємо щось новеньке про вбивство з помсти. Нас ушановує своїми відвідинами сам Ґреґсон, і кожна риса його виду випромінює задоволення. Так, так, зупинився... Ось він!

Нетерпляче задзеленчав дзвінок; менш ніж за хвилину білявий детектив збіг сходами нагору, перестрибуючи через три сходинки разом, і влетів до нашої вітальні.

— Любий мій друже, — вигукнув він, щосили трусячи покірну Холмсову руку, — привітайте мене! Я розплутав загадку, й тепер усе ясно як Божий день!

Мені здалося, що по виразному обличчю мого приятеля промайнула тінь хвилювання.

— Ви хочете сказати, що натрапили на слід? — спитав він.

— На слід? Та що ви, сер! Убивця сидить у нас за ґратами!

— Хто ж він такий?

— Артур Шарпантьє, молодший лейтенант флоту її величності! — вигукнув Ґреґсон, потираючи товсті руки й гордовито випнувши груди.

Шерлок Холмс полегшено зітхнув, і вуста його розцвіли усмішкою.

— Сідайте й беріть оцю сигару, — мовив він. — Ми палаємо нетерпінням дізнатися, як ви це зробили. Хочете віскі з содовою?

— Так, будь ласка, — відповів детектив. — Останні два дні забрали в мене стільки сил, що я аж падаю з ніг — не так, розумієте, через утому, як через розумову напругу. Адже вам таке відомо, містере Шерлоку Холмсе, — ми з вами однаково працюємо головою.

— Ви лестите мені, — похмуро заперечив Холмс. — То яким чином ви досягли таких блискучих результатів?

Детектив умостився в кріслі й запихкотів сигарою. Несподівано він ляснув себе по нозі й зареготав.

— Оце-то сміх! — скрикнув він. — Той бовдур Лестрейд гадає, що він розумніший за всіх, а сам пішов хибним слідом. Він шукає Стенджерсона, секретаря, а цей Стенджерсон так само замішаний в убивстві, як ненароджена дитина. А Лестрейд, звичайно, вже зловив його.

Ця думка так потішила Ґреґсона, що він сміявся до сліз.

— А як ви натрапили на слід?

— Зараз я все розповім вам. Докторе Ватсоне, це все суворо між нами, звичайно. Найперші труднощі полягали в тому, як довідатися про Дреберове життя в Америці. Інші чекали б, поки хтось відгукнеться на оголошення чи сам схоче надати відомості. Але Тобіас Ґреґсон працює інакше. Пам’ятаєте циліндр, що лежав біля трупа?

— Так, — відповів Холмс. — Із крамниці "Джон Ундервуд та сини", Кембервел-Роуд, сто двадцять дев’ять.

Ґреґсон помітно спохмурнів.

— Я й гадки не мав, що ви помітили це, — мовив він. — Ви були там?

— Ні.

— Ага! — ледве усміхнувся Ґреґсон. — У нашій роботі не слід нехтувати жодною дрібницею, навіть найменшою.

— Для великого розуму дрібниць не існує, — повчально зауважив Холмс.

— Отож я пішов до Ундервуда й спитав, чи не продавав він циліндр отакого розміру й форми. Той зазирнув до своїх книг і одразу відшукав

запис. Циліндр він послав містеру Дреберу, до кімнат Шарпантьє на Торкі-Терас. Отак я дізнався його адресу.

— Розумно вчинили, авжеж! — пробурмотів Шерлок Холмс.

— Потім я вирушив до мадам Шарпантьє, — вів далі детектив. — Я побачив, що вона надто бліда й стурбована. З нею була дочка — дуже гарна дівчина, до речі; очі її були червоні, а вуста тремтіли, коли я заговорив до неї. Це не пройшло повз мою увагу. Я одразу відчув, що тут грають нечисто. Адже вам, містере Шерлоку Холмсе, знайомий отой морозець на серці, коли ви натрапляєте на слід. Я й спитав: "Чи чули ви про загадкову смерть вашого колишнього квартиранта, містера Еноха Дж. Дребера з Клівленда?"

Мати кивнула. Вона, мабуть, не мала сили промовити ані слова. Дочка вибухнула слізьми. Тут мені стало зрозуміло: ці жінки щось знають.

"О котрій годині містер Дребер поїхав на вокзал?" — спитав я.

"О восьмій, — відповіла мати, ковтнувши повітря, щоб стримати хвилювання. — Його секретар, містер Стенджерсон, казав, що є два потяги — о чверть на десяту та об одинадцятій. Він збирався їхати першим".

"І тоді ви бачили його востаннє?"

Жінка раптом невпізнанно змінилася. На ній не було лиця, коли я спитав про це. Минула майже хвилина, поки вона хрипко, силувано промовила: "Так".

На мить запанувала мовчанка; раптом дочка заговорила спокійним, чистим голосом.

"Брехня ще нікому не йшла на користь, матусю, — сказала вона. — Будьмо щирими з цим джентльменом. Так, ми бачили містера Дребера ще раз".

"Хай Бог тебе простить! — скрикнула мадам Шарпантьє, сплеснувши руками, і впала в крісло. — Ти згубила свого брата!"

"Артур сам звелів би нам говорити правду", — незворушно сказала дівчина.

"Краще вже розкажіть мені все, — мовив я. — Напівправда — це ще гірше, ніж брехня. До того ж дещо ми вже самі знаємо".

"Це буде на твоїй совісті, Алісо! — вигукнула мати й обернулася до мене: — Я все розповім вам, сер. Не думайте, що я хвилююся через те, що мій син доклав рук до цього страшного вбивства. Він ні в чому не винен. Я лише боюся, що зганьблю його у ваших очах і в очах інших. Проте це так само неможливо. Його чесна вдача, його переконання, все його життя засвідчать це!"

"Розкажіть краще все щиро, — відповів я. — Повірте мені, якщо ваш син не винен, то йому нічого не зроблять".

"Алісо, залиш, будь ласка, нас наодинці, — сказала мати, й дочка пішла. — Я вирішила мовчати, сер, — вела вона далі, — але коли вже моя бідолашна донька заговорила про це, мені нікуди подітись. І коли вже я наважилася, то розповім усе до дрібниць".

"Оце буде наймудріше", — погодився я.

"Містер Дребер мешкав у нас майже три тижні. Він і його секретар, містер Стенджерсон, подорожували Європою. Я бачила на кожній їхній валізі мітку "Копенгаген", — виходить, вони востаннє зупинялися саме там. Стенджерсон — чоловік спокійний, стриманий, а от хазяїн його, на

жаль, був зовсім іншої вдачі. Мав лихі звички й поводився брутально. Першого ж вечора, як приїхав, страшенно напився і, правду кажучи, взагалі після полудня не бував тверезим. Залицявся до покоївок якнайбезсоромнішим чином. А найгірше, що він почав отак поводитись і з моєю донькою Алісою, — не раз казав їй таке, чого вона, на щастя, через свою невинність навіть не розуміла. Одного разу він дійшов до крайнощів — схопив її й почав цілувати; навіть його секретар не витримав і дорікнув йому за таку ганебну витівку".

"А чому ж ви все це терпіли? — спитав я. — Адже ви могли виставити їх надвір будь-якої хвилини".

Мадам Шарпантьє збентежилась, почувши це запитання.

"Бог — свідок, я відмовила б їм уже наступного дня, — сказала вона. — Проте надто вже велика була спокуса. Кожен з них платив по фунту на день — чотирнадцять фунтів на тиждень, а зараз так важко знайти квартирантів. Я вдова, син мій служить у флоті, й це потребує великих грошей. Отож я й терпіла, скільки могла. Але після тієї останньої витівки мені зовсім увірвався терпець і я звеліла йому забиратися геть. Через те він і поїхав".

"А далі?"

"Мені полегшало на серці, коли він виїхав. Син мій зараз удома, у відпустці, але йому я нічого не сказала — він надто вже запальний і так ніжно любить сестру. Коли я зачинила за ними двері, в мене камінь із душі спав. Та не минуло й години, як хтось подзвонив і мені сказали, що містер Дребер повернувся. Поводився він зухвало — встиг, мабуть, уже напитися. Вдерся до кімнати, де ми сиділи з дочкою, і пробурчав щось недоладне, — мовляв, спізнився на потяг. Потім обернувся до Аліси й просто при мені запропонував їй тікати з ним. "Ви вже дорослі, — сказав він, — і заборонити вам ніхто не може. Я маю купу грошей. Не зважайте на свою стару, їдьмо просто зараз! Житимете зі мною, як принцеса!"

Бідолашна Аліса злякалася й хотіла побігти геть, але він схопив її за руку й поволік до дверей. Я закричала, й тоді надбіг мій син, Артур. Що сталося потім, я не знаю. Я чула тільки прокльони та шум бійки. Я так перелякалася, що й голови підвести не могла. Нарешті глянула й побачила, що Артур стоїть на порозі з палицею в руках і сміється. "Думаю, що наш пречудовий квартирант більш сюди не попхнеться, — мовив він. — Піду погляну, що він там робить". Він узяв капелюх і пішов надвір. А вранці ми почули про ту таємничу смерть містера Дребера".

Розповідаючи, мадам Шарпантьє то зітхала, то схлипувала. Часом вона навіть не говорила, а шепотіла — я ледве розбирав слова. Але все, що вона сказала, я застенографував, щоб потім не сталося жодної помилки.

— Цікаво, — мовив, позіхнувши, Холмс. — А що було далі?

— Коли мадам Шарпантьє замовкла, — вів далі детектив, — я зрозумів, що все залежить від єдиної обставини. Я пильно подивився на неї, — це завжди діє на жінок, — і спитав, о котрій годині повернувся її син.

"Я не знаю", — відповіла вона.

"Не знаєте?"

"Ні, він має ключ і сам відмикає двері".

"Ви вже спали тоді?"

"Так".

"А коли ви пішли спати?"

"Об одинадцятій".

"То вашого сина не було щонайменше дві години?"

"Так".

"А може, чотири чи п’ять?"

"Так".

"Що ж він робив увесь цей час?"

"Не знаю", — відповіла вона й зблідла так, що аж її вуста побіліли.

Звичайно, після того вже не було потреби щось питати. Я дізнався, де зараз лейтенант Шарпантьє, взяв з собою двох офіцерів і заарештував його. Коли я торкнув його за плече і звелів спокійно йти з нами, він нахабно спитав: "Ви, напевно, підозрюєте, що я причетний до вбивства цього негідника Дребера?" А оскільки про вбивство й мови ще не було, все це видається надто вже підозрілим.

— Надто, — підтвердив Холмс.

— Він тримав у руці важку палицю, з якою, за словами матері, кинувся навздогін за Дребером. Товсту дубову палицю.

— То як, по-вашому, сталося це вбивство?

— Гадаю, що так: він ішов за Дребером аж до Брикстон-Роуд. Там знову зчинилася бійка, і Дребер дістав удар палицею, — скоріш за все, в живіт, — і одразу помер, але на тілі не залишилося жодного сліду. Вночі дощило, довкола не було ні душі, тож Шарпантьє затяг тіло до

порожнього будинку. А свічка, кров, напис на стіні, обручка — все це витівки, щоб збити поліцію зі сліду.

— Чудово! — схвально вигукнув Холмс. — Ви справді досягаєте успіхів, Ґреґсоне. Ми ще почуємо про вас.

— Я теж задоволений своєю роботою, бо непогано з нею впорався, — гордовито відповів детектив. — Молодик наголошує в своєму свідченні, що він справді пішов за Дребером, але той невдовзі побачив його, покликав кеб і поїхав. А по дорозі додому Шарпантьє стрів свого товариша з флоту, і вони довго гуляли разом. Однак сказати, де живе той товариш, він не зміг. Як на мене, тут усе збігається якнайліпше. Але як подумаю про Лестрейда, що гасає тепер хибним слідом! Боюся, що він небагато там відшукає. Дивіться-но, ось і він сам!

На порозі справді стояв Лестрейд — за розмовою ми не почули його кроків. Та куди поділися його пиха, ошатність? Обличчя його було розгублене, стривожене, одежа — пом’ята, заляпана брудом. Він, мабуть, прийшов порадитися з Шерлоком Холмсом, бо надто вже збентежився, коли побачив свого колегу: той стояв посеред кімнати, нервово бгаючи капелюх, і не знав, що робити.

— Вкрай дивовижний випадок, — промовив він нарешті. — Страшенно заплутана історія.

— Та невже, містере Лестрейде? — вигукнув Ґреґсон. — Я так і думав, що ви дійдете цього висновку. Чи вдалося вам знайти секретаря, містера Джозефа Стенджерсона?

— Містера Джозефа Стенджерсона, секретаря, — поважно мовив Лестрейд, — убито в приватному готелі "Голідей" сьогодні вранці о шостій годині.

7. Світло серед темряви

Звістка, що її приніс нам Лестрейд, була така раптова й несподівана, що приголомшила нас усіх. Ґреґсон скочив на ноги, перекинувши віскі з содовою. Я мовчки вирячився на Шерлока Холмса, що міцно стулив уста й насупив брови.

— Стенджерсона теж... — пробурмотів він. — Справа ускладнюється.

— Вона й так уже досить складна, — пробурчав Лестрейд, сідаючи на стілець. — Але я, здається, потрапив на військову нараду.

— А ви... ви певні, що його вбито? — затинаючись, запитав Ґреґсон.

— Я щойно був у його кімнаті, — мовив Лестрейд. — Я перший побачив труп.

— А ми тут слухали Ґреґсонову точку зору, — відзначив Шерлок Холмс. — Може, ви розповісте нам, що бачили й що встигли зробити?

— Будь ласка, — відповів Лестрейд, зручно вмощуючись на стільці. — Правду кажучи, мені здавалося, що Стенджерсон замішаний в убивстві Дребера. Останні події довели, що я цілком помилявся. Переповнений цією думкою, я вирішив з’ясувати, де секретар зараз. Третього числа, о пів на дев’яту вечора, їх бачили разом на Юстонському вокзалі. О другій годині ночі тіло Дребера знайшли на Брикстон-Роуд. Я повинен був дізнатися, що робив Стенджерсон між пів на дев’яту й тією годиною, коли стався злочин, і куди він подівся потім. Я послав до Ліверпуля телеграму, перелічив його прикмети й просив простежити за пароплавами, що відбувають до Америки. Потім об’їхав усі готелі, що біля Юстона. Як бачите, міркував я так: якщо вони з Дребером розійшлися біля вокзалу, то секретар, природно, переночує десь поблизу, а вранці знову прийде на вокзал.

— Вони, напевно, заздалегідь домовились про місце зустрічі, — зауважив Холмс.

— Так і було. Увесь минулий вечір я розшукував Стенджерсона, але марно. Сьогодні я почав шукати його рано-вранці і о восьмій годині дістався приватного готелю "Голідей", що на Літл-Джордж-стрит. На моє запитання, чи не мешкає тут містер Стенджерсон, там одразу відповіли: "Так".

"Ви, звичайно, той джентльмен, на якого він чекає, — сказали мені. — Вже два дні чекає".

"А де він зараз?" — спитав я.

"У себе нагорі, спить. Він просив розбудити його о дев’ятій".

"Я сам піду й розбуджу його", — мовив я.

Я подумав, що моя несподівана поява застане його зненацька, й він прохопиться про вбивство. Коридорний узявся провести мене до його кімнати — вона була на третьому поверсі й виходила до вузенького коридору. Коридорний показав мені його двері і вже пішов собі вниз, аж раптом я уздрів таке, що мені погано стало, незважаючи на мій двадцятирічний досвід. З-під дверей тоненькою червоною смужкою витікала кров; вона перетинала коридор і збігалася біля стіни навпроти в калюжку. Я мимоволі скрикнув; коридорний почув і повернувся. Побачивши таке, він мало не знепритомнів. Двері було замкнено зсередини, але ми висадили їх плечима і вдерлися до кімнати. Вікно було відчинене, а коло нього, скорчившись, лежав чоловік у нічній сорочці. Він був мертвий і вже, напевно, давно: руки й ноги встигли захолонути. Ми перевернули труп горілиць, і коридорний підтвердив, що це той самий джентльмен, який мешкав у них під ім’ям Джозефа Стенджерсона. Причиною смерті був глибокий удар ножем у лівий бік, що зачепив серце. І тут виявилася найдивовижніша річ. Як ви гадаєте, що ми побачили над трупом?

Перш ніж Холмс відповів, я зрозумів, що зараз почую щось страшне, і в мене пробіг мороз поза шкірою.

— Слово "Rache", написане кров’ю, — мовив він.

— Саме так, — підтвердив Лестрейд із забобонним страхом у голосі.

Ми з хвилину помовчали.

У вчинках невідомого вбивці було щось таке незбагненне й методичне, що його злочини здавались від того ще лиховіснішими. Нерви мої, що ніколи не підводили мене на полі бою, напружились.

— Убивцю бачили, — вів далі Лестрейд. — Хлопець, який приносив молоко, повертався до молочарні провулком, куди виходить стайня, що за готелем. Він помітив, що драбину, яка завжди лежить там на землі, приставлено до одного з вікон третього поверху, а вікно відчинено навстіж. Хлопець відійшов убік, озирнувся й побачив, що по драбині лізе вниз чоловік. Ліз він так поволі, що хлопець сприйняв його за теслю чи столяра з готелю. Він не звернув уваги на того чоловіка, хоч і подумав мимоволі, що в таку ранню годину ще ніхто не працює. Він пригадав, що той чоловік був високий, червонолиций, у довгому коричневому пальті. Напевно, пішов з кімнати не одразу після вбивства, бо встиг сполоснути руки в тазику з водою й старанно витерти ніж об простирадло, — на ньому залишилися криваві плями.

Я позирнув на Холмса — опис убивці якнайточніше збігавсь із його здогадами. Проте обличчя його не виявляло ні радощів, ні задоволення.

— Чи знайшли ви в кімнаті щось таке, що могло б навести на слід убивці? — спитав він.

— Нічого. У Стенджерсона в кишені був Дреберів гаманець, але тут немає нічого незвичайного: Стенджерсон завжди платив за хазяїна. В

гаманці було вісімдесят фунтів і ще дріб’язок, але звідти, мабуть, нічого не взяли. Не знаю, якими були мотиви цих химерних злочинів, але запевно, що це не грабунок. У кишенях убитого не було жодних документів чи записок, крім телеграми з Клівленда, одержаної місяць тому; в ній сказано — "Д. Г. в Європі". А підпису немає.

— І більш нічого? — спитав Холмс.

— Нічого важливого. На ліжку лежав роман, який небіжчик читав перед сном, а на стільці поряд — його люлька. На столі стояла склянка з водою, а на підвіконні — коробочка до ліків, і в ній — дві пігулки.

Шерлок Холмс із радісним вигуком скочив зі стільця.

— Остання ланка! — скрикнув він. — Тепер усе ясно.

Обидва детективи приголомшено вирячились на нього.

— Зараз у моїх руках, — упевнено промовив мій приятель, — усі нитки цього заплутаного клубка. Бракує, звичайно, кількох подробиць, але низка найголовніших подій — від тієї миті, коли Дребер розійшовсь із Стенджерсоном на вокзалі, і аж до тієї, коли ви знайшли Стенджерсонове тіло, — мені зрозуміла, немовби я бачив їх на власні очі! Я це доведу вам. Чи не могли б ви взяти звідти пігулки?

— Вони тут, у мене, — сказав Лестрейд, дістаючи маленьку білу коробочку. — Я взяв і пігулки, і гаманець, і телеграму, щоб віддати їх до поліційної дільниці. Правду кажучи, пігулки я взяв випадково, бо взагалі не надавав їм жодної ваги.

— Дайте-но їх сюди, — наказав Холмс. — Ану-бо, докторе, — звернувся він до мене, — чи звичайні це пігулки?

Ні, безперечно, вони не були звичайні. Перлисто-сірого кольору, кругленькі, майже прозорі...

— Судячи з їхньої легкості й прозорості, вони повинні розчинятись у воді, — зауважив я.

— Саме так, — відповів Холмс. — Підіть, будь ласка, вниз і принесіть отого бідолашного тер’єра; він такий хворий, що господиня вчора просила приспати його — нехай не мучиться.

Я пішов униз і приніс тварину на руках. Важке дихання й неначе скляні очі собаки свідчили про те, що йому недовго лишилося жити. З побілілого його носа було видно, що собаче життя вже добігало кінця. Я поклав тер’єра на килимок.

— Тепер я розріжу одну з цих пігулок навпіл, — мовив Холмс, дістаючи кишеньковий ніж. — Одну половинку ми покладемо назад — вона ще стане нам у пригоді. А другу вкинемо до оцієї склянки й додамо ще чайну ложечку води. Як бачите, наш друг доктор не помилився — вона швидко розчиняється.

— Дуже цікаво, — ображено промовив Лестрейд, запідозривши, мабуть, що з нього кепкують, — але я все-таки не доберу, до чого тут смерть містера Джозефа Стенджерсона?

— Постривайте, друже, постривайте! Невдовзі ви побачите, що ці пігулки стосуються її якнайтісніш. Тепер я додам трохи молока, щоб було смачніше й собака вихлебтав усе одразу.

Сказавши це, він вилив рідину із склянки на тарілочку й поставив її перед тер’єром; той вилизав усе до краплі. Серйозність Шерлока Холмса так вразила нас, що ми сиділи мовчки, мов зачаровані, й стежили за твариною, чекаючи на щось надзвичайне. Проте нічого не сталося.

Собака й далі лежав на килимку, важко дихаючи, але від пігулки йому не стало ні краще, ні гірше.

Холмс дістав годинник: хвилина бігла за хвилиною, собака дихав, як і раніш, а Шерлок Холмс сидів засмучений і зневірений. Він прикусив губу, затарабанив пальцями по столу — одне слово, виказував усі ознаки явного нетерпіння. Він так хвилювався, що мені щиро стало шкода його, а обидва детективи зловтішно посміхалися, відверто радіючи його невдачі.

— Це не може бути збіг! — вигукнув він нарешті, підхопився зі стільця й став розлючено ходити туди-сюди кімнатою. — Це не може бути простий збіг! Ті самі пігулки, які, вважав я, вбили Дребера, знайдені біля мертвого Стенджерсона. І вони не діють. Що це означає? Не вірю, що вся низка моїх припущень була хибна. Це неможливо! І все-таки бідолашний пес живий. Ага, тепер я знаю! Знаю! — З цим радісним вигуком він схопив коробочку, розрізав навпіл іншу пігулку, розчинив її, додав молока й поставив перед тер’єром. Ледве нещасна тварина лизнула цю суміш, як тіло її скорчилося в судомах, напружилось, і вона заціпеніла, ніби вражена блискавкою.

Шерлок Холмс глибоко зітхнув і втер з чола піт.

— Треба більше довіряти собі, — сказав він. — Час мені вже знати, що коли якийсь факт перечить довгій низці висновків, то його можна витлумачити інакше. З двох пігулок у коробочці одна містила смертельну отруту, а інша була цілком безпечна. Я мав про це здогадатися раніше, ніж побачив коробочку!

Ці останні слова здалися мені такими дивними, що я почав сумніватися, чи при здоровому глузді він. Труп собаки, проте, слугував доказом, що його висновки були правдиві. Я відчув, що туман у моїй голові поволі розвіюється і я починаю потроху осягати правду.

— Вам усе це видається дивовижним, — вів далі Холмс, — бо ви на початку розсліду не звернули увагу на єдину обставину, що була справжнім ключем до таємниці. Мені пощастило вхопитися за неї, а все інше тільки підтверджувало мій здогад і було його логічним результатом. Усе те, що спантеличувало вас і, здавалось, іще більше заплутувало справу, для мене лише прояснювало її й робило переконливішими мої висновки. Змішувати химерне з таємничим не можна. Найбуденніший злочин часто є найзагадковішим, бо його не супроводжують якісь особливі обставини, що на них могли б спертися висновки. Це вбивство було б набагато важче розгадати, якби тіло знайшли просто на вулиці, без усяких чудернацьких ознак і подробиць. Такі химерні подробиці не тільки не утруднюють справи, а навпаки — полегшують її.

Містер Ґреґсон, що палав нетерпінням під час цієї промови, не витримав.

— Послухайте-но, містере Шерлоку Холмсе, — сказав він, — ми охоче визнаємо, що ви — людина кмітлива й маєте власні методи роботи. Але зараз нема часу вислуховувати ці лекції. Зараз треба ловити вбивцю. Я сам спробував розгадати цю справу, але схоже, що помилився. Молодий Шарпантьє не може бути причетним до другого вбивства. Лестрейд підозрював Стенджерсона й теж, здається, помилився. Ви увесь час сиплете натяками і вдаєте, що знаєте більше за нас, але тепер ми маємо право спитати відверто: що ви знаєте про цей злочин? Чи можете ви назвати вбивцю?

— Не можу не погодитися з Ґреґсоном, сер, — підхопив Лестрейд. — Ми обидва шукали розв’язку і обидва помилилися. З тієї хвилини, як я прийшов, ви вже кілька разів наголошували, що маєте всі потрібні докази. Тепер уже, гадаю, ви їх не приховуватимете?

— Якщо вбивцю не заарештувати негайно, — додав я, — він може скоїти ще якісь злочини.

Ми так напосілися на Холмса, що він навіть завагався. Насупивши брови й схиливши голову, він походжав туди-сюди по кімнаті, як це робив, коли над чимось замислювався.

— Убивств уже не буде, — сказав він нарешті, раптово зупинившись і поглянувши на нас. — Нехай це більше не турбує вас. Ви питаєте, чи знаю я ім’я вбивці. Так, знаю. Але просто знати ім’я — ще замало, треба зуміти спіймати його. Я сподіваюся зробити це якнайскоріше. Гадаю, що вжиті мною заходи полегшать це важке завдання, але тут слід діяти надзвичайно обережно, бо нам доведеться зіткнутися з відчайдушною, ладною на все людиною, — і до того ж, як я вже мав нагоду довести, вона має спільника, ще хитрішого, ніж сама. Поки вбивця не знає, що злочин розкрито, ми ще маємо змогу схопити його. Але тільки-но в нього промайне хоч найменша підозра, він одразу змінить ім’я й зникне серед чотирьох мільйонів мешканців нашого величезного міста. Я не хочу нікого з вас образити, але мушу сказати, що такі люди не під силу поліції; через те я й не просив у вас допомоги. Якщо я зазнаю невдачі, то вся вина за це впаде на мене, і я готовий до цього. А тим часом можу лише пообіцяти, що негайно розповім вам усе, тільки-но переконаюся, що моїм намірам ніщо не загрожує.

Ґреґсон із Лестрейдом, напевне, були незадоволені й цією обіцянкою, і образливим натяком на поліційних детективів. Ґреґсон почервонів аж по самісіньке своє біляве волосся, а Лестрейдові очиці спалахнули цікавістю й гнівом. Проте ні той, ні інший не встигли промовити ані слова: у двері постукали, й на порозі з’явився не хто інший, як замурзаний посланець вуличних хлопчаків — малий Віґінс.

— Сер, — мовив він, прикладаючи руку до чола, — унизу чекає кеб.

— Молодець! — схвально сказав Холмс. — Чому Скотленд-Ярд не використовує оцей новий взірець? — вів далі він, беручи з шухляди пару сталевих наручників. — Погляньте, як чудово спрацьовує пружина. Вони замикаються за одну мить.

— Вистачить нам і старого взірця, — зауважив Лестрейд, — аби лише було на кому їх замкнути.

— Чудово, чудово! — всміхнувся Холмс. — Нехай візник знесе вниз мої речі. Поклич-но його сюди, Віґінсе.

Я здивувався: мій приятель, мабуть, зібрався кудись їхати, а мені не сказав жодного слова. В кімнаті стояла валізка; він витягнув її на середину, став навколішки й почав поратися з ременями. Тим часом до кімнати увійшов візник.

— Допоможіть-но мені з цим ременем, друже, — промовив Холмс, так само стоячи на колінах і не повертаючи голови.

Візник недбало ступив уперед і простяг руки до ременя. Цієї миті пролунав різкий ляскіт, металевий дзвякіт, і Шерлок Холмс знову підхопився; очі його палали.

— Джентльмени, — вигукнув він, — дозвольте відрекомендувати вам містера Джеферсона Гоупа, вбивцю Еноха Дребера та Джозефа Стенджерсона!

Сталося все це миттєво — так швидко, що я навіть не встиг нічого зрозуміти. Але в пам’яті моїй назавжди закарбувалася ця хвилина — переможна Холмсова усмішка, його дзвінкий голос і дике, ошелешене обличчя візника, що уздрів блискучі наручники, які дивовижним чином опинилися на його зап’ястках. Ми закам’яніли, мов ідоли. Раптом затриманий із лютим ревом викрутився з Холмсових рук і побіг до вікна. Він вибив раму й шибку, але вискочити не встиг: ми з Ґреґсоном, Лестрейдом і Холмсом накинулись на нього, мов гончаки. Ми затягли його назад до кімнати, й почалася шалена бійка. Він був такий дужий і розлючений, що знову й знову розкидав нас чотирьох в усі боки. Така сила буває в людини хіба що в нападі епілепсії. Обличчя та руки його були дуже порізані склом, але він, незважаючи на втрату крові,

пручався так само люто. Лише тоді, коли Лестрейд умудрився просунути руку йому під шарф, схопив за горлянку й трохи не задушив, він зрозумів, що боротися марно; проте ми доти не відчували себе в безпеці, доки не зв’язали йому ноги. Нарешті, ледве дихаючи, ми підхопилися.

— Внизу чекає кеб, — мовив Шерлок Холмс. — На ньому ми й повеземо його до Скотленд-Ярду. Що ж, джентльмени, — лагідно усміхнувся він, — нашій маленькій таємниці настав кінець. Питайте, будь ласка, що хочете і не бійтеся, що я відмовлюся відповідати.

Частина друга

Країна святих

1. У великій соляній пустелі

У середній частині величезного Північноамериканського континенту лежить понура, безплідна пустеля, що здавна слугувала перепоною на шляху цивілізації. Від Сьєрра-Невади до Небраски, від ріки Єлоустон на півночі до Колорадо на півдні розпростерлася країна безлюддя й тиші. Але природа виявила свій норов навіть у цій похмурій пустелі. Тут є й високі, вкриті сніговими шапками гори, і темні, невеселі яруги; скелясті ущелини, якими пливуть стрімкі потоки, й широкі долини, взимку білі від снігу, а влітку сірі від солончакового пилу. Але всюди однаково голо, непривітно та сумно.

В цій країні відчаю немає людей. Іноді, шукаючи нових місць для полювання, туди заходить індіанське плем’я поуні або чорноногих, але навіть найвідчайдушніші сміливці раді якнайскоріше покинути ці лиховісні долини й повернутися до рідних степів. То тут, то там нишпорять чагарниками койоти, тріпоче в повітрі крилами канюк і вряди-годи блукає, перевалюючись, темною улоговиною сірий ведмідь, що шукає поживи серед голих скель. Оце і всі мешканці тамтешньої глухомані.

В цілому світі не знайти краєвиду, сумнішого за той, що відкривається з північного схилу Сьєрра-Бланки. Аж до обрію тягнеться нескінченна пласка долина, вся вкрита солончаковим пилом; лише подекуди на ній темніють низенькі кущики чапаралю. Далеко на обрії височіє довге пасмо гір, чиї зубчасті верхи вкриває сніг. На всьому цьому величезному просторі немає жодних ознак життя, жодного сліду живої істоти. У сталево-блакитному небі — ані пташки, і ніщо не ворушиться на темно-сірій землі — все огортає цілковита тиша. Скільки не прислухатимешся, не почуєш серед цієї великої пустелі ані звуку; тут панує мовчанка — непорушна, гнітюча тиша.

Вже сказано було, що в цій долині немає ні сліду життя. Проте це не зовсім так. Із висоти Сьєрра-Бланки видно дорогу, що в’ється пустелею й зникає десь удалині. Вона поорана колесами й витоптана ногами багатьох шукачів щастя. Вздовж дороги, виблискуючи під сонцем, яскраво біліють на сірому солончаку якісь речі. Підійдіть і погляньте на них! То кістки — одні великі й грубі, інші дрібніші й тонші. Великі кістки — бичачі, менші — людські. На півтори тисячі миль можна простежити страшний караванний шлях за рештками тих, хто загинув у дорозі.

4 травня 1847 року все це побачив перед собою самотній подорожній. Зовні він скидався на духа чи демона цієї місцини. З першого погляду важко було визначити, чи сорок йому років, чи шістдесят. Обличчя його, сухе й виснажене, обтягувала бура, схожа на пергамент шкіра; довге темне волосся й бороду вкрила сріблом сивина, запалі очі горіли неприродним блиском, а рука, що стискала рушницю, нагадувала руку кістяка. Щоб не впасти, він спирався на рушницю, хоча, судячи з високого зросту й могутньої статури, повинен був мати міцне, витривале здоров’я. Але схудле обличчя та одежа, що, мов торбини, звисала на його висохлому тілі, виразно свідчили, чому він виглядає немічним старцем. Він помирав — помирав з голоду й спраги.

Зібравшись востаннє на силі, він зійшов у долину, потім піднявся вгору, марно сподіваючись знайти хоч краплину води. Але побачив перед собою лише соляну пустелю й пасмо диких гір удалині — жодного

кущика чи дерева, жодного сліду води. На всьому цьому неозорому просторі не видно було ані промінця надії. Шаленими, розгубленими очима він поглянув на північ, на схід, на захід — і зрозумів, що його мандрам настав кінець і тут, на голій скелі, він стріне свою смерть. "Чи не все одно — тут чи за двадцять п’ять років на подушках", — пробурмотів він, сідаючи в затінку біля великої брили.

Але перш ніж сісти, він поклав на землю непотрібну тепер рушницю та великий клунок, зав’язаний сірою хусткою, який він ніс, перекинувши через праве плече. Клунок був, здається, надто важким для нього — знявши з плеча, він не втримав його в руках і майже впустив на землю. Вмить розлігся жалісний крик, і з хустки висунулось маленьке злякане личко з блискучими карими оченятами, а потім — два брудні кругленькі кулачки.

— Ти вдарив мене! — сердито промовив дитячий голосок.

— Справді? — винувато промовив подорожній. — Пробач, я ненароком. — Говорячи це, він розв’язав хустку — в ній лежала гарненька дівчинка років п’яти в чистеньких черевичках, рожевій сукенці й полотняному фартушку, — це свідчило про те, що її вдягала дбайлива мати. Личко дівчинки зблідло й схудло, але, судячи з її міцних ніжок та рученят, дівчинці довелося зазнати менше лиха, ніж її захисникові.

— Тобі боляче? — стурбовано спитав він, побачивши, як дівчинка, засунувши пальці в скуйовджені золоті кучерики, тре потилицю.

— Поцілуй, і все буде гаразд, — поважно сказала вона, підставивши ближче забите місце. — Мама завжди так робить. Де мама?

— Мама пішла. Ти, мабуть, скоро її побачиш.

— Пішла? — мовила дівчинка. — Чому ж вона не сказала "на все добре"? Вона завжди так робила, коли йшла до тітоньки на чай, а тепер її нема вже три дні. Так пити хочеться, авжеж? Чи нема тут води або чогось поїсти?

— Нема нічого, люба. Почекай трохи, і все буде гаразд. Поклади-но сюди голівку, й тобі стане легше. Нелегко говорити, коли губи сухі, як папір, але краще вже я розкажу тобі, як лягли карти. Що це в тебе?

— Які гарні! Які чудові! — захоплено вигукнула дівчинка, підібравши два блискучі шматки слюди. — Коли ми повернемось додому, я подарую їх братикові Бобу.

— Скоро ти побачиш іще гарніші речі, — впевнено відповів чоловік. — Тільки трошки зачекай. Ось що я хотів тобі сказати: чи пам’ятаєш ти, як ми пішли від річки?

— Так.

— Ми сподівалися, що невдовзі прийдемо до іншої річки. Але щось підвело нас — чи компас, чи карта, чи щось іще, — і ми заблукали. Вода скінчилася. Ми зберегли краплину для вас, діточок, і... і...

— І тобі нічим було вмитися? — серйозним голоском перервала мала, заглядаючи йому в сумне обличчя.

— Так, і попити теж нічого. Спочатку помер містер Біндер, потім індіанець Піт, потім місіс Мак-Ґреґор, Джоні Гонс і, нарешті, твоя мама.

— То мама теж померла! — скрикнула дівчинка, зарилася личком у фартушок і гірко заплакала.

— Так, усі померли, крім нас із тобою. Тоді я надумав поглянути, чи нема води в цій стороні, закинув тебе на плечі, й ми рушили далі. А тут, здається, ще гірше. Тепер нам зовсім нема на що сподіватися.

— То ми теж помремо? — спитала дитина, піднявши залите слізьми личко.

— Виходить нібито так.

— Чого ж ти раніш мені не сказав? — зраділа вона й засміялася. — Я так злякалась. Але ж коли ми помремо, то підемо до мами!

— Так, ти підеш, люба.

— І ти теж. Я розкажу мамі, який ти добрий. Вона зустріне нас на дверях раю з великим глечиком води і з цілою купкою гречаників — гарячих, підсмажених, — ми з Бобом так любили їх! А чи довго ще чекати?

— Не знаю, мабуть, недовго. — Його очі спинилися на північному обрії. Там на блакитному склепінні неба з’явилися три темні цятки; щомиті вони більшали й незабаром перетворилися на трьох великих бурих птахів, що покружляли над головами подорожніх і посідали на скелю трохи вище від них. То були канюки, хижаки західних долин, чия поява провіщала смерть.

— Півники й курочки! — радо вигукнула дівчинка, показуючи на зловісних птахів, і заляскала в долоньки, щоб вони знов злетіли. — Скажи-но, а це місце теж створив Бог?

— Звичайно, Бог, — мовив її товариш, якого збудило від задуми це несподіване запитання.

— Він створив Іллінойс, і Міссурі теж створив, — вела далі дівчинка. — А це місце, мабуть, створив хтось інший. І погано створив. Він забув про воду й дерева.

— То, може, помолимось? — нерішуче запропонував чоловік.

— Але ж іще не вечір, — відповіла вона.

— Дарма. Ще не час для молитви, але Бог не образиться, їй-право. Прочитай ті молитви, які читала щовечора в фургоні, коли ми їхали долинами.

— А чому ти сам не хочеш? — спитала дитина, здивовано розплющивши очі.

— Я позабував їх, — відповів він. — Я не молився відтоді, як був трохи старшим за тебе. Ти молися, а я повторюватиму за тобою.

— Тоді стань на коліна, і я теж стану, — відказала мала, простеливши на землі хустку. — Склади руки отак. Тобі одразу стане добре.

То було дивне видовище, якого, проте, ніхто не бачив, крім канюків. На простеленій хустці стояли поруч на колінах двоє подорожніх: пустотлива дитина та відчайдушний, загартований життям бурлака. Його зморений вид і кругленьке личко дівчинки були спрямовані вгору. Дивлячись у безхмарне небо, вони палко молилися тій страшній силі, з якою зосталися сам на сам; два голоси — один тоненький і чистий, другий низький і хрипкий — благали милості та прощення. Скінчивши молитву, вони сіли в затінку коло брили; дівчинка швидко заснула, поклавши голівку на широкі груди свого захисника. Він довго вартував її сон, але природа врешті взяла своє. Три дні й три ночі він не зімкнув очей і не давав собі перепочити. Обважнілі повіки поволі опускалися, а голова все нижче й нижче схилялася до грудей, доки посивіла борода

не торкнулася золотавих кучериків його маленької товаришки; обоє заснули міцним сном без сновидінь.

Якби подорожньому вдалося здолати сон, то за півгодини він побачив би дивовижну картину. Далеко на обрії соляної пустелі з’явилася хмаринка пилу; ледве помітна спочатку, злита з далеким туманом, вона поволі більшала й ширшала, доки не перетворилася на чітку, щільну хмару. Ця хмара росла далі, і нарешті стало зрозуміло, що її здійняла безліч живих істот. У родючішій місцині можна було б подумати, що то велика череда бізонів, які звичайно пасуться в степах. Але серед дикої пустелі це було неможливо. Вихор пилу наближався до самотньої скелі, де спочивали двоє бідолах; крізь пил проглядали парусинові покрівлі фургонів і постаті озброєних вершників — загадкове видовище виявилось великим караваном, що сунув з заходу. Але що то був за караван! Коли початок його наблизився до підніжжя скелі, кінця ще не було видно. Перетинаючи неосяжну долину, тягнулися валками фургони й вози, вершники й піші люди. Незчисленні юрми жінок гнулися під своєю ношею; діти бігали коло возів і визирали з-під білих покрівель. Це, напевно, були не просто переселенці, а ціле кочове плем’я, що його якісь обставини змусили шукати собі нового пристановища. В чистому повітрі над цим величезним людським натовпом лунав різноголосий гомін, змішаний із рипінням коліс та іржанням коней. Гомін той був дуже гучний, але й він не збудив двох знесилених подорожніх, що спали коло брили.

На чолі каравану їхало кілька вершників із суворими, нерухомими обличчями, в темній полотняній одежі та з рушницями. Біля підніжжя скелі вони зупинилися й почали між собою радитись.

— Криниці праворуч, браття, — мовив один із чисто виголеним обличчям, жорсткими вустами й сивим волоссям.

— Праворуч від Сьєрра-Бланки, — отже, ми виїдемо до Ріо-Ґранде, — сказав інший.

— Не бійтеся зостатися без води! — вигукнув третій. — Той, хто міг добути воду з каменя, не покине своїх обранців!

— Амінь! Амінь! — підхопили інші.

Вони зібралися рушати далі, коли раптом наймолодший і найпильніший серед них несподівано скрикнув, показавши на зубчасту скелю над ними. Вгорі, на сірому камені, майорів рожевий клаптик. Вершники миттю зупинили коней і перекинули рушниці на груди; відокремившись від каравану, до них прискакало вчвал ще кілька вершників. У всіх на вустах було слово: "Червоношкірі".

— Тут не може бути багато індіан, — сказав підстаркуватий чоловік, що, очевидно, командував загоном. — Ми пройшли землю поуні, а інших племен по цей бік гір немає.

— Я піду вперед і погляну, брате Стенджерсоне, — гукнув один з вершників.

— І я! І я! — залунало з дюжину голосів.

— Залиште коней тут, ми чекатимемо вас унизу, — відповів старший.

За мить молоді люди скочили з коней, прив’язали їх і полізли кручею вгору, до рожевого клаптя, що збудив їхню цікавість. Вони лізли швидко й тихо, з тією спритністю та впевненістю, яка буває лише в досвідчених лазунів. Ті, що стояли внизу, стежили, як вони перестрибували з каменя на камінь, доки не побачили їхніх постатей на тлі неба. Юнак, що першим здійняв тривогу, випередив решту. Ті, що йшли слідом, раптом побачили, як він розкинув руки, і, наздогнавши його, теж зупинилися, вражені небаченим видовищем.

На невеличкому плаю, що вінчав голу вершину, височіла величезна брила, а біля неї лежав високий, але страшенно схудлий бородатий

чоловік. Безжурне його обличчя і рівне дихання свідчили, що він міцно спить. Поряд, обнявши його засмаглу жилаву шию кругленькими білими рученятами, лежала дівчинка; її золотоволоса голівка спочивала на його потертій вельветовій куртці. Рожеві її вуста трішки розійшлися в грайливій усмішці, показуючи рівний рядок білосніжних зубок. Гладенькі ноженята дівчинки в білих панчішках і чистеньких черевичках із блискучими пряжками дивним чином контрастували з довгими висохлими ногами її товариша. Над ними, скраю скелі, похмуро сиділи три канюки; побачивши нових прибульців, вони з хрипким, сердитим клекотом повільно злетіли в повітря.

Крики бридких птахів збудили від сну подорожніх; вони розгублено озирнулися. Чоловік звівся на ноги й поглянув униз, на долину, що була безлюдною, коли його зморив сон, а тепер там роїлося безліч людей і тварин. Не вірячи своїм очам, він провів висохлою рукою по обличчі.

— Оце, напевно, і є передсмертна маячня, — пробурмотів він.

Дитина стояла поряд, тримаючися за його одяг, і мовчки дивилася навкруги широко розплющеними, здивованими очима.

Прибульці зуміли одразу переконати бідолах, що їхня поява — не видиво. Один з них підняв дівчинку й посадив собі на плече, а двоє інших, підтримуючи її змученого рятівника, допомогли йому підійти до фургонів.

— Мене звуть Джон Фер’є, — пояснив подорожній. — Нас було двадцять двоє; зосталися лише я та ця крихітка. Інші загинули з голоду й спраги ще там, на півдні.

— Це твоя донька? — спитав хтось.

— Так, моя! — рішуче сказав подорожній. — Моя, адже я врятував її. Нікому її не віддам. Відтепер вона — Люсі Фер’є. А хто ви такі? —

запитав він, зацікавлено оглядаючи рослих, засмаглих людей. — Вас тут цілий натовп.

— Майже десять тисяч, — відповів один з юнаків. — Ми Божі діти у вигнанні, обранці ангела Мерона.

— Ніколи не чув про такого, — мовив подорожній. — Багацько ж у нього обранців!

— Не смій блюзнити! — суворо вигукнув інший. — Ми — ті, хто вірить у святі заповіді, написані єгипетським письмом на дошках кутого золота, що були вручені святому Джозефові Сміту в Пальмірі. Ми йдемо з Нову, що в штаті Іллінойс; там стоїть наш храм. Ми шукаємо прихистку від жорстоких людей і безбожників, нехай навіть у пустелі.

Назва "Нову", напевно, щось нагадала Джонові Фер’є.

— Я знаю, — сказав він, — ви мормони[17].

— Так, ми мормони, — в один голос відповіли незнайомці.

— Куди ж ви йдете?

— Ми не знаємо. Нас веде рука Господня в особі нашого Пророка. Зараз ти постанеш перед ним. Він скаже, що з тобою зробити.

Тим часом вони вже зійшли до підніжжя гори; їх оточив натовп прочан — бліді тихі жінки, здорові й веселі діти та стурбовані, суворі чоловіки. Побачивши виснаженого подорожнього та його маленьку товаришку, вони вигукували слова подиву й співчуття. Але їх вели далі, не зупиняючись, поки не наблизилися до фургона, що був більший і краще, багатше оздобленим за інші. Його тягнув шестерик коней; інші фургони були запряжені парою або щонайбільш четвериком. Поруч із візником сидів чоловік років тридцяти; така велика голова і вольове

обличчя могли бути лише в проводиря. Він читав грубу книжку в бурій оправі. Коли натовп мормонів підійшов, проводир відклав книжку вбік і уважно вислухав розповідь про те, що сталося. Потім обернувся до подорожніх.

— Ми візьмемо вас із собою, — врочисто промовив він, — якщо ви приймете нашу віру. Ми не терпітимемо вовків у нашій череді. Якщо ж ви станете черв’яками, що поволі роз’їдають плід, то нехай ваші кістки краще зотліють у пустелі. Чи згодні ви йти з нами за таких умов?

— Я піду з вами, хай там що буде! — вигукнув Фер’є з таким запалом, що суворі старійшини не змогли стримати посмішки. Лише поважне, виразне обличчя проводиря не змінилось.

— Візьми їх, брате Стенджерсоне, — мовив він, — нагодуй його й дитину. Доручаю тобі також навчити їх нашої святої віри. Проте ми марнуємо час. Уперед! До Сіону!

— До Сіону! — вигукнув натовп мормонів, і цей клич, підхоплений іншими, пролетів довгим караваном і згас десь далеко, перетворившись на неясне бурмотіння. Заляскали батоги, зарипіли колеса, фургони рушили, й караван знов помандрував пустелею. Старійшина, що мав опікуватися двома подорожніми, повів їх до свого фургона, де на них уже чекав обід.

— Залишайтеся тут, — сказав він. — За кілька днів ти зовсім одужаєш. Але пам’ятай, що віднині й навіки ти належиш до нашої віри. Так сказав Брігем Янґ[18], а його вустами промовляв Джозеф Сміт, тобто голос Божий.

2. Квітка Юти

Не варто, мабуть, згадувати всі біди та негаразди, що їх довелося зазнати втікачам-мормонам, поки вони врешті знайшли собі

пристановище. З нечуваною в історії впертістю вони пробиралися від берегів Міссісипі до західних схилів Скелястих гір. Дикуни, хижі звірі, голод, спрага, знемога, хвороби — всі перепони, які природа ставила на їхньому шляху, вони долали з англосаксонською наполегливістю. І все ж таки довга дорога та нескінченні біди зранили серця навіть у найсміливіших.

Тому всі вони, як один, упали на коліна в щирій молитві, коли побачили внизу широку, залиту сонцем долину Юти, коли почули з вуст свого проводиря, що це і є земля обітована і що ця незаймана земля віднині належатиме їм навіки.

Янґ виявив себе не тільки рішучим проводирем, а й кмітливим управителем. З’явилися карти й креслення майбутнього міста. Довкола було розбито ділянки для ферм, що роздавалися кожному за його становищем. Крамарям дали змогу зайнятися торгівлею, ремісникам — своїми ремеслами. Міські вулиці та майдани виростали, немовби за велінням чарів. У долині осушували болота, ставили огорожі, розчищали поля, саджали, сіяли, й наступного літа вона вже була золота від достиглої пшениці. Все швидко зростало в цій дивній оселі. Та найшвидше зростав великий храм посеред міста; щодня він ставав усе вищим та ширшим. Із самісінького світанку до пізньої ночі біля цього пам’ятника, який споруджували переселенці тому, хто провів їх крізь усі небезпеки, стукотіли молотки й вищали пилки.

Двоє подорожніх, Джон Фер’є і дівчинка, що ділила з ним долю як названа дочка, пройшли з мормонами до кінця їхньої великої мандрівки. Мала Люсі Фер’є залюбки подорожувала в фургоні старійшини Стенджерсона, де разом з нею були три мормонові жінки та його син — жвавий, свавільний хлопчина дванадцяти років. Дитяча душа легко забуває горе, і мала швидко опам’яталася від удару, завданого смертю матері; невдовзі вона стала пестункою жінок і звикла до нового життя на колесах, під парусиновою покрівлею. А тим часом Фер’є, одужавши після своїх бурлакувань, виявився корисним провідником і невтомним мисливцем. Він так швидко здобув повагу в своїх нових товаришів, що

вони, завершивши подорож, одноголосно вирішили, що Фер’є заслуговує на такий самий великий і родючий шмат землі, як і всі інші поселенці, окрім, звичайно, самого Янґа і ще Стенджерсона, Кембела, Джонстона й Дребера, чотирьох головних старійшин.

На своїй фермі Джон Фер’є спорудив міцну дерев’яну хатину, яку згодом розбудував, тож за кілька років житло його перетворилось на простору садибу. Він був практичною людиною, розумною й заповзятою до роботи. Залізне здоров’я дозволяло йому працювати з ранку до ночі. Отож на фермі йому велося якнайліпше. За три роки він мав статки більші, ніж у сусідів, за шість — став заможною людиною, за дев’ять — багатієм, а за дванадцять у цілому Солт-Лейк-Сіті не знайшлося б і дюжини господарів, які змогли б до нього дорівнятися. Від Великого Солоного озера до далеких гір Восач не було славетнішого імені, аніж ім’я Джона Фер’є.

Лише одна-єдина річ засмучувала та ображала його одновірців. Ніякі благання та умовляння не могли його змусити взяти собі, подібно до інших, кількох жінок. Він ніколи не пояснював своєї відмови, але дотримувався цього рішення твердо й непохитно. Дехто докоряв йому за зневагу до обраної віри; дехто гадав, що він просто скупар і не хоче зайвих витрат. Інші подейкували, що то через давнє кохання і десь на берегах Атлантики за ним досі сумує білява красуня. Але й надалі Фер’є залишався неодруженим. В усьому іншому він суворо дотримувавсь віри поселенців і був відомий як побожний і чесний чоловік.

Люсі Фер’є зростала в дерев’яній хатині й допомагала названому батькові в усіх його справах. Матір і няню їй замінили свіже гірське повітря та цілющі пахощі сосен. Час минав, і щороку вона ставала вищою й дужчою, щоки її рум’янішали, хода ставала гнучкішою. І не в одного подорожнього, що проїжджав повз ферму Фер’є, прокидалися давно вже заснулі почуття, коли він бачив стрункy дівочу постать, яка бовваніла на пшеничному полі чи сиділа верхи на батьківському мустангові, — вона підганяла його легко й спритно, як справжня донька Заходу. Пуп’янок став квіткою, й того року, коли її батько зробився

найбагатшим серед фермерів, вона перетворилася на найгарнішу дівчину в усій Юті.

Не батько, звичайно, був перший, хто помітив, як дитина стала жінкою. Батьки рідко це помічають. Ця таємнича зміна відбувається невловимо й поволі, її неможливо визначити датою. Навіть сама дівчина цього не усвідомлює, доки від дотику чиєїсь руки або від звуків голосу не затріпоче її серце, доки вона з гордістю й страхом не відчує, що в ній зріє щось нове й велике. Мало хто з жінок не запам’ятає на все життя той день і той випадок, що провістив їй світанок нового життя. Для Люсі Фер’є цей випадок не був дрібницею, не кажучи вже про те, що він змінив як її власну долю, так і долі багатьох інших людей.

Був теплий червневий ранок, і "Святі останніх днів" працювали, як бджоли, — недарма вони обрали своїм знаком вулик. Над полями, над вулицями линув робочий гомін. Курними шляхами тяглися довгі валки навантажених мулів — вони йшли на захід, бо в Каліфорнії спалахнула золота лихоманка, й суходолом дорога пролягала через місто Обранців. Туди ж ішли череди овець і волів з далеких пасовиськ, каравани втомлених переселенців — нескінченні мандри однаково зморювали і людей, і коней. Крізь цей строкатий натовп із умінням досвідченої наїзниці мчала на мустангові Люсі Фер’є; обличчя її зарум’янилося, довге каштанове волосся розвіювалося за спиною. Батько послав її до міста в якійсь справі, і вона, думаючи лише про ту справу й про те, як її виконати, з молодечою хвацькістю в’їхала в середину натовпу. Золотошукачі, виснажені довгою дорогою, дивилися зачудовано їй услід, і навіть спокійні індіанці, обвішані звірячими шкурами, забувши про свою збайдужілість, милувалися красою дівчини-блідолички.

Вона вже доїхала до околиці міста, але там шлях їй перегородила велика череда худоби, яку ледве стримували півдюжини розлючених пастухів. Люсі, що палала нетерпінням, здалося, ніби череда розступилась, і вона вирішила проїхати через цю прогалину. Але тільки-но дівчина опинилася серед худоби, як тварини знову з’юрмилися і вона закрутилася в живому потоці, оточена з усіх боків круторогими волами,

чиї очі наливалися кров’ю. Дівчина вміла дати собі раду з худобою, отож, нітрохи не розгубившись, все далі й далі підганяла коня, сподіваючись продертися крізь череду. Як на лихо, один з волів — чи то випадково, чи то навмисне — зачепив рогом мустанга і розлютив його. Мустанг, захрипівши, став дибки й заборсався так, що якби Люсі була менш досвідченою наїзницею, він неодмінно скинув би її з сідла. Становище було небезпечне. Щоразу, опускаючи передні копита, шалений кінь наражався на роги й знову ставав дибки, скаженіючи ще більше. Дівчина щосили намагалася втриматися в сідлі, бо інакше на неї чекала страшна смерть під ратицями огрядних, переляканих волів. Від несподіваної тривоги в неї запаморочилась голова, а рука, що стискувала повіддя, ослабла. Задихаючись від пилу, від духу розлючених тварин, вона трохи не кинула з відчаю повіддя, коли раптом почула ласкавий голос і зрозуміла, що їй прийшли на підмогу. Тієї самої миті смаглява міцна рука схопила зляканого коня за гнуздечку, і незнайомий вершник, протискуючись між чередою, невдовзі вивів його на околицю міста.

— Сподіваюся, з вами все гаразд, міс? — шанобливо спитав незнайомець.

Вона глянула на його засмагле бадьоре обличчя й весело засміялася.

— Я страшенно перелякалася, — простодушно мовила вона, — але й гадки не мала, що мій Пончо так боятиметься череди волів!

— Дякувати Богові, що ви втрималися в сідлі, — серйозно промовив незнайомець. То був високий молодик у грубій мисливській куртці, який сидів на дужому чалому коні і мав за плечима довгу рушницю. — Ви, напевно, дочка Джона Фер’є? — зауважив він. — Я бачив, як ви виїжджали з його ферми. Коли побачите його, спитайте, чи пам’ятає він Джеферсона Гоупа з Сент-Луїса. Якщо він — той самий Фер’є, то вони з моїм батьком були давні друзі.

— То, може, ви самі зайдете й спитаєте? — спокійно сказала вона.

Молодикові, мабуть, сподобалася ця пропозиція — темні його очі задоволено заблищали.

— Я охоче завітав би, — мовив він, — але ми два місяці блукали в горах, і я не знаю, чи зручно мені отак набиватися в гості. Доведеться йому приймати нас такими, як ми є.

— Він прийме вас із великою вдячністю, і я так само, — відповіла вона. — Він так любить мене. Якби мене потоптали оці воли, він сумував би все життя.

— І я теж, — сказав незнайомець.

— Ви? А вам що до того? Адже ми навіть не друзі.

Смагляве обличчя молодого мисливця так спохмурніло, що Люсі Фер’є гучно засміялася.

— О, не беріть цього до серця, — мовила вона. — Звичайно, ви тепер наш друг. Приходьте до нас неодмінно. А зараз треба їхати, бо батько мені більше нічого не доручатиме. До побачення!

— На все добре! — відповів він і, знявши своє широке сомбреро, нахилився до її маленької ручки. Вона круто завернула мустанга, цвьохнула його нагаєм і помчала широким шляхом, знявши за собою куряву.

Молодий Джеферсон Гоуп, невеселий і мовчазний, повернувся до своїх товаришів. Вони шукали в горах Невади срібло й подалися до Солт-Лейк-Сіті, сподіваючися зібрати гроші для розробки відкритих ними копалень. Він був так само захоплений цією справою, як і товариші, доки ця несподівана пригода не повернула його думи в інше річище. Образ

чудової дівчини, чистої, як вітерець Сьєрри, глибоко заполонив його палке, нестримне серце. Коли вона зникла з очей, він зрозумів, що відтепер для нього почалося нове життя і ні оборудки зі сріблом, ні будь-які інші справи не переважать це раптове, незбориме почуття. То була не юнацька мимовільна закоханість, а буремна, шалена пристрасть людини сильної волі та владної вдачі. Він звик домагатися всього, чого бажав. Він заприсягся собі, що здобуде бажане й тепер, якщо це залежатиме лише від напруги всіх зусиль і від наполегливості, на яку тільки він здатен.

Того самого вечора він завітав до Джона Фер’є й надалі відвідував його так часто, що невдовзі став своєю людиною на фермі. Дванадцять років Джон, не покидаючи долини, заглиблений у роботу, не мав жодної нагоди почути новини зі світу. А Джеферсон Гоуп чимало міг розповісти, та й оповідач він був такий, що його зацікавлено слухали і Люсі, і її батько. Він був піонером у Каліфорнії, знав багато дивовижних бувальщин про те, як за тих бурхливих днів росли та гинули цілі багатства. Він був розвідником диких земель, шукав срібло в горах, полював, працював на ранчо. Коли щось обіцяло небезпечні пригоди, Джеферсон Гоуп завжди був там. Незабаром він став улюбленцем старого фермера, що не скупився на хвалу його чеснотам. Люсі тоді звичайно мовчала, але рум’яні її щоки та радісні, блискучі очі ясно промовляли, що її серце вже не належить їй. Простодушний батько, мабуть, не бачив цих ознак, але вони не пройшли повз увагу того, хто завоював її кохання.

Був літній вечір, коли він під’їхав до ферми і скочив з коня біля воріт. Вона саме стояла на порозі й пішла йому назустріч. Він припнув коня до огорожі й попрямував стежкою.

— Я їду, Люсі, — мовив він, беручи її руку та ніжно заглядаючи в очі. — Я не прошу вас їхати зі мною зараз, але чи готові ви поїхати зі мною, коли я повернуся?

— А коли то буде? — спитала вона, червоніючи та сміючись.

— Десь через два місяці. Я приїду й заберу вас, люба. Ніхто не посміє стати поміж нами.

— А батько? — спитала вона.

— Він погодиться, якщо в копальнях мені добре поведеться. А я не маю в тому сумнівів.

— Ну, якщо ви з батьком уже домовилися, то мені нема чого казати... — прошепотіла вона, притулившися щічкою до його широких грудей.

— Слава тобі, Господи! — хрипко промовив він, нахилився й поцілував її. — Отже, згода. Чим далі я залишатимусь тут, тим важче мені буде виїхати. Мене чекають у копальнях. На все добре, люба моя. Побачимося через два місяці.

Він нарешті одірвавсь од неї, скочив на коня й шаленим чвалом помчав геть — навіть не озирнувся, немовби боячися, що не зможе виїхати, коли побачить її ще хоч один раз. Люсі, стоячи біля воріт, дивилася йому вслід, поки він не зник з її очей. Тоді обернулася й пішла додому — ця найщасливіша дівчина в усій Юті.

3. Джон Фер’є розмовляє з Пророком

Три тижні минуло відтоді, як Джеферсон Гоуп та його товариші покинули Солт-Лейк-Сіті. Серце Джона Фер’є щеміло від суму, коли він думав про повернення молодика та неминучу розлуку з названою дочкою. Проте щасливе, світле її личко діяло на нього сильніше, ніж будь-які благання, і він майже змирився з неминучістю. У глибині своєї мужньої душі він давно вже вирішив, що ніяка сила не змусить його видати доньку за мормона. Він узагалі вважав такий шлюб не за шлюб, а за справжнісіньку ганьбу. Хай би що він думав про засади мормонської віри, в цьому рішенні він був непохитний. Звичайно ж, йому доводилося

мовчати, бо в Країні Святих тоді було небезпечно виголошувати єретичні думки.

Так, небезпечно — настільки небезпечно, що навіть найблагочестивіші не наважувались розмовляти про віру інакше, ніж пошепки, побоюючись, що їхні слова будуть хибно витлумачені й накличуть на них негайну кару. Жертви переслідування самі зробилися переслідувачами і відзначалися в тому нечуваною жорстокістю. Ані севільська інквізиція, ані німецький фемґерихт, ані таємні товариства Італії не могли створити страхітливішої машини своїх дій, ніж та, що чорною хмарою покрила штат Юта.

Невідомість і таємничість, що огортали її, робили цю машину вдвічі жахливішою. Вона була всюдисуща і всемогутня, проте діяла незримо й нечутно. Чоловік, що дозволяв собі сказати хоч слово супроти мормонської церкви, раптово зникав, і ніхто не відав, де він і що з ним скоїлося. Хоч скільки чекали на нього жінка й діти, їм не судилося більше побачити чоловіка й батька і дізнатися, чого він зазнав у руках таємних суддів. Необачне слово чи необережний вчинок неминуче вели до знищення винного, але ніхто не знав, що за жахлива сила пригнічує їх. Тож немає нічого дивного, що люди жили там у вічному страху і навіть серед пустелі не насмілювались пошепки ділитися своїми тяжкими сумнівами.

Спершу ця темна, моторошна сила карала лише непокірних — тих, хто, прийнявши мормонську віру, одступавсь од неї чи порушував її приписи. Невдовзі, однак, її стали відчувати на собі все більше й більше людей. Мормонам не вистачало дорослих жінок, а без жіночого племені вчення про багатоженство втрачало сенс. Почали ширитися химерні чутки — чутки про вбивство переселенців, про пограбування їхніх таборів у тих краях, куди індіанці навіть не заглядали. А в гаремах старійшин з’являлись нові жінки — сумні, заплакані, зі слідами жаху, що закарбувалися на їхніх обличчях. Пізні подорожні в горах розповідали про банди озброєних людей у масках, що тихо підкрадалися до них у темряві. Ці чутки та байки обростали правдивими вістями,

підтверджувались і знов підтверджувались, і нарешті ця темна сила набула точної назви. І досі ще на далеких західних ранчо слова "спілка данітів" чи "ангели помсти" навіюють забобонний страх.

Але навіть дізнавшись, що то за спілка, люди стали боятись її не менше, а більше. Ніхто не знав, з кого складалося це безжалісне товариство. Імена учасників кривавих злочинів, скоєних начебто в ім’я віри, зберігалися в найсуворішій таємниці. Друг, з яким ви ділилися своїми сумнівами щодо Пророка та його мети, міг виявитися одним з тих, котрі, жадаючи помсти, вдеруться до вас уночі з вогнем та мечем. Через те кожен боявся свого сусіда і ніхто не висловлював своїх найпотаємніших думок.

Одного чудового ранку Джон Фер’є зібрався вже їхати в поле, коли раптом почув стук защіпки; визирнувши з вікна, він побачив огрядного рудуватого чоловіка середнього віку, що йшов стежкою до будинку. Йому закололо в серці; то був не хто інший, як сам великий Брігем Янґ. Фер’є, тремтячи, — він знав, що ці відвідини не принесуть ніякого добра, — кинувся до дверей зустрічати проводиря мормонів. Янґ сухо привітавсь і з насупленим обличчям пішов за ним до вітальні.

— Брате Фер’є, — мовив він, сідаючи й пильно зирячи на фермера з-під своїх світлих вій, — ми, носії правдивої віри, були тобі добрими друзями. Ми підібрали тебе, коли ти помирав у пустелі; ми розділили з тобою їжу, ми привезли тебе до обітованої землі, дали тобі родючі ґрунти і змогу забагатіти під нашим захистом. Чи не так?

— Так, — відповів Джон Фер’є.

— Натомість ми просили тільки одного: щоб ти прилучився до правдивої віри й виконував усі її приписи. Ти обіцяв, але коли те, що говорять про тебе, — правда, ти порушуєш обіцянку.

— Як я її порушую? — заперечливо підняв руки Фер’є. — Хіба я не віддаю свою частку до загальної скарбниці? Хіба я не ходжу до храму? Хіба я не...

— Де твої жінки? — перервав Янґ, озираючись довкола. — Нехай прийдуть, я хочу їх привітати.

— То правда, я неодружений, — відповів Фер’є. — Але жінок мало, і багато хто серед нас потребує їх більше, ніж я. Я не самотній, мною опікується донька.

— Про доньку я й хотів поговорити з тобою, — сказав проводир мормонів. — Вона вже доросла й має славу квітки Юти; вона припала до серця кільком найповажнішим людям.

Джон Фер’є насторожився.

— Про неї ходять чутки, яким я не хочу вірити, — чутки, ніби вона заручена з якимось поганином. Це, звичайно, порожні плітки. Що говорить тринадцята заповідь святого Джозефа Сміта? "Кожна дівчина правдивої віри має бути жінкою одного з обранців; коли ж вона одружиться з поганином, то скоїть тяжкий гріх". Я не можу повірити, що ти, прийнявши святу віру, дозволив доньці зневажити її.

Джон Фер’є не відповідав; він нервово м’яв свій нагай.

— Оце й буде випробуванням твоєї віри — так вирішила Свята Рада Чотирьох. Дівчина вона молода, тож ми не хочемо одружувати її з сивим дідом і позбавляти права вибору. Ми, старійшини, маємо досить своїх телиць[19], але мусимо потурбуватися про наших дітей. У Стенджерсона є син, у Дребера — теж, і кожен з них радо прийме твою дочку до свого дому. Нехай вона вибере одного з них. Обидва молоді, багаті й сповідують правдиву віру. Що ти про це скажеш?

Фер’є, насупивши брови, мовчав.

— Дайте нам час подумати, — сказав він нарешті. — Моя донька надто молода — їй ще рано виходити заміж.

— Вона повинна зробити вибір за місяць, — відповів Янґ, підводячись. — Рівно через місяць вона мусить відповісти.

На дверях він обернувся; обличчя його раптом налилося кров’ю, очі спалахнули.

— Якщо ти, Джоне Фер’є, — скрикнув він, — надумаєш зі своєю немічною силою противитись наказові Чотирьох, то пошкодуєш, що її й твої кістки не зотліли тоді на Сьєрра-Бланці!

Погрозливо змахнувши кулаком, він вийшов за двері. Фер’є мовчки слухав, як хрустять камінці на стежці під його важкими чобітьми.

Він сидів, упершись ліктями в коліна, й міркував про те, як розповісти про це все дочці, аж раптом відчув ласкавий дотик руки, підвів голову й побачив, що вона стоїть поруч. Єдиний погляд на її бліде, злякане обличчя свідчив, що вона все чула.

— Я не винна, — мовила вона, відповідаючи на його погляд. — Він так кричав, що на всю хату було чути. Ой, тату, тату, що нам тепер робити?

— Не бійся, — відказав він, пригорнув дочку до себе й лагідно провів широкою, грубою долонею по її золотистому волоссю. — Все буде гаразд. Чи не охолола ще ти до того хлопця?

У відповідь почулося гірке схлипування і її рука стисла батькову руку.

— Звичайно ж, ні. От і добре — не хотів би я почути про таке. Він славний хлопчина і справжній християнин, не те що тутешні святенники з їхніми молитвами та проповідями. Завтра до Невади вирушають копачі — я вже якось дам йому знати, що з нами сталось. Я добре знаю цього чолов’ягу — він примчить сюди швидше за телеграму.

Люсі всміхнулася крізь сльози, почувши це батькове порівняння.

— Він приїде й порадить, як нам бути. Але я боюся за тебе, любий тату. Я чула... чула, ніби з тими, хто йде наперекір Пророкові, коїться щось страшне...

— Але ж ми ще не йдемо йому наперекір, — заперечив батько. — А там ще побачимо — встигнемо. Попереду в нас цілий місяць, а потім, здається мені, найкраще буде тікати з Юти.

— Покинути Юту!

— Еге ж, саме так.

— А ферма?

— Дещо, коли зможемо, продамо, зберемо трохи грошей, а решта нехай уже пропадає. Правду кажучи, Люсі, я не вперше вже про це думаю. Не можу я ні перед ким плазувати, як тутешній люд плазує перед отим клятим Пророком. Я вільний американець, і мені це не до смаку. А переробляти себе вже запізно. Якщо він тинятиметься довкола нашої ферми, то назустріч йому вилетить добрячий набій із шротом.

— Але ж вони не випустять нас, — мовила дочка.

— Постривай, нехай приїде Джеферсон, і ми все влаштуємо. А тим часом не бійся, люба, і не плач, бо в тебе оченята запухнуть і він дасть мені прочухана. Не бійся, тут нема жодної небезпеки.

Джон Фер’є втішав її спокійним, упевненим голосом, проте вона не могла не помітити, що того вечора він надзвичайно старанно позамикав усі двері, а потім ретельно почистив та набив іржаву мисливську рушницю, яка висіла на стіні його спальні.

4. Втеча

Наступного ранку після розмови з мормонським Пророком Джон Фер’є вирушив до Солт-Лейк-Сіті, розшукав знайомого, що зібрався в Невадські гори, і передав йому листа до Джеферсона Гоупа. Він написав хлопцеві, що на них чатує небезпека, отож украй потрібно, щоб він приїхав якнайшвидше. Коли Фер’є віддав лист, на душі йому стало легше і він повертався додому веселим.

Наблизившись до ферми, він здивовано побачив там двох коней, прив’язаних до воріт. Ще більше він здивувався, коли увійшов до вітальні і уздрів там двох молодиків. Один, довгообразий і блідий, умостився в кріслі-гойдалці, поклавши ноги на грубку. Інший, з бичачою шиєю та опецькуватим обличчям, стояв біля вікна, засунувши руки в кишені, й насвистував церковний гімн. Обидва кивнули, побачивши Фер’є, і той, що сидів у кріслі, розпочав розмову.

— Ви, мабуть, не знаєте нас, — мовив він. — Це син старійшини Дребера, а я — Джозеф Стенджерсон, що мандрував з вами в пустелі, коли Господь подав свою руку й показав вам правдиву віру.

— Як покаже Він її всім народам, коли настане час, — прогугнявив інший. — Господь має багато місця для праведних.

Джон Фер’є стримано вклонився. Він здогадався, що це за гості.

— Ми прийшли, — вів далі Стенджерсон, — за порадою своїх батьків, щоб попросити руки вашої дочки для того, хто припаде до вподоби вам і

їй. Оскільки я маю лише чотирьох жінок, а брат Дребер — сімох, то в мене є певна перевага.

— Аж ніяк, брате Стенджерсоне! — вигукнув інший. — Річ не в тому, хто скільки має жінок, а в тому, хто скільки зможе утримувати. Мені батько передав свої млини, тож я тепер багатший за тебе.

— Зате наміри на майбутнє в мене кращі! — з запалом відказав перший. — Коли Господь прибере мого батька, мені дістануться його чинбарні. До того ж, я старший за тебе і вищий у громаді!

— Нехай дівчина сама вибере, — усміхнувся молодий Дребер, милуючись своїм обличчям у дзеркалі. — Ми дозволимо вирішити їй самій.

Джон Фер’є слухав цю розмову біля дверей, червоніючи з гніву й ледве вгамовуючи бажання розтрощити свій нагай об їхні спини.

— Послухайте-но, — мовив він нарешті, ступивши вперед. — Коли моя дочка вас покличе, тоді й приходьте, а доти я не хочу бачити тут ваших пик!

Два молоді мормони ошелешено вирячились на нього. В їхніх очах суперечка за руку дівчини була найвищою честю і для неї, і для батька.

— З цієї кімнати є два виходи! — скрикнув Фер’є. — Один — через двері, інший — через вікно. Який вам більше до душі?

Його розчервоніле смагляве обличчя та погрозливо підняті кулаки змусили гостей підхопитись і швидко вибігти геть. Старий фермер пішов за ними до дверей.

— Коли домовитеся, хто з вас наречений, скажіть мені, — ущипливо промовив він.

— Ти поплатишся за це! — вигукнув Стенджерсон, зблiднувши від люті. — Ти не послухався Пророка і Ради Чотирьох. Ти шкодуватимеш за цим до кінця своїх днів!

— Тебе тяжко покарає правиця Господня! — кричав молодий Дребер. — Ми знищимо тебе!

— Ще побачимо, хто кого знищить! — розлючено заревів Фер’є і вже взявся за рушницю, але Люсі стримала його, схопивши за руку. А за ворітьми вже відлунював стукіт кінських копит, і старий зрозумів, що тепер їх не наздоженеш.

— Кляті негідники! — вигукнув він, витираючи з чола піт. — Краще вже мені бачити тебе мертвою, ніж дружиною когось із них!

— Я теж воліла б умерти, батьку, — вперто сказала вона. — Але скоро приїде Джеферсон.

— Так. Тепер уже скоро. І чим швидше, тим ліпше, бо ми не знаємо, чого від них чекати.

І справді, мужній старий фермер та його названа дочка зараз, як ніколи, потребували поради й допомоги. У цьому поселенні ще не було випадку, щоб хтось відверто не корився старійшинам. Якщо навіть дрібні вчинки каралися суворо, то на що ж було чекати такому бунтареві? Фер’є знав, що ані багатство, ані становище не врятують його. Інші, не менш відомі й багаті, несподівано зникали назавжди, а їхнє майно переходило до церкви. Він був сміливою людиною, але все-таки тремтів, коли згадував про те жахливе, невідоме страхіття, що нависло над ним. Будь-яку відкриту небезпеку він зустрів би рішуче, але ця невідомість жахала його. Він приховував страх від дочки і вдавав, ніби все це дрібниці. Та дівчина, яка дуже любила батька, була проникливою. Вона добре бачила, що він неабияк стурбований.

Джон Фер’є чекав, що Янґ обуриться його поведінкою й не забариться з покаранням, — і не помилився, хоч сталося це зовсім несподівано. Прокинувшись наступного ранку, він здивовано побачив маленький аркуш паперу, пришпилений до ковдри на його грудях. Великими розложистими літерами на ньому було написано:

"На спокуту вини тобі дається двадцять дев’ять днів, а потім —".

Це тире було страшніше за будь-які погрози. Джон Фер’є марно сушив голову над тим, як цей папірець потрапив до його кімнати; слуги спали в клуні, а всі вікна й двері будинку були зачинені. Двадцять дев’ять днів, мабуть, залишалося до кінця місяця — строку, призначеного Янґом. Яка ж сила, яка ж мужність потрібні для боротьби з ворогом, що має таку таємничу владу? Рука, що встромила шпильку в ковдру, могла вдарити його в серце, і він ніколи не дізнався б, хто його вбивця.

Вранці наступного дня йому стало ще страшніше. Вони саме снідали, коли Люсі, здивовано скрикнувши, показала на стелю. Там посередині було написано, — мабуть, обгорілою палицею, — число "28". Для дочки це було загадкою, а він не став їй нічого пояснювати. Цілу ніч після того він просидів з рушницею на чатах. Він нічого не чув і не бачив, але вранці на дверях з’явилося велике число "27".

Так минав день за днем, і щоранку він переконувався, що незримі вороги ведуть точний облік і десь на виду незмінно залишають нагадування про те, скільки днів залишилося до призначеного строку. Іноді фатальні числа з’являлися на стінах, іноді — на підлозі, часом — на папірцях, приклеєних до воріт або огорожі. Хоч який уважний був Джон Фер’є, але так і не зміг виявити, яким чином з’являються ці щоденні попередження. Щоразу, коли він бачив число, його охоплював забобонний жах. Він утратив спокій, схуд, і з очей його не зникав сумний страх, мов у зацькованої тварини. Він жив лише однією надією — на те, що з Невади нарешті примчить молодий мисливець.

Двадцятка помалу змінилася п’ятнадцяткою, п’ятнадцятка — десяткою, а від Гоупа не було жодної звістки. Числа зменшувались, а він не з’являвся. Почувши на вулиці стукіт копит або крик візника, старий фермер кидався до воріт, гадаючи, що нарешті прийшла допомога. Але коли п’ятірка змінилася четвіркою, а четвірка — трійкою, він зовсім зневірився й перестав сподіватись на порятунок. Він розумів, що сам, погано знаючи тутешні гори, буде безпорадний. Усі проїжджі шляхи пильно охоронялись, і ніхто не міг виїхати без дозволу, наданого Радою Чотирьох. Куди не повернеш, ніде не сховаєшся від навислої небезпеки. І все-таки ніщо не могло похитнути рішення старого радше вже розлучитися з життям, ніж віддати свою дочку на безчестя.

Одного вечора він сидів сам, замислившись над своєю бідою і даремно силкуючись знайти якийсь порятунок. Уранці на стіні будинку з’явилося число "2"; завтра — останній день призначеного строку. А що буде потім? Уява вимальовувала перед ним усілякі жахіття. А дочка — що буде з нею, коли його не стане? Невже немає порятунку з цього невидимого павутиння, що так щільно обснувало їх обох? Він схилив голову на стіл і заплакав, відчувши своє безсилля.

Але що це? Він почув легеньке шкряботіння — легеньке, проте добре чутне в нічному безгомінні. Долинуло воно від дверей. Фер’є прокрався до передпокою і напружено прислухався. З хвилину панувала тиша, потім знову долинув цей легенький, скрадливий звук. Хтось, напевно, тихенько стукав пальцем по дошках дверей. Може, то нічний убивця, що прийшов виконати вирок таємного судилища? Чи це натяк на те, що надійшов останній день строку? Джон Фер’є вирішив, що краще вже негайна смерть, ніж оте чекання, яке пошматувало йому серце і розхитало нерви. Кинувшися вперед, він висмикнув засувку і розчинив двері.

Довкола все було тихо і спокійно. Ніч була чудова, в небі яскраво мерехтіли зірки. Фермер оглянув маленький, оточений огорожею садок перед будинком — ні там, ні коло воріт не було ані душі. Зітхнувши з полегшенням, Фер’є позирнув праворуч, ліворуч і раптом, випадково

поглянувши вниз, уздрів, на свій подив, просто перед собою долілиць розпростерту на землі людську постать.

Він так перелякався, що одскочив назад і схопився за горлянку, щоб затамувати крик. Спершу він подумав, що чоловік поранений або мертвий, але той несподівано швидко й тихо, наче змія, поповз по землі просто до будинку. Опинившися всередині, він скочив на ноги, зачинив двері, обернувся — і здивований фермер побачив жорстке, рішуче обличчя Джефферсона Гоупа.

— Боже милий! — задихано мовив Джон Фер’є. — Як ти налякав мене! Чому ти приповз по землі?

— Дайте мені поїсти, — попросив молодик. — Я дві доби не мав ані крихти в роті. — Він накинувся на холодне м’ясо й хліб, що лежали на столі після вечері, і жадібно ковтав шматок за шматком. — Що з Люсі? — спитав він, угамувавши голод.

— Усе гаразд. Вона не знає, в якій ми небезпеці, — відповів батько.

— От і добре. За будинком стежать з усіх боків. Ось чому мені довелося повзти. Вони, може, й хитрі, але мисливця з Вошоу їм не спіймати!

Джон Фер’є ніби переродився, відчувши, що тепер має відданого друга. Він схопив зашкарублу руку молодика й щиро її потис.

— Таким, як ти, можна пишатися, — сказав він. — Мало хто наважився б розділити з нами таку біду й турботи.

— Справді, друже, — відповів мисливець. — Я дуже шаную вас, але якби ви були тут самі, я ще двічі подумав би, перш ніж сунути голову до цього осиного гнізда. Я приїхав сюди через Люсі, і поки Гоуп ще ходить по землі, з нею нічого не станеться.

— Що ж нам робити?

— Завтра — ваш останній день, і якщо зараз не втекти, вам кінець. В Орлиній ущелині нас чекають мул і двоє коней. Скільки ви маєте грошей?

— Дві тисячі доларів золотом і п’ять — банкнотами.

— Вистачить. Я маю стільки ж. Треба пробиратися через гори до Карсон-Сіті. Збудіть краще Люсі. Добре, що слуги сплять не в будинку.

Поки Фер’є допомагав дочці зібратися в дорогу, Джеферсон Гоуп спакував у клунок усю їжу, що знайшов, і наповнив череп’яний глечик водою — він із власного досвіду знав, що криниць у горах мало і відстань між ними далека. Ледве він скінчив збиратися, як повернувся фермер з дочкою, вже одягненою і готовою вирушати. Закохані привіталися палко, але коротко; кожна хвилина була дорога, а справ ще було багато.

— Нам треба негайно рушати, — мовив Джеферсон Гоуп тихо й рішуче, як людина, що знає, яка небезпека чекає на них. — За воротьми й хвірткою стежать, але ми можемо обережно вилізти у бічне вікно і піти через поле. Вийдемо на дорогу, а звідти лише дві милі до Орлиної ущелини, де чекають коні. До світанку ми проїдемо півдороги через гори.

— А якщо нас зупинять? — спитав Фер’є.

Гоуп ляснув долонею по руків’ю револьвера, що стирчало з-під його куртки.

— Якщо їх буде забагато, візьмемо двох чи трьох із собою, — похмуро всміхнувся він.

У будинку погасили світло, і Фер’є з темного вікна поглянув на свої поля, які залишав назавжди. Він давно вже підготував себе до цієї пожертви, бо честь і щастя дочки були для нього дорожчі за втрачене багатство. Навколо панувала тиша, ледве чутно шелестіли дерева, широкі лани дихали спокоєм, і важко було уявити собі, що десь тут причаїлася смерть. Проте з блідого обличчя й суворих очей молодого мисливця видно було, що він дорогою до будинку побачив багато чого, отож недаремно був обережний.

Фер’є взяв торбину з грішми, Джеферсон Гоуп — трохи їжі та води, а Люсі — маленький пакуночок із кількома дорогими для неї речами. Тихо, обережно відчинивши вікно, вони зачекали, поки чорна хмара закриє небо, і один по одному спустилися в садок. Зігнувшися, затамувавши подих, вони прокралися до огорожі й подалися вздовж неї до проломини, що виходила до пшеничного поля. Вони вже дісталися тієї проломини, коли раптом молодик штовхнув своїх товаришів у тінь, і всі троє, тремтячи, полягали на землю.

Життя в степу виховало в Джеферсона Гоупа гостре, рисяче чуття. Тільки-но він та його друзі встигли впасти на землю, як за кілька ярдів сумно ухнула гірська сова; у відповідь десь недалеко негайно пролунав такий самий крик. Тієї самої миті в прогалині, до якої вони йшли, забовваніла ледь помітна людська постать; ще раз пролунав той самий жалісливий крик — і з темряви виступила інша людина.

— Завтра опівночі, — промовив перший, судячи з усього, начальник. — Коли тричі крикне дрімлюга.

— Гаразд, — відповів другий. — Сказати братові Дреберу?

— Скажи йому, а він нехай скаже іншим. Дев’ять до семи!

— Сім до п’яти! — відповів другий, і обидві постаті розійшлися в різні боки. Останні слова були, мабуть, паролем та відзивом. Коли їхні кроки

ущухли вдалині, Джеферсон Гоуп скочив на ноги, допоміг своїм товаришам пролізти через проломину й побіг полем, підтримуючи дівчину і майже несучи її на руках, коли їй зраджувала сила.

— Швидше! Швидше! — шепотів він раз по раз. — Ми обминули вартових. Тепер усе залежить від швидкості. Ну-бо!

Потрапивши нарешті на дорогу, вони пішли швидше. Лише одного разу якісь люди зустрілися їм, проте вони сховалися в полі і їх не помітили. Неподалік від міста мисливець звернув на вузьку кам’янисту стежку, що вела в гори. У темряві над ними височіли дві чорні зубчасті вершини, розділені вузькою ущелиною, — то й була Орлина ущелина, де на них чекали коні. Із якимось дивовижним чуттям Джеферсон Гоуп провів своїх друзів між величезними брилами і потім — висохлим потоком до потаємної місцини серед скель, де були припнуті вірні тварини. Дівчину посадили на мула, старий Фер’є зі своєю торбиною сів на одного коня, другого Джеферсон Гоуп повів крутою стежкою над проваллям.

То був важкий шлях для тих, хто не звик до природи в її найпервіснішому стані. З одного боку на тисячу футів угору здіймалася величезна скеля — чорна, сувора й грізна, з довгими базальтовими стовпами вздовж прямовисної стіни, схожими на ребра якогось закам’янілого чудовиська. З іншого боку було урвище й купа каміння та брил унизу, пройти через які було неможливо. А посередині пролягала звивиста доріжка — подекуди така вузька, що їхати нею можна було лише один за одним, до того ж скеляста, отож подолати її міг хіба що досвідчений їздець. І все ж, незважаючи на всі труднощі й небезпеку, серця їхні повнилися радощами, бо з кожним кроком більшала відстань між ними й тією моторошною силою, що від неї вони врятувались.

Проте невдовзі вони переконалися, що ще не втекли з-під влади святих. Вони доїхали до найбезлюднішої місцини на всьому шляху, коли раптом дівчина злякано скрикнула й показала вгору. Там, на скелі, над самісінькою стежкою на тлі неба вирізнялася тьмяна постать

самотнього вартового. Тієї самої миті він помітив їх, і над мовчазною ущелиною пролунав войовничий вигук: "Хто йде?"

— Подорожні, до Невади, — мовив Джеферсон Гоуп, вхопившись за рушницю, що лежала впоперек сідла.

Вони бачили, як самотній вартовий зводив курка, вглядаючись у них, — його, напевно, не задовольнила ця відповідь.

— Хто дозволив? — спитав він.

— Свята Рада Чотирьох, — відповів Фер’є.

Живучи серед мормонів, він знав, що її вважають за найвищу владу.

— Дев’ять до семи! — вигукнув вартовий.

— Сім до п’яти, — швидко відповів Джеферсон Гоуп, пам’ятаючи підслуханий у садку пароль.

— Проїжджайте з Богом! — промовив голос угорі. За постом вартового шлях став ширшим, і коні побігли клусом. Озирнувшися, втікачі побачили, як самотній вартовий стоїть, спираючись на рушницю, і зрозуміли, що щасливо перетнули кордон країни обранців і що попереду на них чекає воля.

5. Ангели помсти

Цілу ніч вони їхали кривулястими ущелинами й звивистими кам’янистими стежками. Не раз збивалися з дороги, але Гоуп, який чудово знав гори, знову виводив їх на шлях. Коли розвиднилось, перед ними відкрилося видовище дивовижної, хоч і дикої, краси. Зусебіч їх обступали величезні снігові вершини — кожна немовби визирала з-за

плеча іншої, щоб побачити далекий обрій. Їхні скелясті схили були такі круті, що модрини й сосни немов нависали над головами подорожніх. Здавалося, досить одного пориву вітру — і вони попадають униз. Побоювання ці були недаремні, бо по голій долині всюди лежали дерева та брили, що попадали згори. Коли втікачі проїздили цією долиною, десь неподалік зірвався величезний камінь і з глухим гримотінням покотився вниз, озвавшись луною в мовчазних ущелинах і перелякавши натомлених коней, що раптом помчали чвалом.

Над обрієм поволі сходило сонце, і вершини гір спалахували одна за одною, мов ліхтарі на святі; невдовзі вони всі запалали червоним полум’ям. Утікачі замилувалися цією величною картиною і навіть відчули в собі свіжі сили. Зупинилися біля потоку, що витікав з якоїсь ущелини, швидко поснідали і напоїли коней. Люсі та її батько охоче посиділи б тут іще, але Джеферсон Гоуп був невблаганний.

— Вони вже вирушили за нами навздогін, — сказав він. — Усе залежить від нашої швидкості. Дійдемо до Карсона — і відпочиватимемо собі хоч усе життя.

Цілий день вони пробиралися ущелинами й надвечір, як прикинули, були вже десь за тридцять миль від своїх ворогів. Нічліг подорожні знайшли собі під виступом скелі, де можна було сховатись від холодного вітру, і там, притулившись одне до одного, щоб зігрітися, проспали кілька годин. Проте ще до схід сонця знову вирушили в дорогу. Вони не помічали, щоб хтось гнався за ними, і Джеферсон Гоуп почав уже думати, що їм пощастило вислизнути з рук страшної спілки, чий гнів вони накликали на себе. Він не знав, як далеко може тягнутися її залізна рука і як скоро вона стисне їх і розчавить.

Опівдні другого дня невеликі запаси їжі майже скінчилися. Це не дуже турбувало мисливця: в горах водилася дичина, а йому й раніше не раз доводилося добувати собі харчі рушницею. Відшукавши затишну місцинку, він зібрав трохи сухого галуззя й розпалив яскраве вогнище, щоб його товариші зігрілися: вони були на висоті п’ятьох тисяч футів на

морем, тож повітря стало прохолоднішим. Припнувши коней і кивнувши на прощання Люсі, він перекинув рушницю через плече й пішов шукати якоїсь дичини. Він озирнувся й побачив старого фермера з дівчиною біля вогнища й коней, що нерухомо стояли за ними. Потім їх заступили скелі.

Блукаючи ущелинами, він пройшов зо дві милі, але нічого не знайшов, крім дерев з обдертою корою та інших слідів, які свідчили, що тут поблизу багато ведмедів. Після двох-трьох годин марних пошуків він з відчаю хотів уже повертатися назад, аж раптом уздрів угорі дещо таке, від чого радісно затріпотіло його серце. На виступі високої скелі, футів за триста — чотириста вище од нього, стояло щось схоже на вівцю, але з велетенськими рогами. Сніговий баран — так звалася ця тварина — був, напевно, ватажком стада, якого мисливець не міг побачити; на щастя, баран дивився в інший бік і не помітив людини. Мисливець ліг на землю, поклав рушницю на камінь, довго й пильно націлявсь і нарешті зробив постріл. Тварина підстрибнула, захиталася на краю скелі і впала вниз, у долину.

Баран був такий важкий, що мисливець не став тягти його на собі і відбатував лише задню ногу та частину боку. Із здобиччю на плечах він швидко пішов назад, бо починало вже смеркати. Але не встиг він ступити кількох кроків, як зрозумів, що заблукав. Захопившись пошуками, він зайшов так далеко, що тепер було нелегко знайти дорогу назад. Долину оточували ущелини, що майже нічим не відрізнялись одна від одної. Якоюсь із цих ущелин він пройшов десь із милю і натрапив на гірський потік, що, як він пам’ятав, раніше не стрічався йому. Переконавшись, що він таки заблукав, мисливець вийшов на іншу дорогу — і знову марно. Швидко смеркало і вже зовсім звечоріло, коли він нарешті знайшов знайому ущелину. Але й тут йому важко було не загубити сліду, бо місяць іще не зійшов і серед високих скель панувала цілковита темрява. Згинаючись під важкою ношею, зморений дорогою, він ступав уперед, підбадьорюючи своє серце думкою, що кожен крок наближає його до Люсі і що поживи, яку він несе, вистачить їм до кінця подорожі.

Нарешті він підійшов до входу в ту саму ущелину, де залишив своїх друзів. Він навіть потемки впізнав обриси скель, що оточували її. Друзі, напевно, вже з нетерпінням чекають його, — подумав він, — адже його не було більше ніж п’ять годин. Зрадівши, він притулив руки до вуст, і гучна луна далеко понесла веселий клич, яким він попереджував про своє повернення. Молодик прислухався, чекаючи на відповідь. Ані звуку, крім його власного крику, що прогримів у похмурих, мовчазних ущелинах і знову роздався луною. Він крикнув іще раз, гучніше, і знову не почув жодної відповіді від друзів, яких нещодавно залишив тут. Серце його огорнула несподівана, моторошна тривога; він схвильовано рушив уперед, скинувши з плечей свою ношу.

Обігнувши скелю, Джеферсон Гоуп побачив місце, де раніше горіло вогнище. Там ще куріла купа попелу, але схоже було, що після того, як він пішов, вогонь більше не розпалювали. Довкола панувала та сама мертва тиша. Усі його страхи почали справджуватись; він підбіг ближче. Біля залишків вогнища не було жодної живої істоти: коні, старий, дівчина — всі зникли. Зрозуміло було, що тут сталася якась нежданa, страшна біда — біда, що спіткала їх усіх, не залишивши жодного сліду.

Для Джеферсона Гоупа це був жахливий удар, він відчув, як у нього паморочиться голова, і сперся на рушницю, щоб не впасти. Проте він був людиною дії й швидко подолав свою мимовільну слабкість. Вихопивши з попелу обгорілий шмат дерева, він роздмухав його, поки той не загорівся, і з цим смолоскипом заходився оглядати невеликий табір. Уся земля була витоптана кінськими копитами, — отже, втікачів перейняв великий загін вершників, а з напрямку слідів було видно, що звідси вони повернули назад, до Солт-Лейк-Сіті. Переслідувачі, мабуть, забрали з собою обох його друзів. Джеферсон Гоуп майже переконав себе, що це так, аж раптом помітив таке, що кожен нерв його тіла здригнувся. З одного боку табору виднілась купка червонястої землі, — раніше її тут не було. Поза всяким сумнівом, то була свіжа могила. Молодий мисливець підійшов ближче й побачив, що з землі стирчить палиця, в розщеплений кінець якої встромлено папірець. На папірці він прочитав короткий, але вичерпний напис:

Джон Фер’є

з Солт-Лейк-Сіті.

Помер 4 серпня 1860

Мужнього старого фермера, що його він покинув кілька годин тому, вже не було на світі — і це все, що написали на його могилі. Джеферсон Гоуп дико озирнувся, шукаючи другої могили, проте її не було й сліду. Люсі забрали з собою ці чудовиська — вона приречена стати однією з жінок у гаремі сина старійшини. Зрозумівши, що долю її вирішено й що він неспроможний змінити її, хлопець щиро пошкодував, що не лежить разом із старим у цій тихій могилі.

Проте його бадьора вдача знову подолала неміч, яку породжує зневіра. Якщо він не в змозі допомогти дівчині, то принаймні може присвятити своє життя помсті. Поряд із терпінням та наполегливістю у вдачі Джеферсона Гоупа була і мстивість — це, мабуть, передалося йому від індіанців, серед яких він зростав. Стоячи біля згаслого вогнища, він відчував, що втішити його може тільки нещадна відплата ворогам, скоєна його власною рукою. Віднині свою сильну волю і невтомну енергію він присвятить лише одній меті. Блідий і понурий, хлопець попрямував туди, де кинув м’ясо забитого барана, потім запалив вогнище й приготував харч на кілька днів. Поклавши м’ясо в торбу, він, незважаючи на втому, рушив назад через гори, слідами "ангелів помсти".

П’ять днів, трохи не падаючи від знемоги, позбивавши ноги до крові, молодик мандрував тими самими ущелинами, де нещодавно проїздив верхи. Вночі він засинав на кілька годин десь серед каміння, але ще до схід сонця вставав і йшов далі. Шостого дня він дістався Орлиної ущелини, звідки почалася їхня невдала втеча. Гоуп побачив перед собою гніздо святих. Знесилений, виснажений, він сперся на рушницю й люто

змахнув кулаком у бік мовчазного міста, що розкинулося внизу. На головних вулицях він помітив прапори — там, мабуть, щось святкували.

Поміркувавши над тим, що то може означати, він почув кінський тупіт — до нього наближався якийсь вершник. Коли той під'їхав, Гоуп упізнав у ньому мормона на ім'я Каупер, якому не раз мав нагоду прислужитися. Він підійшов до нього, сподіваючись випитати хоч що-небудь про долю Люсі Фер'є.

— Я Джеферсон Гоуп, — мовив він. — Чи пам'ятаєте ви мене?

Мормон поглянув на нього з неприхованим подивом — справді, важко було впізнати в цьому брудному бурлаці з мертвотно-блідим обличчям та лютими, дикими очима колишнього дженджуристого молодого мисливця. Коли він урешті переконався, що перед ним усе-таки Джеферсон Гоуп, подив на його обличчі змінився жахом.

— Ви збожеволіли! Навіщо ви прийшли сюди?! — вигукнув він. — Якщо хтось побачить, що я розмовляю з вами, нам кінець. Свята Рада Чотирьох наказала заарештувати вас за допомогу Фер'є втекти!

— Я не боюся ні їх, ні їхніх наказів, — твердо відказав Гоуп. — Ви, Каупере, повинні щось знати про них. Благаю всім, що є для вас найдорожчим, — дайте мені відповідь на кілька запитань. Адже ми завжди були друзями. Не відмовте мені, заради Бога.

— Що вам треба? — занепокоєно спитав мормон. — Швидше. Скелі тут мають вуха, а дерева — очі.

— Що сталося з Люсі Фер'є?

— Її вчора повінчали з молодим Дребером. Та що це з вами? Ви аж змертвіли!

— Дурниці, — ледве промовив Гоуп побілілими вустами і сів на камінь. — То ви кажете, повінчали?

— Так, учора, через те й прапори біля храму вивісили. Молодий Дребер та молодий Стенджерсон усе сперечалися, кому ж вона дістанеться. Обидва були в загоні, що вирушив навздогін, і Стенджерсон застрелив її батька, — це начебто давало йому перевагу; але на Раді Дреберових прибічників було більше, і Пророк віддав дівчину йому. Та здається мені, що ненадовго: вчора з обличчя її було видно, що вона от-от помре. Не жінка, а привид. Ви вже йдете?

— Так, іду, — сказав Джеферсон Гоуп, підводячись. Обличчя його, бліде, застигле, скидалося на різьблення з мармуру, і лише очі палали недобрим вогнем.

— Куди ж ви підете?

— Не має значення, — відповів він, закинув рушницю на плече й подався до ущелини, а звідти — в самісіньке серце гір, до лігвищ хижих звірів. Серед них не було лютішого й небезпечнішого звіра, ніж він сам.

Мормонове пророкування збулося. Чи то вразила Люсі страшна батькова смерть, чи нестерпний силуваний шлюб, але бідолашна дівчина, яка більше ні разу не підвела голови, почала скніти й за місяць померла. Її п’яниця чоловік, що одружився з нею лише заради багатства Джона Фер’є, не вельми тужив за своєю втратою: за нею плакали інші його жінки, що за мормонським звичаєм просиділи біля її труни цілу ніч. А коли тільки-но розвиднилося, двері раптом відчинились і перелякані, приголомшені жінки побачили перед собою здичавілого, обвітреного чоловіка в лахмітті. Навіть не поглянувши на жінок, що злякано з’юрмилися, він підійшов до світлого мовчазного тіла, в якому ще так недавно жила чиста душа Люсі Фер’є. Нахилившись, він притулився вустами до її холодного чола, потім підняв її руку й зняв з пальця обручку. "Вона не ляже в могилу з цією обручкою!" — розгнівано

викрикнув він, кинувся до сходів і зник раніше, ніж жінки встигли здійняти тривогу. Пригода ця була така дивна й миттєва, що жінки не повірили б самі й не переконали інших, якби не той незаперечний факт, що маленький золотий перстеник — оздоба нареченої — зник з її пальця.

Кілька місяців Джеферсон Гоуп блукав у горах, жив химерним дикунським життям і плекав у своєму серці люту жадобу помсти. В місті подейкували про чудернацьку істоту, що живе в глухих гірських ущелинах і часто прокрадається до околиць міста. Одного разу в Стенджерсонове вікно влетіла куля і розплющилась об стіну за якийсь фут від його голови. Іншим разом біля Дребера, що проходив під скелею, пролетіла велика брила — він врятувавсь од страшної смерті лише тим, що миттю кинувся долілиць на землю. Обидва молоді мормони відразу зрозуміли, хто замірявся на їхнє життя, і не раз влаштовували походи в гори, сподіваючись упіймати чи вбити свого ворога, але щоразу даремно. Тоді вони вирішили не виходити надвір по одному, надто ввечері, а біля своїх будинків виставили варту. Проте згодом вони це облишили, бо про їхнього супротивника давно вже було не чути, тож обидва сподівалися, що час приборкав його мстивість.

Це було зовсім не так — час скоріше підсилив її. Мисливець, упертий і не піддатливий за вдачею, так перейнявся настирливою думкою про помсту, що не міг уже думати ні про що інше. Проте розум він мав передусім практичний. Незабаром він побачив, що навіть залізне його здоров’я не витримає тих нескінченних випробувань, яким він себе піддавав. Життя просто неба і брак харчів підірвали його сили. Якщо він здохне, як собака, в горах, хто тоді помститься негідникам? А на нього, звичайно ж, чекає саме така смерть, коли він житиме отак і далі. Він знав, що це буде на користь його ворогам, отож змусив себе повернутися до невадських копалень, щоб набратися там сили, надбати грошей, а потім знов без перешкод домагатися своєї мети.

Він мав намір прожити в Неваді рік, а довелось через різні непередбачені обставини затриматись на копальнях майже п’ять. Хоч минули довгі літа, його пам’ять про колишнє горе й жадоба помсти

залишилися так само гострими, як і тієї незабутньої ночі, коли він стояв біля могили Джона Фер’є. Змінивши обличчя й прибравши інше ім’я, він повернувся до Солт-Лейк-Сіті; його нітрохи не турбувала власна доля, аби лиш пощастило виконати справедливу помсту. У місті на нього чекала недобра звістка. Кілька місяців тому серед обранців стався розкол: молодші члени церкви збунтувалися проти влади старійшин, і врешті частина невдоволених покинула Юту й поробилася іновірцями. Серед них були Дребер та Стенджерсон; куди вони виїхали, ніхто не знав. Подейкували, нібито Дребер дістав за своє майно чималі гроші й поїхав багатієм, а його товариш, Стенджерсон, лишився досить-таки бідним. Проте ніхто не міг підказати, де їх шукати.

Багато хто з людей, навіть наймстивіших, облишив би думку про відплату, зіткнувшися з такою перешкодою, але Джеферсон Гоуп не вагався ані хвилини. Грошей він мав небагато, тож хапався за будь-який заробіток і подорожував Сполученими Штатами з міста до міста, розшукуючи своїх ворогів. Рік минав за роком, чорне його волосся посивіло, а він, як пес, нишпорив по містах, зосередившись на тій єдиній меті, що їй присвятив життя. І нарешті його впертість була винагороджена. Ідучи якось вулицею, він кинув лише один погляд на обличчя, що промайнуло у вікні, але цього було досить — тепер він знав, що люди, яких він стільки шукав, є тут, у Клівленді, штат Огайо. Він повернувся до свого вбогого помешкання з готовим планом помсти. Проте сталося так, що Дребер, визирнувши з вікна, впізнав бурлаку на вулиці і прочитав у його очах свій смертний вирок. Разом із Стенджерсоном, що став його секретарем, він побіг до мирового судді й заявив, що їх із ревнощів переслідує давній суперник і їм загрожує небезпека. Того самого вечора Джеферсона Гоупа кинули до в’язниці, а оскільки не знайшлося нікого, хто взяв би його на поруки, він просидів там кілька тижнів. Коли він нарешті вийшов на волю, то побачив, що Дреберів будинок стоїть порожній: вони з секретарем виїхали до Європи.

Месник знову загубив їхні сліди, і ненависть змусила його продовжувати гонитву. Це потребувало грошей, і він почав працювати,

зберігаючи кожен долар для майбутньої подорожі. Зібравши врешті-решт досить грошей, щоб не вмерти з голоду, він виїхав до Європи й теж став мандрувати з міста до міста, не гребуючи ніякою роботою і пильнуючи своїх ворогів, але наздогнати втікачів не зміг. Коли він дістався Петербурга, вони переїхали до Парижа; він вирушив за ними туди й дізнався, що вони тільки-но перебралися до Копенгагена. До столиці Данії він теж запізнився — кілька днів тому вони помандрували до Лондона; там він нарешті наздогнав їх. Про те, що там сталося, краще за все дізнатися з власних свідчень старого мисливця, записаних у щоденнику доктора Ватсона, якому ми й так уже багато чим завдячуємо.

6. Продовження спогадів доктора Джона Ватсона

Шалений опір нашого супротивника аж ніяк не означав, що він палає до нас ненавистю; зрозумівши, що пручатися марно, він раптом усміхнувсь і висловив надію, що нікого не забив під час цієї сутички.

— Ви, напевно, повезете мене до дільниці, — звернувся він до Шерлока Холмса. — Онде внизу стоїть мій кеб. Якщо ви розв’яжете мені ноги, я піду сам. Нести мене буде вже не так легко, як колись.

Ґреґсон із Лестрейдом позирнули один на одного, вважаючи цю пропозицію за надто сміливу, але Холмс, повіривши затриманому на слово, одразу розв’язав мотузок, що скручував його ноги. Той підвівсь і пройшовся кімнатою, щоб розім’яти ноги. Пам’ятаю, як я поглянув на нього й подумав, що людину такої дужої статури зустрінеш нечасто; рішучий і бадьорий вираз на темному, засмаглому обличчі надавав його зовнішнім рисам ще більшої сили.

— Якщо місце начальника поліції зараз вільне, то на нього краще за вас нікого не знайти, — мовив він, дивлячись на мого приятеля з неприхованим зачудуванням. — Просто диво, як ви мене вислідили.

— Вам теж варто було б поїхати зі мною, — звернувся Холмс до детективів.

— Я повезу вас, — запропонував Лестрейд.

— Добре, а Ґреґсон сяде з нами в кеб. І ви теж, докторе, — адже ви цікавитесь цією справою, тож їдьмо разом.

Я охоче погодився, і ми всі вийшли надвір. Наш затриманий і не думав тікати; він спокійно сів у свій кеб, а ми посідали за ним. Умостившись на козлах, Лестрейд хльоснув коня і швидко довіз нас до поліційної дільниці. Нас провели до невеличкої кімнати, де поліційний інспектор, блідий та млявий, що байдуже, мов машина, виконував свої обов’язки, записав імена заарештованого та вбитих.

— В’язня впродовж тижня допитають судді, — сказав він. — Містере Джеферсоне Гоупе, чи хочете ви сказати щось до суду? Мушу вас попередити, що кожне ваше слово буде записане й може бути використане проти вас.

— Я багато міг би сказати, — поволі промовив затриманий. — Я хочу розповісти цим джентльменам усе.

— Може, краще почекаєте до суду? — спитав інспектор.

— А до суду я, може, й не доживу, — відповів він. — Ні, не бійтеся. Я не думаю накладати на себе руки. Адже ви лікар? — обернувся він своїми гнівними очима до мене.

— Так, — підтвердив я.

— То покладіть вашу долоню сюди, — мовив він, показуючи руками в наручниках собі на груди.

Я так і зробив — і одразу відчув під рукою сильні, нерівні поштовхи. Груди тремтіли, мов благенька споруда, в якій працює величезна машина. Серед тиші, що запанувала в кімнаті, я почув у його грудях глухий, хрипкий шум.

— Боже мій, — скрикнув я, — це ж у вас аневризма аорти!

— Саме так, — байдуже відказав він. — Минулого тижня я був у лікаря — він каже, що за кілька днів вона лусне. До цього йдеться вже багато років. Це через те, що в горах біля Солоного озера я довго жив просто неба, а харчувавсь абияк. Тепер я зробив, що бажав, і мені однаково, коли я помру; але спершу я хотів би розповісти, як усе це сталося. Я не хочу, щоб мене вважали за звичайного зарізяку.

Інспектор та обидва детективи швиденько порадились, чи не порушать вони правила, дозволивши це затриманому.

— Як ви вважаєте, докторе, чи справді стан його здоров’я вкрай поганий? — спитав інспектор.

— Поза всяким сумнівом, — відповів я.

— Тоді наш обов’язок — вислухати його свідчення в інтересах правосуддя, — мовив інспектор. — Можете розповідати, сер, але хочу ще раз попередити вас, що кожне ваше слово буде записано.

— Дозвольте-но, я сяду, — сказав заарештований. — Ця аневризма швидко мене втомлює, і до того ж півгодини тому ми добряче відлупцювали один одного. Я вже на порозі смерті, тож не брехатиму вам. Усе, що я скажу, — чистісінька правда, а як ви її сприймете, мене не цікавить.

Сказавши це, Джеферсон Гоуп умостився на стільці й почав свою дивовижну розповідь. Говорив він спокійним, ніби повчальним голосом,

немов ішлося про щось найбуденніше. За точність його слів я можу поручитися, бо мені пощастило роздобути Лестрейдів записник, а той занотовував кожне слово заарештованого.

— Вам не так уже й потрібно знати, чому я ненавидів цих людей, — почав він. — Досить сказати, що вони винні в смерті двох людських душ — батька та дочки — і поплатилися за це життям. Відтоді, як вони скоїли цей злочин, минуло стільки часу, що я вже не міг притягнути їх до суду. Але я знав, що вони — вбивці, і вирішив, що сам буду їхнім суддею, присяжними та катом. На моєму місці ви вчинили б так само, якщо ви справжні чоловіки.

Дівчина, про яку я згадав, двадцять років тому мала стати моєю дружиною. Її силоміць видали заміж за того Дребера, й її серце не витримало. Я зняв обручку з пальця небіжчиці й заприсягнувся, що перед смертю він бачитиме перед собою лише цю обручку і думатиме лише про злочин, за який розплачується. Я не розлучався з цією обручкою й ганявся за ним та за його спільником по двох континентах, поки не розшукав обох. Вони гадали, що виснажать мене до краю, але не зуміли. Якщо я завтра помру — а це, певно, так і буде, — то помру, знаючи, що справа моя скінчена. Я знищив їх власною рукою. Більш у мене не лишалося ані надій, ані бажань.

Вони були багаті, а я — жебрак, тож мені нелегко було ганятися за ними. Коли я дістався Лондона, мої кишені були порожні й довелося шукати хоч якої-небудь роботи. Правити кіньми та їздити верхи я звик так само, як ходити пішки, тож звернувся до контори кебів і найнявся туди. Щотижня я повинен був віддавати певну суму хазяїнові, а все, що я заробляв зверх того, йшло мені. Перепадало найчастіше небагато, проте на сякий-такий прожиток вистачало. Найважче було розпізнавати вулиці — такої плутанини, як у цьому місті, нема ніде в світі. Я купив собі карту, запам’ятав найголовніші готелі та вокзали, і все пішло гаразд.

Не одразу дізнався я, де живуть ці мої джентльмени; я розпитував про них усюди, аж поки вистежив. Вони зупинилися в кімнатах у Кембервелі, на тому березі річки. Коли я знайшов їх, можна було вважати, що вони в моїх руках. Я відпустив бороду — тепер вони нізащо не впізнали б мене. Зоставалося тільки не загубити їхнього сліду. Я вирішив ходити назирці за ними, щоб їм знову не пощастило втекти.

А втекти вони могли щохвилини. Хоч би куди вони йшли, я завжди стежив за ними. Часом їхав у своєму кебі, часом ходив пішки, але їздити було краще — так їм важче було б сховатись від мене. Тепер я міг заробляти гроші лише рано-вранці та вночі, тож добряче заборгував хазяїнові. Але мене це не турбувало — найголовніше, що тепер вони не вислизнуть із моїх рук.

Мої вороги були до біса хитрі. Боялися, певно, що за ними хтось стежить, отож ніколи не виходили по одному, а ввечері й зовсім не показувалися надворі. Я їздив за ними два тижні поспіль і жодного разу не бачив їх поодинці. Дребер часто бував напідпитку, але Стенджерсон ні на мить не заплющував очей. Я стежив за ними вдень і вночі, а нагоди все не траплялося; проте я не впадав у відчай — щось підказувало мені, що скоро мій час настане. Я лише боявся, що оця штука у мене в грудях лусне, і я не встигну скінчити своєї справи.

Нарешті одного вечора, їздячи туди-сюди вулицею Торкі-Терас — так зветься вулиця, де вони мешкали, — я побачив кеб біля їхніх дверей. З будинку винесли речі, потім вийшли Дребер із Стенджерсоном, посідали в кеб та поїхали. Я хльоснув коня й помчав за ними; в мене аж серце тьохнуло — так я злякався, що вони втечуть із Лондона. Біля Юстонського вокзалу вони вийшли; я попросив якогось хлопчину наглянути за конем і пішов за ними на платформу. Я чув, як вони питали, коли буде потяг на Ліверпуль; черговий відповів, що потяг тільки-но відійшов, а наступний буде аж за кілька годин. Стенджерсон, очевидно, був невдоволений, зате Дребер навіть трохи зрадів. У натовпі я підібрався до них так близько, що чув кожне їхнє слово. Дребер сказав, що має ще одну невеличку справу, тож нехай Стенджерсон

почекає його тут, а він невдовзі повернеться. Його товариш почав перечити і нагадав, що вони вирішили всюди ходити вкупі. Дребер відповів, що ця справа така дражлива, що він повинен піти сам. Я недочув, що відказав Стенджерсон, але Дребер вибухнув лайкою і вигукнув, що Стенджерсон, мовляв, — лише найманий служник і не сміє йому наказувати. Після цього секретар вирішив не сперечатись і домовився з Дребером, що коли той спізниться до останнього потяга, він чекатиме на нього в приватному готелі "Голідей". Дребер відповів, що повернеться на вокзал ще до дванадцятої, й пішов.

Нарешті настала хвилина, якої я так довго чекав. Вороги були в моїх руках. Укупі вони захистили б один одного, але поодинці були безсилі проти мене. Я, звичайно, діяв не наздогад. План мій давно був готовий. Помста не задовольнить месника, коли винуватець не зрозуміє, що дістає відплату за давній гріх. Сталося так, що за кілька днів до того я возив одного джентльмена, який оглядав порожні будинки на Брикстон-Роуд і загубив ключ від одного з них у моєму кебі. Того самого вечора він згадав про ключ, і я повернув його, але вдень устиг зробити зліпок і замовити такий самий ключ. Тепер я мав хоч одне місце на все це велике місто, де можна було не боятися, що мені завадять. Найважче було заманити туди Дребера, і тепер я мусив щось придумати.

Дребер пішов вулицею, зазирнув до однієї винарні, далі до іншої — там він просидів з півгодини. Звідти він ледве виповз — добряче, мабуть, нажлуктився. Переді мною стояв кеб — він сів туди, а я поїхав слідом, так близько, що голова мого коня ледь не торкалася задка його кеба. Ми проминули міст Ватерлоо, потім ганяли вулицями, аж поки, на мій подив, не опинилися коло того будинку, звідки він виїхав. Хтозна, навіщо він туди повернувся, але я про всяк випадок зупинився десь за сотню ярдів від дверей. Відпустивши візника, він пішов туди... Дайте води, будь ласка. Мені в горлянці пересохло.

Я подав йому склянку; він випив її до дна.

— Отак краще, — мовив він. — Отож, чекав я там десь із чверть години і раптом почув у будинку галас, ніби там билися. Потім двері відчинились, і на порозі з’явилися двоє — Дребер та якийсь молодий хлопець, що його я бачив уперше. Той хлопець тяг Дребера за комір, а на сходах дав йому такого стусана, що той вилетів трохи не на середину вулиці. "Псяюхо! — вигукнув він, вимахуючи палицею. — Ось я тобі покажу, як чіплятися до чесної дівчини!" Він так розгнівався, що я аж злякався, що він уб’є Дребера своєю палицею, але той боягуз кинувся щодуху навтікача. Добігши до рогу вулиці, він побачив мій кеб і скочив усередину. "До готелю "Голідей"!" — вигукнув він.

Коли я побачив, що він сів до мого кеба, серце в мене так забилося з радощів, що я вже перелякався, що моя аневризма от-от лусне. Я помаленьку поїхав, міркуючи, що чинити далі. Можна було відвезти його кудись за місто і там востаннє побалакати на безлюдному путівці. Я вже вирішив, що так і зроблю, коли він сам прийшов мені на допомогу. Йому знову схотілося випити — він звелів мені зупинитися біля винарні й зачекати. Там він просидів аж до закриття і насмоктався так, що, коли він вийшов, я зрозумів — тепер гра піде по-моєму.

Не думайте, що я збирався отак спокійно вбити його. Це, звичайно, було б справедливо, але таке вбивство мені не до душі. Я давно вже вирішив надати йому змогу погратися зі смертю, якщо він того схоче. Мандруючи Америкою, я брався до будь-якої роботи і найнявся якось служником до лабораторії в Нью-Йоркському університеті. Там професор якось читав лекцію про отрути й показав студентам алкалоїд, — він назвав це так, видобутий з отрути, якою в Південній Америці труять стріли; одне його зернятко, — сказав він, — убиває миттю. Я нагледів пляшку, де була ця отрута, і коли всі порозходилися, взяв трохи собі. Я добре знався на аптекарській справі й приготував дві маленькі розчинні пігулки з цим алкалоїдом; кожну пігулку я поклав у коробочку поряд із такою самою зовні, але безпечною пігулкою. Я вирішив, що тоді, коли настане мій час, я змушу обох своїх джентльменів вибрати собі одну з пігулок у коробочці, а ту, що залишиться, ковтну сам. Отрута вб’є неодмінно, а галасу буде менше, ніж од пострілу крізь хустинку. Відтоді

я завжди носив із собою коробочки з пігулками, і нарешті надійшов час скористатися ними.

Минула північ, повернуло на першу годину. Ніч була темна, непогідна — стугонів вітер і безперестану дощило. Та, незважаючи на негоду, мене переповнювала радість — така радість, що я ладен був кричати на весь голос. Якщо хтось із вас, джентльмени, мав колись жадану мету, цілих двадцять років лише про неї й думав і раптом побачив, що вона зовсім близько, ви зрозумієте, що зі мною коїлося. Я запалив сигару, щоб трохи заспокоїтись, але руки в мене тремiли, а в скронях гупало. Я їхав вулицями й бачив перед собою старого Джона Фер’є та милу Люсі — бачив, як вони посміхаються мені з темряви, так само, як тепер бачу вас. Усю дорогу вони були переді мною, праворуч і ліворуч від коня, поки я не зупинився біля будинку на Брикстон-Роуд.

Довкола не було жодної душі, не чути було ані звуку, крім шурхотіння дощу. Зазирнувши у віконце кеба, я побачив, що Дребер хропе всередині. Я трусонув його за плече. "Час виходити", — сказав я.

"Гаразд, хлопче", — пробурмотів він.

Напевно, він думав, що ми під’їхали до готелю, бо мовчки виліз і поплентався через садок. Мені довелося йти поруч і підтримувати його — він досі був захмелілий. Відчинивши двері, я провів його до передпокою. Присягаюся вам, що увесь цей час мертві батько з дочкою йшли попереду нас.

"Що за бісова темрява", — пробурчав він, тупцяючи на місці.

"Зараз зробимо світло, — відповів я і, тернувши сірником, засвітив принесену воскову свічку. — Ну, Еноху Дребере, — вів я далі, обернувшись до нього й держачи свічку перед собою, — чи впізнаєш мене?"

Він вирячився на мене безглуздими, п’яними очима, аж раптом у них промайнув жах, обличчя перекосилося — він упізнав мене. Зблідши як смерть, він одскочив назад, на його чолі виступив піт, зуби зацокотіли. А я, побачивши все це, притулився спиною до дверей і гучно зареготав. Я завжди знав, що ця помста буде солодкою, але ніколи не сподівався відчути такого задоволення.

"Собацюро! — мовив я. — Я ганявся за тобою від Солт-Лейк-Сіті до Петербурга, і ти щоразу втікав од мене. Але тепер твоїм мандрам настав кінець — хтось із нас завтра не побачить світанку".

Він і далі задкував; з обличчя його я бачив, що він мав мене за божевільного. Проте саме так, мабуть, тоді й було. В скронях у мене гупали молоти; я, напевно, знепритомнів би, якби в мене з носа не потекла кров — від того мені зробилося легше.

"Ну-бо, згадав Люсі Фер’є? — вигукнув я, замкнувши двері й покрутивши ключем перед його очима. — Ти давно чекав відплати, і врешті вона прийшла!"

Я бачив, як боягузливо затремтіли його вуста. Він, звичайно, благав би помилувати його, але розумів, що це буде даремно.

"Ти вб’єш мене?" — прожебонів він.

"До чого тут убивство? — відповів я. — Хіба це вбивство — знищити скаженого пса? Хіба ти помилував мою бідолашку, коли відірвав її від убитого батька й замкнув до свого клятого гарему?"

"То не я вбив її батька!" — скрикнув він.

"Але ти розбив її невинне серце! — вигукнув я, простягнувши йому коробочку. — Нехай нас розсудить Господь. Вибери пігулку й ковтни. В

одній — смерть, а в другій — життя. Я візьму ту, що залишиться. Подивимося, чи є на землі правда, чи над усім панує випадок".

Він упав на коліна, дико заволав і почав благати, щоб я його помилував, але я приставив йому ніж до горлянки, і врешті він скорився. Потім я ковтнув другу пігулку, і ми з хвилину стояли мовчки, чекаючи, хто з нас зостанеться живим, а хто помре. Ніколи не забуду його обличчя, коли він, відчувши перші напади болю, зрозумів, що ковтнув отруту! Я зареготав і підніс до його очей обручку Люсі. Все це тривало менш ніж хвилину — алкалоїд діє швидко. Обличчя його скривилося, він простягнув руки вперед, захитавсь і з хрипким вигуком упав на підлогу. Я його перевернув ногою горілиць і поклав на груди руку. Серце не билося. Він був мертвий!

З носа в мене цебеніла кров, але я не брав того до уваги. Не знаю, чому мені спало на думку зробити кров'ю напис на стіні. Може, просто схотілося побешкетувати й збити поліцію з пантелику, — надто вже весело й легко було тоді мені на душі. Я згадав, як у Нью-Йорку знайшли колись мертвого німця, а над ним було написано "Rache": газети тоді повідомляли, що це зробило, напевно, якесь таємне товариство. "Що спантеличило Нью-Йорк, те спантеличить і Лондон", — подумав я, вмочив палець у свою власну кров і накреслив посеред стіни це слово. Потім я пішов до кеба — на вулиці не було нікого, але дощило, як і перед тим. Я вже від'їхав від будинку, коли засунув руку до кишені, де звичайно лежала обручка Люсі, і побачив, що її там немає. Мене наче громом уразило — адже то була єдина пам'ятка про неї. Подумавши, що я загубив її, коли нахилився до Дреберового тіла, я залишив кеб у провулку й побіг до будинку. Я був ладен піти на все, аби лише знайти обручку. Біля будинку я трохи не потрапив до рук полісменів, що виходили звідти, і врятувався лише тим, що вдав п'яницю.

Ось як Енох Дребер спіткав свою смерть. Тепер мені залишалось тільки зробити те саме з Стенджерсоном і поквитатися з ним за Джона Фер'є. Я знав, що він зупинився в готелі "Голідей", і тинявся там цілий день, але він так і не вийшов надвір. Він, мабуть, щось запідозрив, коли

Дребер не прийшов на вокзал. Хитрий був цей Стенджерсон, і пильний нівроку. Але даремно він думав, що врятується від мене, коли сидітиме отак у готелі. Невдовзі я вже знав вікно його спальні, і наступного ранку, тільки-но розвиднилося, взяв драбину, що лежала в дворі позаду готелю, й заліз до нього. Розбудивши його, я сказав, що прийшов час розплати за життя, яке він згубив двадцять років тому. Я розповів йому про Дреберову смерть і дав дві пігулки на вибір. Замість того, щоб ухопитися за єдину змогу врятувати собі життя, він скочив з ліжка й кинувся мене душити. Захищаючись, я вдарив його ножем у серце. Все одно йому судилося померти — Всевишній не дозволив би, щоб рука вбивці взяла пігулку без отрути.

Мені вже небагато зосталося розповісти, і це добре, бо я зовсім утомився. Ще день чи два я возив пасажирів, щоб заробити трохи грошей і повернутися до Америки. Сьогодні я стояв на хазяйському дворі, коли раптом якийсь обідраний хлопчина спитав, чи нема тут візника на ім’я Джеферсон Гоуп, — його просять подати кеб до будинку 221-б на Бейкер-стрит. Нічого не підозрюючи, я поїхав, аж тут оцей джентльмен накинув мені на зап’ястки наручники, ще й так спритно, що я не встиг оговтатись. От і вся моя історія, джентльмени. Можете вважати мене за вбивцю, але я скажу вам, що так само послужив правосуддю, як і ви.

Оповідь була така цікава, а говорив він так виразно, що ми слухали, не поворухнувшись і не промовивши ні слова. Навіть поліційні детективи, ситі всілякими злочинами, якнайпильніше стежили за цією історією. Коли він скінчив, у кімнаті запанувала тиша, яку порушувало тільки рипіння олівця Лестрейда, — він закінчував свій стенографічний запис.

— Я хотів би з’ясувати ще одну подробицю, — промовив нарешті Шерлок Холмс. — Хто був вашим спільником — тим, що приходив до мене по обручку?

Заарештований жартівливо підморгнув моєму приятелеві.

— Із своїми таємницями я вже не ховатимусь, — сказав він, — але іншим не завдаватиму прикрощів. Я прочитав ваше оголошення й подумав, що то або пастка, або обручку справді знайшли. Мій друг узявся піти туди й перевірити. Він майстерно піддурив вас, авжеж?

— Справді, — щиро погодився Холмс.

— А тепер, джентльмени, — поважно мовив інспектор, — слід усе-таки скоритися приписам закону. В четвер заарештований постане перед судом, і вас теж запросять. А тим часом за нього відповідаю я.

Він подзвонив; Джеферсона Гоупа забрали двоє вартових, а ми з Холмсом вийшли надвір, покликали кеб і поїхали на Бейкер-стрит.

7. Післямова

Усіх нас попередили, що викличуть у четвер до суду, але коли цей четвер настав, то в наших свідченнях уже не було потреби. Джеферсона Гоупа закликав до себе Всевишній суддя, щоб винести йому свій суворий і справедливий вирок. Уночі після арешту його аневризма розірвалася, і вранці його знайшли на підлозі камери із задоволеною усмішкою на обличчі, немовби перед смертю він думав про те, що недаремно прожив життя і добре зробив свою справу.

— Ґреґсон із Лестрейдом, мабуть, шаленіють, — зауважив Холмс увечері, коли ми розмовляли про це. — Куди тепер поділася їхня галаслива реклама?

— Як на мене, то вони мало що зробили для його затримання, — відказав я.

— В цьому світі немає значення, чи багато ви зробили, — гірко промовив мій приятель. — Найголовніше, чи переконали ви людей, що зробили багато. Але все одно, — вів далі він уже веселіше, трохи

помовчавши, — я нізащо не проминув би цього розслідування. Я просто не пригадую цікавішої справи. Хоч яка вона була проста, в ній є чимало вельми повчальних подробиць.

— Проста?! — скрикнув я.

— Ну, звичайно, її ніяк не можна назвати складною, — відповів Шерлок Холмс, сміючись із мого подиву. — І ось вам доказ — за оці три дні я без усякої допомоги, застосувавши звичайнісінькі умовиводи, зумів встановити особу злочинця.

— То правда, — погодився я.

— Я вже пояснював вам, що химерні обставини скоріше допомагають, ніж перешкоджають у нашій справі. Розв’язуючи такі загадки, неодмінно слід уміти відтворювати події в зворотному напрямку. Це дуже корисна здатність, і її легко набути, але тепер у ній чомусь мало вправляються. В буденному житті корисніше думати наперед, тож усілякі інші міркування тепер не в пошані. На п’ятдесят осіб, що міркують синтетично, припадає лише одна, що здатна міркувати аналітично.

— Правду кажучи, — мовив я, — щось я не дуже розумію вас.

— Отож-бо й воно. Спробую пояснити зрозуміліше. Більшість людей, якщо ви перелічите їм події одну за одною, передбачать їхній результат. Вони можуть подумки зіставити їх і зробити висновок, що саме має відбутися. Але мало хто, знаючи результати, здатен до розумової праці, що надасть змогу простежити, які ж причини призвели до цього результату. Оцю здатність я й називаю відтворенням подій у зворотному напрямку, чи аналітичним міркуванням.

— Зрозуміло, — сказав я.

— Саме такою була ця пригода, де ми знали результат і повинні були самі знайти все, що до нього призвело. Я спробую показати вам різні ступені своїх міркувань. Почнемо спочатку. Ви знаєте, що я, не навіюючи собі заздалегідь ніяких думок, підійшов до будинку пішки. Насамперед я, природно, оглянув дорогу й виразно побачив, як уже пояснював вам, сліди коліс кеба, а потім з’ясувалося, що кеб міг під’їхати сюди тільки вночі. З невеликої відстані між колесами я переконався, що то був кеб, а не приватний екіпаж. Звичайний лондонський кеб набагато вужчий за аристократичний екіпаж.

Це була перша ланка. Потім я неквапом пішов стежкою через садок; ця стежка була глиняста, і на ній добре відбилися сліди. Вам, звичайно, вона здавалася лише смужкою витоптаної глини, а для мого досвідченого ока кожен слід на її поверхні мав своє значення. В науці розкриття злочинів нема нічого важливішого за мистецтво читати сліди, хоч саме йому в нас майже не надають потрібної уваги. На щастя, я багато вправлявся у цьому мистецтві, і завдяки постійним вправам воно стало моєю другою натурою. Я побачив глибокі сліди ніг констеблів, але розгледів і сліди двох осіб, що проходили через садок раніше. Визначити, що вони проходили раніше, було неважко: подекуди констеблі геть-чисто затоптали ці сліди. Так з’явилася друга ланка; я вже знав, що вночі сюди приїхали двоє — один дуже високий, судячи з довжини його кроку, а другий ошатно вбраний, про що свідчили маленькі, вузенькі відбитки його черевиків.

Коли я увійшов до будинку, ці висновки підтвердилися. Переді мною лежав чоловік у лакованих черевиках. Якщо це було вбивство, то вбивця мав бути довготелесим. Ран на тілі небіжчика не було, але з того жаху, що відбився на його обличчі, було видно, що він передчував свій кінець. У людей, що раптово померли від розриву серця чи ще якоїсь хвороби, не буває такого переляканого виду. Понюхавши вуста мертвого, я відчув легенькі кислуваті пахощі і дійшов висновку, що його змусили прийняти отруту. Це знову-таки підтверджував вираз ненависті й страху на обличчі. Я переконався в тому, застосувавши метод винятків — відомі мені факти не вкладались у межі жодного іншого припущення. Не

думайте, що тут сталося щось нечуване. Насильницьке отруєння — не нова в історії злочинів річ. Будь-який отрутознавець одразу згадав би справу Дольського в Одесі чи Летюр’є в Монпельє.

Тепер переді мною постало найголовніше питання: що було причиною вбивства? Аж ніяк не пограбування — нічого з речей убитого не забрали. Може, це політичне вбивство чи тут замішано жінку? Я схилявся радше до останньої думки. Політичні вбивці, зробивши свою справу, намагаються якнайшвидше сховатися. Це вбивство, навпаки, було скоєно без поспіху, сліди злочинця видно по всій кімнаті, а отже, він залишався там досить-таки довго. Причини, напевно, були приватні, а не політичні, і потребували методичної, жорстокої помсти. Коли на стіні знайшли напис, я зрозумів усе до кінця. Убивця, звичайно, хотів нагадати своїй жертві про якусь померлу жінку. Отут я й спитав Ґреґсона, чи не цікавився він, телеграфуючи до Клівленда, якимись приватними подробицями в житті Дребера. Він, як ви пам’ятаєте, відповів, що не цікавився.

Далі я заходився уважно оглядати кімнату, знайшов підтвердження своїх здогадів про зріст убивці, а водночас дізнався про такі дрібниці, як трихінопольська сигара та довжина нігтів. Оскільки слідів боротьби не було, я дійшов висновку, що в убивці від хвилювання потекла з носа кров. Криваві плями на підлозі збігалися з його кроками. Рідко трапляється, що в людини від хвилювання йде носом кров, — хіба що вона дуже повнокровна, через те я й наважився сказати, що злочинець, напевно, дужий і червонолиций чоловік. Подальші події довели, що мої міркування були правдивими.

Коли ми вийшли з будинку, я насамперед виправив Ґреґсонову помилку. Я надіслав телеграму начальникові клівлендської поліції, де просив повідомити обставини, пов’язані зі шлюбом Еноха Дребера. Відповідь була вичерпна. Я довідався, що Дребер уже шукав у суддів захисту від свого давнього суперника на ім’я Джеферсон Гоуп і що цей Гоуп перебуває зараз у Європі. Тепер ключ до таємниці був у моїх руках, і залишалося тільки спіймати вбивцю.

Я вже подумки вирішив, що чоловік, який увійшов до будинку разом із Дребером, був не хто інший, як візник. Сліди свідчили про те, що кінь ступав туди-сюди, чого не могло бути, якби за ним хтось наглядав. Де ж тоді був візник, якщо не в будинку? До того ж, це дурниця — припускати, що людина при здоровому глузді скоюватиме задуманий злочин при третій особі, яка напевно викаже її. І, нарешті, уявімо собі, що ця людина хоче когось вислідити в Лондоні, — що можна придумати краще, ніж зробитися візником? Усі ці міркування привели мене до незаперечного висновку, що Джефферсона Гоупа треба шукати серед столичних візників.

Але якщо він — візник, то йому нема потреби одразу кидати цю роботу. Навпаки, на його думку несподівана переміна заняття привернула б до нього увагу. Найімовірніше, що він деякий час іще працюватиме візником. І навряд чи він живе під чужим ім’ям. Навіщо йому міняти ім’я в країні, де його ніхто не знає? Я зібрав "поліційний загін" з вуличних хлопчаків і посилав його до всіх контор найму кебів, поки вони не відшукали потрібного мені чоловіка. Як вони привели його до мене і як швидко я скористався цим, ви чудово пам’ятаєте. Вбивство Стенджерсона було для мене чистісінькою несподіванкою, але я принаймні не зміг би йому запобігти. Через це вбивство, як вам відомо, я одержав пігулки, щодо існування яких не мав сумніву. Як бачите, все розслідування — не що інше, як низка логічних висновків.

— Це просто диво! — вигукнув я. — Ваші заслуги слід визнати прилюдно. Вам треба написати про цю справу до газети. Якщо ви не напишете, це зроблю для вас я!

— Робіть, що хочете, докторе, — відповів Холмс. — Але спершу, — вів далі він, простягаючи мені газету, — погляньте-но сюди!

То було свіже число "Ехо", а допис, на який він показав, був присвячений справі Джефферсона Гоупа.

"Публіка, — йшлося в ньому, — втратила змогу зазнати гострих відчуттів через раптову смерть Гоупа, звинуваченого в убивстві містера Еноха Дребера та містера Джозефа Стенджерсона. Тепер, напевно, ми вже ніколи не дізнаємося подробиць цієї пригоди, хоча маємо відомості з вірогідних джерел, що злочин було скоєно на ґрунті давньої романтичної ворожнечі, в якій чималу роль відіграли кохання та мормонізм. Є звістка, що обидві жертви замолоду належали до секти "Святих останніх днів", а померлий в’язень теж мешкав у Солт-Лейк-Сіті. Якщо цій справі не судилося мати продовження, то вона принаймні є блискучим доказом енергії наших поліційних детективів, а також слугуватиме уроком для всіх іноземців, щоб вони зводили свої рахунки в себе на батьківщині, а не на британській землі. Ні для кого не є таємницею, що честь майстерного викриття вбивці повністю належить відомим агентам Скотленд-Ярду — містеру Ґреґсону та містеру Лестрейду. Злочинця схопили в помешканні містера Шерлока Холмса, детектива-аматора, що виявив певні здібності в мистецтві розкриття злочинів; сподіватимемось, що з такими наставниками він згодом набуде потрібних навичок у цьому мистецтві. Є відомості, що обидва детективи дістануть гідну нагороду за свої заслуги".

— Хіба я не казав вам цього з самого початку? — вигукнув, сміючись, Шерлок Холмс. — Ось навіщо ми створили цей етюд у багряних тонах — щоб забезпечити їм нагороду!

— Нічого, — відповів я. — Всі подробиці записано в моєму щоденнику, і публіка про них довідається. А тим часом задовольняйтеся думкою про те, що ви перемогли, і прокажіть слідом за Горацієвим[20] скнарою:

"Хай мене ганять, хай свищуть, — він каже, — а я собі вдома Радо плескаю в долоні, милуючись злотом у скрині".

1

Етюд у багряних тонах — Уперше опубліковано в листопаді 1887 р. в альманасі "Beeton’s Christmas Annual". Окремим виданням повість вийшла 1888 р. у видавництві "Ward, Lock & Co." з ілюстраціями Чарльза Олтемонта Дойля (батька письменника); другим виданням — 1889 р. з ілюстраціями Джорджа Гатчинсона. 1890 р. перевидана в США у видавництві "J.B.Lippincott Co.".

2

Газі — мусульмани-фанатики; так у період англо-афганських воєн називали себе вояки афганських загонів, що вели "священну війну" (газават) проти британців.

3

Бунзенівський пальник — пальник конструкції відомого німецького хіміка Роберта Бунзена (1811-1899); винайдений у 1850 р.

4

Карлайль Томас (1795-1881) — англійський історик.

5

Мендельсон Фелікс (1809-1847) — відомий німецький композитор, автор циклу музичних п’єс "Пісні без слів".

6

По Едгар Аллан (1809-1849) — відомий американський письменник-романтик, родоначальник детективного жанру в літературі.

7

Ґаборіо Еміль (1835-1873) — французький письменник, автор популярних наприкінці XIX ст. пригодницьких романів.

8

Трихінополі — місто в Індії (сучасна назва — Тиручирапаллі).

9

"Про міжнародне право" — судячи з усього, мається на увазі праця відомого голландського юриста і вченого-енциклопедиста Гуґо Ґроція (1583-1645) "Про право війни і миру".

10

Льєж — місто в сучасній Бельгії; у 1516-1714 рр. перебувало у складі так званих "Іспанських Нідерландів" (під верховною владою іспанської монархії).

11

Мюрже Анрі (1822-1861) — французький письменник, автор відомого роману "Сцени з життя богеми" (1849) та однойменної п’єси.

12

Фемґерихт — таємний суд у середньовічній Німеччині.

13

Тофанська вода — отрута, яка дістала назву за ім’ям Теофанії ді Адамо, італійської злочинниці, скараної на смерть у 1633 р.

14

Бренвільє Марі-Мадлен — відома французька злочинниця, скарана на смерть у 1676 р.

15

Мальтус Томас Роберт (1766-1834) — англійський економіст, автор хибного вчення про перенаселення як основну причину соціальних негараздів.

16

Буало Нікола (1636-1711) — французький поет і критик; Конан Дойль цитує його віршований трактат "Мистецтво поетичне" (1674).

17

Мормони ("Святі останніх днів") — релігійна секта, заснована в 1830 р. у США Джозефом Смітом.

18

Янґ Брігем (1801-1877) — реальна історична особа, керівник секти мормонів з 1844 р., після смерті Джозефа Сміта.

19

Ми, старійшини, маємо досить своїх телиць... — "Гебер Ч. Кемпбел в одній із своїх проповідей ушанував цим ніжним ім’ям сотню своїх жінок" (примітка автора).

20

Горацій (Квінт Горацій Флакк, 65-8 рр. до н.е.) — великий давньоримський поет; Конан Дойль цитує його "Сатири".